

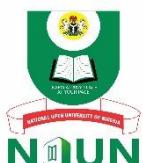
**COURSE
GUIDE**

YOR 211

**SURVEY OF THE LITERATURE OF YORÙBÁ
(ÀGBÉYÈWÒ LÍTIRÉSHÒ ÀPILÈKỌ YORÙBÁ)**

LÁTI OWÓ

Prof. Arinpe G. Adejumọ (Course Writer) -
Department of Linguistics and African
Languages, University of Ibadan
Professor M.O.A. Olateju (Course Editor)



NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

@ 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed: 2023

ISBN: 978-978-058-870-0

ÀKÓÓNÚ KÓQSÌ

Vice Chancellor's Message

Forward

Ìfáàrà sí Kóqsì Yíi

Àkóónú

Módùlù Kìn-ín-ní

Ìpín kìn-ín-ní

Ìpín kejì

Ìpín keta

Ìpín kérin

Ìpín karùn-ún

Ìfáàrà sí Ewì Àpilékọ Yorùbá

Ìfáàrà sí ewì àpilékọ Yorùbá.....	1
Ìgbénde àti idàgbàsóke ewì àpilékọ Yorùbá...	11
Ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá.....	21
Àfikóra ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá I: Sóbòwálé Sowándé àti Déñrelé Adétímíkàn Obasá.....	21
Àfikóra ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá II: Adébáyò Fálétí àti Akínwùmí Ìṣòlá	35

Módùlù Ìpín kejì

Ìpín kìn-ní-in

Ìpín kejì

Ìpín keta

Ìpín kérin

Ìpin karùn un

Ìfáàrà sí eré onítàn Yorùbá

Ìfáàrà sí eré-onítàn Yorùbá.....	48
Ìgbénde àti idàgbàsóke eré onítàn Yorùbá..	53
Ìtúpalè eré onítàn Yorùbá.....	59
Àgbéyèwò eré-onítàn <i>Efúnsetán Aníwúrà</i> tí Akínwùmí Ìṣòlá àti <i>Réré Rún</i> tí Oládèjo Òkédíjí kọ.....	66
Àgbéyèwò eré onítàn <i>Alàgbà Jéremáyà</i> tí Oyetúndé Awoyélé kọ.....	78

Módùlù keta

Ìpín kìn-ín-ní

Ìpín kejì

Ìpín keta

Ìpín kérin

Ìpín karùn-ún

Ìfáàrà sí itàn àròsọ Yorùbá I

Ìfáàrà sí itàn àròsọ Yorùbá.....	83
Ìgbénde àti idàgbàsóke itàn àròsọ Yorùbá	90
Ìpínsísòrí itàn àròsọ Yorùbá.....	96
Àfikóra ìtúpalè itàn àròsọ: Àgbéyèwò itàn àròsọ <i>Ògbójú Odé Nínú Igbó Irúnmöle</i>	
Àfikóra ìtúpalè itàn àròsọ Àgbéyèwò itàn àròsọ <i>Ó Le Kú</i>	112

Ìfáàrà sí Kójòsì yíí

A pín kójòsì yíí sí módu méta, bẹ́è ni a pín módu kójòkan sí ìpín márùn-ún.

Nínú módu kìn-ín-ní, ìpín kìn-ín-ní ni a ti wo ohun tí ewí àpilékọ jé, a şayèwò ohun tí àwọn onímò só nípa ewí àpilékọ Yorùbá a ménu ba ijora àti iyàtò ewí alohùn àti ewí àpilékọ Yorùbá, a sì tún pín ewí àpilékọ Yorùbá sí isòrí, kí a to wò àbùdá àti kókó ohun tí ewí àpilékọ Yorùbá jé mó.

Nínú ìpín kejì módu kìn-ín-ní yíí kan náà ni a ti ménu ba ìgbénde àti idàgbásokè ewí àpilékọ Yorùbá, a sì wo ipa àwọn iwé iròyìn àtijó lórí kíkọ ewí Yorùbá. Bákán náà nínú ìpín kejì yíí, a wo àwọn akitiyan ibèrè kíkọ ewí bí i titumò ewí gèésì sí Yorùbá, síse àdáko ewí alohùn Yorùbá sínú iwé, àti kíkọ ewí àpilékọ Yorùbá sínú iwé iròyìn fún àwọn Ègbá àti Yorùbá. Nínú ìpín kejì yíí kan náà ni a ti wo bátànì işòwó-gbé-ewí kalè ni ibèrè pèpè. Lára àwọn bátànì tí a yè wò ni kíkọ ewí ni ilàrà tí ó fara jo ewí ilè òkèrè, kíkọ ewí ní ilàrà tí ó fara jo ewí alohùn Yorùbá.

Nínú ìpín keta módlù kìn-ín-ní yíí ni a tún ti se àgbéyewò ilò èdè gégé bí irinshé tí àwọn akéwì máa ní lò láti gbé ewí wọn kalè lónà tí yóò gbà dùn, ti yóò sì dùn dáadáa léti. A ménu ba àwọn iyàtò tó wà láarin èdè ewí àti èdè ojoojumó, a sì se àfàyọ àmúlò àwọn ònà-èdè nínú ewí àpilékọ lóríshiríshi.

Ní ìpín kérin módu yíí ni a tún ti se ifikóra itúpalè ewí àpilékọ Yorùbá. Ewí Sóbòwálé Sówándé ni a fí se àwòta bí a se é tú ewí pale. A ménu ba ení tí Sobówálé Sówándé jé, a sì sòrò nípa ihun, kókó-òrò àti ilò èdè nínú ewí rè.

Ní ìpín karùn-ún ni á tún ti se àfikóra ewí àpilékọ yorùbá. A şayèwò ewí Adébáyò Fálétí. A ménu ba ení tí Fálétí jé. A sì wo kókó-òrò, ihun àti ilò-èdè nínú ewí rè.

Ní módu kejì èwè a se ifáàrà sí eré-onítàn Yorùbá. Ìpín márùn-un ni a pín módu yíí sí. Ní ìpín kìn-ín-ín ni a ti ménu ba ohun tí eré-oníše Yorùbá jé kí a tó wá şàlàyé èrò àwọn onímò nípa eré-oníše Yorùbá. A tún yé àwọn onímò nípa eré-oníše Yorùbá wo, àwọn ibàtàn eré-onítàn méta tí şàlàyé ni; eré-oníše, eré-onítàn àti tíatà. A tún yiiri àbùdá eré-onítàn Yorùbá wò ní pátó, a sì ménu ba èyà eré-oníše/eré-onítàn Yorùbá. Ní ìpín kejì módu kejì yíí ni a ti wo ìgbénde àti idàgbásokè eré-onítàn Yorùbá. A ménuba akitiyan ipilè lórí kíkọ eré-onítàn Yorùbá. A şàlàyé igbiyànju akókó láti kó eré-onítàn sìlè nínú iwé iròyìn àtijó. Bákán náà ní a sòrò nípa igbénde àti idàgbásokè eré-onítàn Yorùbá, a sì káàdí ìpín yíí nípa wíwo ìpínsísòrí eré-onítàn Yorùbá.

Nínú ìpín keta módù yií ni a ti sòrò nípa ìtúpalè eré-onítàn Yorùbá. A ménú ba àwọn èròjà fún ìtúpalè bíi àhunpò-itàn, ibùdó itàn, ifiwàwèdá, kókó ɔrò tó máa ní jeyo nínú eré-onítàn àti ilò-èdè nínú eré-onítàn.

Ìpín kérin módù kejì ni ó jẹ́ mó àfikóra ìtúpalè eré-onítàn. Eré onítàn *Efinsetán Aníwúrà* tí Akínwùmí Ìṣòlá kọ àti *Réré Rún* tí Oládèjọ Òkédijí ni a lò fún àwòtan síše àtúpalè ní ìpín yií.

Ìpín karùn-ún tí ó jé ìparí módù kejì tún jẹ́ ifikóra bí a şe é tú eré-onítàn palè. Àgbéyèwò eré-onítàn àfèdásèfè *alàgbà Jeremáyà* tí Oyètádé Awóyéle kọ ni a tú yébéyébé.

Ní módù keta tí ó jẹ́ èyí tí ó gbèyìn, ni ìpín kìn-ín-ní rè, a sòrò lórí itàn àròsø Yorùbá. A ménú bá ohun tí itàn àròsø Yorùbá jẹ́ àti ojúwòye àwọn onímò nípa itàn àròsø Yorùbá. A wo òfin tó de kíkó itàn àròsø olórò geere àti àbuadá ità àròsø. A şe àyèwò àwọn ẹyà itàn àròkó Yorùbá, a sì sòrò nípa ipínsísòrí itàn àròsø Yorùbá.

Nínú ìpín kejì módù keta ni a ti şàlàyé lórí igbénde àti idàgbàsókè itàn àròsø Yorùbá. A sòrò nípa akitiyan kíkó itàn àròsø Yorùbá láti ìpilè. A wo ipa tí iwé iròyìn kó nínú igbiyànjú láti kọ itàn àròsø Yorùbá. A tún sòrò lórí àwọn iwé itàn àròsø Yorùbá àkókó, itàn àròsø Fágúnwà àti itàn àròsø onílànà Fágúnwà. A sì kádií ìpín yií nípa míménuba ipò itàn àròsø lóde òní.

Ìpín keta módùlù keta ni a ti sòrò lórí irúfẹ́ ọnà imútànsø nínú àgbékalè itàn àròsø Yorùbá. A ménuba irúfẹ́ asoatàn méjì ti àwọn òñkòwé itàn àròsø máa ní lò a sì ménú ba nínú ète tí òñkòwé lè fi gbé itàn to ní sò rò gégé bí ọgbón onílétà, ala, ɔrò àdamsò, pipadaséyìn, gbígbé isèlè kalè bí ìran, itàn-nínú-itàn, àpèjúwe àti isònísókí.

Nínú ìpín kérin módù yií ni a ti şe àgbéyèwò itàn àròsø *Ogbójú Odé Nínú Igbó Irúnmolè* tí D.O. Fágúnwà kọ. A sòrò nípa Fágúnwà, a sì wo ọgbón isótàn nínú itàn àròsø yií. Bákán náà ni a şàlàyé kókó ɔrò, àhunpò itàn, ifiwàwèdá àti ilò èdè nínú *Ogbójú Odé nínú Igbó Irúnmolè*.

Ìpín karùn-ún tí ó parí módù keta ni a tún ti şe ifikóra ìtúpalè itàn àròsø. Itàn àròsø *Ó Le Kú* tí Akínwùmí Ìṣòlá kọ ni a fi şe àwòta. A sòrò nípa itàn igbésí ayé Ìṣòlá, a sì ménubà àwọn èún tó gbé itàn àròsø *Ó Le Kú* ró. Àwọn èrún tó şe pàtakí tí a ménubà ni àhunpò itàn, ibùdó itàn, ifiwàwèdá, kókó ɔrò àti ilò èdè nínú itàn àròsø.

Àfojúsùn Kójòsì Yíí

Àfojúsùn kójòsì yíí ni síše àgbéyèwò àti àtúpalè lítíréshò àpilékò Yorùbá yébékéyébéké.

Lítíréshò Yorùbá jé ishé ọnà ti a fi èdè tó jinlè şe fún idárayahá, ikónilékò, àti síše lámèétó ìwà àti ìşe àwọn èniyàn àwùjọ. Èso àwùjọ ni lítíréshò nítorí pe àwòta àwùjọ tí ó bíí ni ó máa ní se ní ọpòlopò ighbà. Àwọn onímò tilè gbà pé díngí àwùjọ ni lítíréshò jé. Àñfààní tí lítíréshò ni lórí fifò àwùjọ mó, gbígbé àşárò àti mímú idàgbásókè bá àwùjọ kò lónkà. Ní àwùjọ Yorùbá isórí méjì tó gbòòrò ni a lè pín lítíréshò sí. Lítíréshò alohùn àti lítíréshò àpilékò. Àtenudénu ni lítíréshò alohùn, àmò ohun tí a rò tí a sì kó síle fún kíkà mütümùwà ni lítíréshò àpilékò. Èyà lítíréshò alohùn pø, béké náà ni a tún rí èyà lítíréshò àpilékò. Agbóndan méta tó gbòòrò ni a lè pín lítíréshò àpilékò sí: ewì, eré-onítàn àti itàn àròsø. Àwọn agbøn météëta yíí ni ó sì wúlò fún idàgbásókè àwùjọ lápapò. Fún idí èyí, ó se pàtákì láti ni ìmò kíkún nípa àwọn èyà lítíréshò àpilékò yíí, nítorí náà nínú kójòsí, yíí àyèwò àwọn èyà lítíréshò àpilékò Yorùbá ni a óò gbøn yébékéyébéké. Orúkò kójòsì yíí ni “Àgbéyèwò lítíréshò Àpilékò Yorùbá fún kójòsì yíí, ọnà méta tó gbòòrò ni a pín lítíréshò àpilékò Yorùbá sí. Ìpín kiíní ni ifáàrà sí ewì àpilékò. Yorùbá. Ìpín kejì sì jé ifáàrà sí eré-onítàn Yorùbá tí ìpín këta sì jé ifáàrà sí itàn àròsø Yorùbá. Ó yé kí o mó pé onírúurú nnkan ló rò mó idìdelè àti ighbénde àwọn èyà lítíréshò àpilékò Yorùbá. Fún idí èyí, ni ìpín kìn-ín-ní tití dé ikëta ni a ó ti şayèwò èyà lítíréshò àpilékò kòjòkan. Bákán náà ni a tún şayèwò àtúnpín èyà isórí lítíréshò àpilékò kòjòkan. Èdè jé èròjà fún síše àgbékalè lítíréshò, idí níyí tí àyèwò èdè (àmúlò èdè) nínú èyà lítíréshò kòjòkan şe wáyé nínú kójòsì yíí. Abùdá tó n ya èyà lítíréshò àpilékò kòjòkan sótò. Yàtò fún idí èyí, àyèwò àwọn àbùdá àdámò àwọn èyà lítíréshò àpilékò kòjòkan tún pøn dandan. Gbogbo àwọn èyà lítíréshò àpilékò tí a ménú bà ni a sí şe àfikóra itúpalè wøn, kí òye bí a şe le şe àgbéyèwò iwé lítíréshò àpilékò bí iwé ewì, eré-onítàn àti itàn àròsø lè bá yé akékòjó yékéyéké. Léyìn idálékòjó lórí kójòsì yíí akékòjó yóò ti lè túfún àti èdò àwọn èyà lítíréshò àpilékò Yorùbá météëta.

Ojúşe Akékòjó

Ojúşe akékòjó ni pé kí ó ka àwọn idánilékòjó yíí finifiní. Ó tún pøn dandan kí akékòjó kí ó ka àwọn ìwé lítíréshò tí a mú lò fún àyèwò nínú idánilékòjó lórí ewì, itàn àròsø àti eré-oníse ni àkàdunjú. Léyìn èyí akékòjó gbódò şe àmúşe àwọn ishé síše tí ó wà ní ọpin ìpín kòjòkan. À n fokànsí pé kí akékòjó wá idáhùn sí gbogbo àwọn ibéèrè tó wà ní isaajú idánilékòjó fún igbáradì. Bákán náà gbogbo ibéèrè tí ó wà nínú ishé síše ní ọpin idánilékòjó ni akékòjó gbódò dáhùn kí òye idánilékòjó kí o le ye yékéyéké.

ÌWÉ LÍLÒ ÀTI ÌTÓKASÍ ÌGBÉLÉWÒN

Orísií ònà ìgbélémwòn méjì ló wà. Isé síse ti olùkó yóò fi ọwó sí àti idánwò alákosílè. Èyí dá lórí isé àmúše tí yóò jé dídájò ní ibámu pèlú àṣíkò àdápàdà. Isé àmúše jé idá ogbón nínú ogórùn-ún. Irètí wà pé imò tí o bá gbà nínú èkó yíí yóò wúlò fún isé àmúše àti idánwò fún àṣeyege.

ÌGBÉLÉWÒN TÍ OLÙKÓ YÓÒ MÁÀKÌ (TMA)

Isé síse wà ní òpin ipín kòòkan. À ní fokànsí pé kí akékòó wá idáhùn sí gbogbo àwọn ibéèrè tó wà níbè. Gbogbo àwọn isé síse yíí ni a ó yèwò tí máàkì yóò sì wà fún méta tó bá dára jù. Yóò jé ẹyo kan ni módùlù kan. Módùlù kìn-ín-ní dá lórí ewì àpilèkò, ikejì dálórí eré onítàn nígbà tí iketa dá lórí ìwé itàn àròsò.

Isé síse àti ìgbélémwòn yíí ni o máa fi ṣowó papò sí olùkó ṣáájú ojó tí a bá dá. Bí idí pàtakì bá wa láti má se dá isé náà jọ kí ojó torí pé, ó nílátí fi tó olùkó létí ení tí ó le pinnu láti sún ojó náà síwájú. Idí pàtakì ni ó lè mú kí olùkó se bēè.

ÌDÁNWÒ ÀŞEKÁGBÁ ÀTI ӮŞÙNWÒN

Idánwò àşekágbá fún kóòsì yíí ‘ifáárà sí lítíréṣò àpilèkò’ jé àádórin máàkì (70%) láarin wákàtí méjì. Àwọn isé síse àti ìgbélémwòn olùkó yóò jé iføyegbe irú ibéèrè tí o máa ba pàdé nínú idánwò. Gbogbo ipín kòòkan kóòsì yíí ló yé ní gbígbòn yébýébé. O le lo àñfààní àṣíkò tó wà láarin iparí kóòsì yíí sí igaába tí idánwò yóò bérè láti se àtúnyèwò èkó. Wíwá idáhùn sí àwọn ibéèrè lábè isé síse àti èyí tí olùkó yóò yèwò náà yóò se irànlowó.

ÌLÀNÀ MÁÀKÌ GBÍGBÀ

Àte isàlè yíí şàlàyé bí máàkì gbígbà yóò se wáyé.

Ìgbélémwòn	Máàkì
Isé àmúše 1-3 Méta tó ba dára jù ni a ó se àkósílè máàkì rè.	Ogójì (40%)
Idánwò àşekágbá	Ogóta (60%)
Àrópò	Ogórùn-ún (100%)

MÓDÙ KÌN-ÍN-ÍN

Módùlù Kìn-ín-ní Ifáàrà sí Ewì Àpilékọ Yorùbá

Ipín kìn-ín-ní	Ifáàrà sí ewì àpilékọ Yorùbá
Ipín kejì	Ìgbénde àti idàgbàsókè ewì àpilékọ Yorùbá
Ipín keta	Ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá
Ipín kerin	Àfikóra ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá I: Sóbòwálé Sówándé àti Déñrelé Adétímíkàn Qbasá
Ipín karùn-ún	Àfikóra ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá II: Adébáyò Fálétí àti Akínwùmí Ìṣòlá

Ipín kìn-ín-ní - Ifáàrà sí ewì àpilékọ Yorùbá

Àkóónú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà/Àfojúsùn
- 3.0. Ibéère Ìṣaájú
- 4.0. Idánilekòjó
- 4.1. Kín ni lítírésho àpilékọ Yorùbá?
- 4.2. Ohun tí àwọn onímò sọ nípa ewì àpilékọ Yorùbá
- 4.3. Ìjóra àti iyàtò ewì alohùn àti ti àpilékọ Yorùbá
- 4.4. Ipínsísòrí ewì àpilékọ Yorùbá
- 4.5. Èyà ewì àpilékọ Yorùbá
- 4.6. Àbùdá ewì àpilékọ Yorùbá
- 5.0. Ìsonísókí
- 6.0. Isé Síše
- 7.0. Àwọn ìwé ìtòkasí fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Nínú idánilekòjó kìn-ín-ní yií ohun tí yóò jẹ wá lógún ni àlàyé lórí ohun tí lítírésho àpilékọ Yorùbá jé. A ó tún sòrò lórí ohun ti ewì àpilékọ Yorùbá jé. Bákan náà ni a o tún şe àgbéyèwò ohun tí àwọn onímò ìṣaájú sọ nípa ohun tí ewì àpilékọ Yorùbá jé. A ó jíròrò lórí ìjóra àti iyàtò ewì alohùn àti ti àpilékọ Yorùbá, ipínsísòrí ewì àpilékọ Yorùbá, èyà ewì àpilékọ Yorùbá àti àbùdá ewì àpilékọ Yorùbá.

2.0. Èròngbà/Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ka idánilekòjó yií ní àkàyé, O ó lè şe àlàyé kíkún lórí

- (i) Ohun ti lítírésho àpilékọ Yorùbá jé.
- (ii) O ó tún lè şe àlàyé kíkún lórí ohun tí ewì àpilékọ Yorùbá jé. O ó sì tún le jíròrò lórí oríkì tí àwòn onímò ìṣaájú fún ewì àpilékọ Yorùbá.

- (iii) O óní òye lórí ijóra àti iyàtò ewì alohùn àti ti àpilékọ Yorùbá,
- (iv) Ìpínsísòrí ewì àpilékọ Yorùbá, èyà ewì àpilékọ Yorùbá àti àbùdá ewì àpilékọ Yorùbá. Eléyií yóò ran ó lówó láti ní ìmò kíkún lórí ohun tí a ní pè ní ewì àpilékọ Yorùbá.

3.0 Ìbéèrè Iṣaájú

- (i) Sàlàyé ipò ewì lágùjọ Yorùbá
- (ii) Jíròrò lórí ohun tí o mò nípa ewì àpilékọ Yorùbá.

4.0 Ìdánílékò

4.1 Kínni lítíréshò àpilékọ Yorùbá?

Lítíréshò àpilékọ Yorùbá ni a lè pè ní isé onà tí a tinúdá, tí ó je mó ilò ojú inú, tí a fí ní tóka sí irírí omò ènìyàn ní àwùjọ, eléyií tí a fí èdè tó léwà tó sì wuyì gbé kalé. Lágùjọ Yorùbá, lítíréshò alohùn ti wà sáájú lítíréshò àpilékọ nítorí pé, ‘kí àgbàdo tó dáté kin ní kan ni adiyé n je. Ìmò mò-ón-kọ, mò-ón-kà ló se okúnfà lítíréshò àpilékọ Yorùbá. Lítíréshò alohun ni èyí tí a fi enu se tí ó ti wà láti igaàbà iwasé bí ààlò àpamó, ààlò àpagbè, ẹkún iyàwó, orin etíyerí, ijálá abbl. Eléyií ni àwọn Yorùbá máa ní fi le ara won lówó láti ìran kan dé ìran mímàn nítorí pe kò sí ní àkósíle. Ohun tó se pàtákì jù ni wí pé orísi lítíréshò méjì ló wà, lítíréshò alohun àti lítíréshò àpilékọ Yorùbá. Ọnà méta ọtòòtò ni lítíréshò àpilékọ Yorùbá pín sí, ewì, itàn àràsò àti eré onítàn. Gégé bí orukọ rẹ àkósíle ni ó máa ní wà, ó sì je mó ìmò mò-ón-kọ-mò-ón-kà. Ara àbùdá lítíréshò àpilékọ Yorùbá ni wí pé a máa ni olúwa, èyí ni eni tó sèdá rẹ pèlú òfin pé ẹnikéni kò gbodò da ohunkohun kọ láti inú rẹ láigba àṣe lówó ònkòwé. Ònkòwé lítíréshò àpilékọ a máa gba iṣàkólé (royalty) lórí adéhùn òun àtí iléeṣé aṣewétà.

4.2 Ohun ti àwọn onímò sọ nípa ewì àpilékọ Yorùbá?

Ònà méta pàtákì ni lítíréshò àpilékọ gégé bi isé ọnà tí a fi ní wo àwùjọ tábí ya àwòràn isèlè àwùjọ sókàn àwọn ònkàwé pín sí. Òkan pàtákì lára ọnà méta yíí tí í se ewì àpilékọ Yorùbá tí ó je isé ọnà àtinúdá akéwì, tí ó je mó àròjinlè, idúrówòye, ilò ojú inú, tí a fí ní tóka sí irírí omò èdá ní àwùjọ yálà lórí ọrò èsìn, işélú, ọrò ajé tábí oko òwò, eléyií tí a gbékalè pèlú èdè tó jíire tó sì léwà ni yóò je wá lógún nínú idánílékò yíí.

Ewì àpilékọ Yorùbá ni àkósílè kan tí ó kún fún èrò ijìnlè lórí ohunkóhun tí ó bá ti inú ènìyàn wá, tí ó muni lókàn, tí a kọ sílè lónà tí ó fi àròjinlè àti idúrówòye hàn, tí èdè inú rẹ sì jinlè tí ó sì dún ju bí a se ní sọ èdè lásán lọ. Ó tún je síše àgbékalè èrò akéwì lórí kókó-ọrò kan pèlú síše àmúlò ijìnlè èdè àti ọrò ọgbón Yorùbá.

Oríṣiríṣí oríkì ni àwọn onímò ti fún ewì àpilékọ. Akínjógbìn (1969:9) sàlàyé lórí ohun tí ewì je nígbà tí ó sọ pé:

Ewì ni orúkọ àjùmòjé tí a fún èyà àkọsílè kan tí a máa n̄ fi ohùn dídùn sọ tí a sì máa n̄ fi ohùn dídùn kà ... Ewì ni èrò ijìnlè lórí ohunkóhun tí a sọ tábí tí a kó lónà tó múni lókàn tí èdè rẹ́ sì dún ju bí a ti şe n̄ sọ ɔrò lásán lo.

Bákan náà ni Adébòwálé (1999:54) ki ewì báyí pé:

Ewì jé àsàyàn ɔrò tí a mò- ó-mò tò pò lónà tí ɔrò bẹ́ yóò fi múni lókàn. Ewì sì tún jé ɔnà pàtákì tí àwọn ẹdá fí le gbé ẹdun ọkàn wọn àti èrò inú wọn jáde.

4.3 Irúfẹ́ Ewì

Ohun tí o yé fún àyèwò níhìn-ín ni orísi ewì tí ó wa láwùjọ Yorùbá. Agbongan méjì tó gbòòrò ni a lè pín ewì Yorùbá sí. Olátúnjí (1982) ti pín sí ewì alohùn àti ewì àpilékọ.

Ewì alohùn:

Ewì alohùn ni ewì tí ó wà nínú ọpolo àwọn ọmòràñ. Ohùn ẹnu ẹníkan níi sì í gbà dé ẹnu ẹníkejì. Ó lè tì ẹnu ọgá dé ẹnu ọmọ işé, ó sì lè tenu bàbá tábí iyá dé ẹnu ọmọ. Ojú agbo ịseré ni a ti máa n̄ şe é bákan náà ni àwọn ọsùnsùn afò tábí olùgbó yóò wà ní ịkàlè nígbà tí a bá n̄ şe é. Ní ọpòlopò ịgbà àjoni gbogbo àwùjọ ni. Àpẹ́rẹ́ ewì alohùn ni: oríkì, orin, ẹsé ifá, rárá, iyéré ifá, ẹsà egúngún, ẹkún iyàwó àti bẹ́ bẹ́ lo

Ewì àpilékọ:

Ewì àpilékọ ni ewì tí a fí inú rò tí a wá kó sínú iwé tí a sì tè jáde tábí gbé jáde fún aráyé láti kà tábí láti gbó sétí. Àpẹ́rẹ́ ewì àpilékọ ní Àkójopò Àròfò Sóbò Aróbíodù tí Àlùfáà Moses Líjàdú tè jáde. Bákan náà ni a rí ewì ḥṣolá, ḥfàimò àti Áwọn àròfò Mííràn, Olátúnđé Olátúnjí, náà tè àkójopò ewì Adébáyò Fálétí jáde, ó pè é ni àwọn Ewì Adébáyò Fálétí. Kí i şe tité jáde bi iwé níkan ni a fí máa n̄ gbé ewì àpilékọ jáde, a lè ká a sínú fónrán CD, kí a sì máa gbó ọ lórí rédiò tábí kònputà, a tún lé wò ó lórí èrø télifísàn. A tún tí n̄ gbé ewì àpilékọ jáde lórí èrø ayélujára bí íntánètì, ikànni ibánisòrò tóró-fón-kálé bí “kíló-n̄-şelè (whatts app) àti Yúú tuùbù (You tube). Wàyí o, bí ó tilé jé pé ewì alohùn àti àpilékọ yàtò, iwònúbònú a máa wà nínú méjéèjì nígbà míràn. Báyíí, a ó ménuba ijóra àti iyàtò wọn.

Ijóra ewì alohun àti ti àpilékọ Yorùbá

- i. Èdè Yorùbá tó jinlè tó sì dùn létí ni a fí n̄ şe àgbékalè irúfẹ́ ewì méjéèjì.
- ii. Áwọn méjéèjì ló n̄ kóni lógbón nílè Yorùbá.
- iii. Áwọn ewì méjéèjì ló má n̄ lo àkànlò èdè ayàwòrán bí àfiwé tààrà, àfiwé elélòjó, àfidípò, ifohùnpèniyàn, asodùn àti àdàpè.

- iv. Ìrírí àwùjọ ni ewì alohùn àti ti àpilèkọ fi şe àtègùn. Inú èrò, işe àti àşà, isèlè àwùjọ àwọn ọmọ Yorùbá ni kókó ọrò inú àwọn méjéejì ti máa n̄ je jáde.
- v. Ìyàtò ewì alohùn àti ti àpilèkọ Yorùbá
- vi. Ewì alohùn je àfohùnṣe nígbà tí ti àpilèkọ je àkósílè.
- vii. Ewì alohùn kò ní olúwa, àjoni ni nígbà tí ewì àpilèkọ je èyí tí ó ní olùsèdá.
- viii. Ojú agbo isèré ni wón ti máa n̄ ké ewì alohùn nígbà tí ewì àpilèkọ je kíkọ sílè sínú iwé.
- ix. Ewì alohùn a máa je kí ojú je àñfááni bí wọn şe n̄ şe é nígbà tí ó je pé kò sí irú àñfááni yií fún eni tó n̄ ka ewì àpilèkọ.
- x. Ètò ikósé lè wà fún eni tó ó fé máa şe ewì alohùn nígbà tí kò sí ètò èkósé kan daindain fún eni tó fé máa kọ ewì àpilèkọ, kìkì àròjinlè àti àtinúdá ònkòwé/akéwì ni.
- xi. Akókò isèdá àwọn méjéejì kò papò rárá, agbo isèré ni wón ti n̄ sèdá ewì alohùn nígbà tó je wí pé idúrówòye ònkòwé ni o n̄ sokùnfà ewì àkósílè.

Àbùdá ewì àpilèkọ Yorùbá

1. Ewì àpilèkọ Yorùbá a máa n̄ wà ni ilà kúkúrú kúkúrú gégé bí ilànà ikósílè rè.
2. Ìgbóhùnsókè-gbóhùnsódò a máa wáyé níbi tí ó bá yẹ kí èdè ewì le dùn léti ni mímóómò şe ni èyí láti ọwó akéwì.
3. Ewì àpilèkọ a máa ní àkólé nítorí pé àtinúdá akéwì ni. Èyí a máa ran ònkàwé lówó láti le tètè mọ kókó tàbí àkóónú ewì. Sùgbón nítorí pé èdá ọtò ni akéwì, ibi tí ònkàwé fojú sí, ọnà ti akéwì le má bá ibé lọ. Àpeçeré ewì Adébáyò Fálétí ‘Adébímpè Ọjédòkun’ àkólé yií kò tètè je ká mọ isèlè tó sélè.
4. Èdè ewì a máa yàtò sí èdè ojoojúmò nípasè ilò ọnà èdè bí àwítúnwí, àsodùn, ifòròdárà, àfidípò, àfiwé tàràrà, ifòròyàwòrán, ifohùngbohùn, isohundèniyàn, èdà-òrò, ifirómòrísí àti bẹ́ bẹ́ lọ.
5. Ewì àpilèkọ Yorùbá a máa ní àfàdùn àti iwóhùn tó dára tó dùn-ún gbó léti.
6. Ewì àpilèkọ lè dùn bí orin, torí pé orin pàápàá je ẹka kan nínú ewì Yorùbá.

4.4 Àwọn ọnà ìgbékalè ewì àpilèkọ Yorùbá

Ewì àpilèkọ onítàn

Akéwì le gbé ewì rè kalè ní ilànà itàn sisò. Irúfè àwọn ewì onítan yií kò wópò nínú ewì àwọn ònkòwé sùgbón gbajúgbajà akéwì àpilèkọ tí ó féràn láti máa fí ewì i rè sọ itàn ni Adébáyò Fálétí je. Àpeçeré àwọn ewì onítan tí Adébáyò Fálétí kọ sílè ni ‘Onibodè Lálúpòn’, ‘Ojó Iláyèfun’, ‘Èdá kò láropin’, ‘Sàsóré’, Alágbará ilé àti alágbará oko’, ‘Adébímpé Ọjédòkun’, ‘Igbéyàwó kan ní iletò wa’ àti ‘Agbódórogun’. Nígbà miíràn

àwọn akéwì máa n̄ fi ìtàn sорí àwọn akoni. Èyí ni fífi ìlànà épílkì kó ewì. Ìtàn inú ewì báyíí máa n̄ gùn gan-an. Àpèçeré ni ewì onítàn *Teléđàálàṣẹ* àti *Eṣin Atirojà* tí Olánípékun kó. Àpèçeré miíràn ni *Àkùkọ Olóròrò Ewà* àti *Èwù Àgbà* tí T.M. Ilésanmí kó

Ewì àpilékọ alálàyé

Ewì àpilékọ alálàyé a máa şe alàyé àwọn kókó ɔrò tí akéwì ménubà nínú ewì rè. Irúfẹ́ àlàyé báyíí le jé àlàyé lórí ènyìyan, ेranko tàbí ohun tí kò lénu rárá, àpèçeré irú ewì báyíí ni àwọn ewì Akínwùmí Ìsòlá, ‘Àfàímò’, ‘Mo ju Ayé lọ́’, ‘Àjoké’ ‘Títílolá’, ‘Oláníkèé’ ‘Ìkilò’ ‘Oyinyin’ àti ‘Èwe iwòyí’; àwọn ewì Túnjí Opádòtun bii ‘Àṣèṣè yo ḥogómò’ àti ‘Oforo’; àwọn ewì Afolábí Olábímtan ‘Owo’ ‘Èkó’ ‘Oba Lolo’ àti Adárúdurùdu’. Àwọn ewì Láwuyì Ogúnníran ‘Má ròmí Pin’ ‘Irépò’ àti Ayé tótó’, àwọn ewì Àtárí Àjànákú ‘Áwòrán Ìgbà’ àti Orogún’; àwọn ewì Déñrelé Ọbasá ‘Tanímèhìn’ ‘Ifé Eto’ àti Pèlépèlé’; àwọn ewì Yémisí Adébòwálé ‘Bomode Lásø bí Àgbà’ ‘Akóbàtáfégbé’; àwọn ewì Àrinpé Adéjùmò ‘Orí ló dá mi Lábo’ ‘Asòfinrúfin’ ‘Afibisólóre’ ‘Àkùkọ Gàgàrà’ ‘Ààbò’ ‘Agbára Abo’ ‘Ilé Àwòyanu’ ‘Ipò Elegé’ àti béké béké lọ.

Ewì àpilékọ onílànà orin/ohùn ìlù

Àwọn ewì àpilékọ kan wà tí ó jé ìlànà orin tàbí ohun ìlù ni a fi gbé wọn kalè láti ibérè dópin. Àpèçeré irúfẹ́ ewì yií ni àwọn ewì Fálétí tí ó pe àkórí rè ní ‘Irínisí’. Ohun tí ó tún yé kí a kíyèsí ni pé kí í şe iwhùn orin níkan ni Fálétí n̄ lò, a tún máa lo ohùn ìlù. Àpèçeré èyí wáyé nínú ewì ‘Onibodè Lálúpòn’ àti ‘Èdá Kò Láròpin’. Bákán náà a rí àpèçeré lílo ìlànà orin nínú àròfò Sóbò Aróbíodu tí ó gbé ka ìlànà orin àrùngbè. Èka-èdè Ègbá ni wón máa n̄ fi kó irúfẹ́ ewì yií sílè. Sóbòwálé Sowándé tí ìnagijé rè n̄ jé Sóbò Aróbíodù’ Alásàrò ɔrò ni ó gbajúmò jù nídì irú ewì yií ní kíkó. Àwọn miíràn ni Oyèšíle Kéribó, Oloyede Șonuyi, Olúségun Sówándé. Yátò sí Sóbò Aróbíoodu, à tún ri àwọn akéwì tó n̄ lo ìlànà orin sòqòsì láti şe àgbékálé ewì wọn. Afolábí Johnson gbajúgbajà nínú síše èyí. A sì tún rí àwọn akéwì tó şamúlò ìlànà orin miíràn láti gbé ewì wọn kalè.

Àwọn àfojúsùn ewì àpilékọ

Ìkìlò

Òñkòwé akéwì le kilò iwà, isesí tàbí nñkan miíràn fún àwọn òñka ewì rè. Irú àwọn ewì yií pò jántírèré lárùjò Yorùbá. Bí àpèçeré ‘Èlè Òsièlè’ nínú *Aṣo Ìgbà* tí Dúró Adélékè kó ló fi kilò fún àwọn ɔdóbìnrin pé kí wón máa fèwe sòsì. Bákán náà ni Túnjí Opádòtun lo ewì ‘Iwé Kíká Lodù’ nínú *Wá gbó* láti kilò fún àwọn akékòjó pé kí wón múra síshé, kí wón sì mójútó erekó wọn nítorí eni tí kò kàwé yóò gbòdo.

Ímòràn

Nígbà mìíràn akéwì àpilèkọ máa ní fi ìmòràn fífúnni se àfojúsùn ewì rẹ. Ohun tí akéwì bá lérò pé yóò se òsùnsùn afò rẹ lóore, yóò sọ fún un. Bí àpeére Oluyémisí Adébòwálé nínú ewì rẹ ‘Farabalé Gbadé’ nínú ‘Ìgbà Lo nígbàa Kà’ gba àwọn ọdóbìnrin nímòràn láti má da àwòlú-pàrà-yankó-pàrà, kì wón má sọ ara wọn di bóyòlù ti tajáteran ọkùnrin ní gbá kiri. Dípò èyí, ó gbà wón ni ìyànjú pé kí wón fi sùúrù yan ọkọ. Ó ní:

Sùúrù lòrò ọhun gbà

Sé onísùúrù níi kúkú fún wàra kiniún
 Bá a fi wàdìwàdì jéun, ata á sá pá ni lórí
 Bá a farabalé jéun, ọkàn á sì balè wòò
 Èmi ló dé tá í fí í kánjú
 Èmi ló dé tá ò fi farabalé
 Sé torí adé a fé gba yíí náà ni’
 Ọré rantí pé apéjeun kíí jé bájé
 Òjú tí yóò sì bániyàn kalé,
 Ìyẹn kì í tàárò se bàibàì
 Ọwò díè díè lará ní fé
 Má kànjú yan adé
 Má kànjú gba adé
 Mà sì kánjú dé adé
 Ohun gbogbo ló lásìkò ò
 (Adebowale 1998:49-54)

Ìfèhónú-Hàn

Ewì àpilèkọ afèhónú-hàn a maa dá lórí fifí ẹhónú hàn lórí ìsèlè kan tábí òmíràn ní àwùjọ. Àpeére àwọn ewì báyíí ni àwọn ewì Dúró Adélékè ‘Oníkàn yíí Rọra’ ‘Ógo Ni Ábófò Ni’ ‘Àsù Fonmú’ ‘Irúkírú Olópàá’. Nínú ‘Oníkàn Yíí Rọra’ Adélékè fi ẹhónú hàn lórí bí àwọn èyà Hausa se ní rẹ àwọn èyà yòókù tó wà lórílè-èdè Nàijírá jẹ, lójú tirè èyí kò tònà. Ídí níyí tó fi lahùn pé bóyá ní àjosepò tó ní wáyé láàrin àwọn èyà métètèta tó wà lórílè-èdè yíí le mú èso rere jáde; ó fi ẹhónú hàn nígbà tó kádií èrò rẹ pé:

Akú ò níi fé
 Kedú kò níi gbà
 Ajá kan ò fé ṣatókùn ẹkun
 Akú àti kedú ò joyè abésin káwó mó
 Ọfón-òn ti tò si gbègìrì
 Kélekó kékó è lówó
 Kí kóowá gba sarè baba è lọ
 Ọran-an-yàn kó lásèpò
 (Adélékè 1997:52)

Àtári Àjànàkú náà fi ẹhónú hàn sí bí àwọn olórí ijøba se ní ré àwọn mèkúnnù tí wọn ní se ijøba lé lórí jẹ nínú ewì tó pè ní ‘Òpá Ìbon’ nínú *Orin Ewúro*. Ó fi àwọn olórí ré láti fi ẹhónú rẹ hàn ó ní:

Ewé kan ò lè gbè yín
 Òòsà kan ò lè gbè yín
 Nítorí èrù kò bodò yín
 Títí ó fí wó gbogbo mèkúnnù lo
 Ibi ó wù yín e sá dé
 Bó wù yín e règbásè eré mi
 È báà sì wàjà odò
 Kí gbogbo asunrárà ilè yíí
 Ó máa fepo ra yín lára
 Ibi kèù náà ni yóò dálè
 Ibi kèùùù
 (Àtárí Àjànàkú 1998:9)

Òrò Ifé

Àfojúsùn ewì nígbà mìíràn máa ní je mó òrò ifé. Nínú ewì àpilèko nígbà mìíràn, akéwì máa ní sòrò ifé tí ó ní sí obìnrin kan tàbí kí o fí ewì rẹ́ kansárá sí i lórí ẹwà tí Elédùmarè fi jínkí irú obìnrin béè. Akínwúmi Ìṣòlá féràn láti máa kó irú ewì yíí. Àpéèré láti inú ìwé *Àfàímò àti Àwọn Àrófò Mìíràn ni ‘Títílòlá’*

Ewà níní pógún
Ewà níní póbòn
Ewà níní yàtò síraa wọn
Àtòwódá yàtò sábùdá
Amútòrúnwá yàtò sí tafeporara.
Àní Títí léwà ó yàtò,
Títí léwà, ó yọ gedegbe.
K'á dídú, ká tún máa dán!
Ká bùrìn, bùrìn, ká dá gòjó gòjó...
 (Ìṣòlá 1978:26)

Ìdárò

Ewì tún máa ní jemó ìdárò àwọn eni ire tó ti r̀ewàlè àsà. Àwọn èniyàñ tí wọn fí amì má ni gbagbé sílè kí wọn tó lọ ni ewì yíí wà fún. Àpéèré láti inú *Àfàímò ‘Ikú Olásùpò Ojédonkun’* àti nínú Wá gbó ‘Ikú Oyébámíjí Mustapha’ láti ẹnú Láwuyì Ogúnníran

Bófò bá dàgbááràgbà tán
 Eégún níí túfò rẹ́ sétí ọmọ aráyé
 Redíò Ọyó ló kó túfò ọréé mi
 Àgbáàràgbá ọfò tó mülè ró gílagílà
 Rédíò ló kókó wí
 Pé, ikú ti módòdó ẹyẹ lọ.
 Pé, ikú pa Mustapha.
 Tí ní kó wọn lédè ni rògbàrògbà
 (Ogúnníran 2001:16)

Ìgbósúbà fúnni tábí ìkansáárásíni

Akéwì a máa fi ewì yín eni tí ó ní perí rẹ bójá nítorí àseyorí kan tábí òmíràn. Akéwì lè wo ìtàn édá kan láti èyìn wá kí ó wá kọ ewì oríyìn fún irú eni béké kí ó ba lè jé iwúrí fún àwọn ẹlòmíràn. Isé takuntakun tí irú eni béké ti şe ní ó má ní sokùnfa irú ewì yíí; àpèrè ni ‘Eyí Táyò’ nínú *Ìgbà Lonígbàá Kà* àti ‘Àlàbá Dàràbà’ nínú Wá gbó.

Bí a bá şisé tití,

Dandan ni ká sinmi.

Mo kí ògá mi Omotáyò,

a-rìn-rìn-gbérè-bí eni ègbé ní dùn.

Ègbé kò dùn wón,

Olá ọba òkè ni wón ní lò kiri.

Mo kí yín kú oríire.

Òpò èníyàn ló fé şe irú èyi,

Tí ikú ti mú wọn lòk'ójó tó pé....

(Adébòwálé 1998: 30)

...Àlàbá dòjògbón

Àlàbá dàràbà

Olúgbóyèga gákàsò ìmò

Ó débi òténté

Gbóyègá gbágbe níyì

Agbè dèyìn wá gbé Gbóyèga

Oyin kán sí mi létè wàyí

Èni jé kíkan náà ní jé dídùn

Ayé kí i tó lò bí ọpàábòn

Olúgbóyèga ọmọ Àlàbá

Mo bá o yò

Mo bá o dúpé...

(Àtarí Àjànàkú 2001:110)

Ìdánilekòqó yíí şe àgbéyèwò ohun tí ewì àpilékò Yorùbá jé. Ó ménú ba eka méta pàtákì tí isé ọnà aláwòmò lítíréshò àpilékò Yorùbá pín sí. Bákán-náà ni ó tún şe àlàyé lórí ohun tí àwọn onímò ti şo síwájú lórí ohun ti ewì àpilékò Yorùbá jé àti irúfẹ ewì tó wà. A wo iyàtò àti ijóra ewì àlohung àti ti àpilékò Yorùbá. A şe àlàyé lórí àwọn ohun tí ó pa wón pò àti èyí tó yà wón sótò gégé bí àbùdá tí a mò mò wọn. Ìdánilekòqó yíí şe àyèwò àbùda àwọn ewì àpilékò Yorùbá gégé bi ilà kúkúrú, ilò ọnà-èdè, àkólé, àfàdùn àti ìwóhùn, igbóhùnsókè-sódò àti ilàrà dídùn bí orin. A tún jíròrò lórí ilàrà igbéwì kalé bí igbékalé onílàrà onítàn, alálàyé àti orin/ohùn ilù. A tún ménuba díè nínú àfojúsùn ewì bí şisé ìkìlò, gbígbaniñímòràn, fífi èhónú hàn, sisò ọrò ifé, sisé idárò àti gbígbé òsùbà fúnni

5.0 Isónísókí

Nínú ìdánilékò yíí, a jíròrò lórí ònà mèta tí işé ọnà aláwòmò àpilékò Yorùbá pín sí, a gbìyànjú láti tépelé mó èyí tó je ìdánilékò yíí lógún ti í şe ewì àpilékò Yorùbá. A şe àlàyé ohun tí ewì Yorùbá jé àti oríkì tí àwọn onímò ìsaájú tí fún èyà àpilékò yíí, a tún ménuba irúfẹ́ ewì tó wà. A sì şe àyèwò àwọn ohun tí a lè rí tóka sí gégé bi iyàtò àti ijóra ewì alohùn àti ti àpilékò Yorùbá. A şe àlàyé àbùdá tó pa wón pò àti àbùdá àdáni ọkòkèkan wọn, a jíròrò lórí àwọn ònà tí a lè gbà şàgbékálè ewì àpilékò Yorùbá. Àwọn ònà tí a lè gbà şàgbékálè ewì àpilékò Yorùbá ni lílo ilànà onítàn, alálàyé, orin/ohùn ilù. Bákan náà ni a ménuba àfojúsun ewì bí ikilò, ìmòràn, ifèhónúhàn, idárò àti ọrò ifé.

6.0 İşé Àmúrelé

1. Şàlàyé kíkún lórí ohun tí ewì àpilékò Yorùbá jé.
2. Lo òsùnwòn oríkì tí àwọn onímò ìsaájú fún ewì àpilékò Yorùbá, kí o fi sèdá oríkì tire.
3. Şàlàyé àwọn kókó pàtákì tí a le rí dìmú kí a tó le pe àkòsílè kan ní ewì àpilékò.
4. Kín ni àwọn iyàtò tí ó wa láàrin ewì alohùn àti ti àpilékò Yorùbá?
5. Jíròrò lórí àwọn onírúurú ọnà tí akéwì le lò láti gbé ewì àpilékò Yorùbá kalé.
6. Şàlàyé lórí àwọn àfojúsùn ewì àpilékò Yorùbá.

7.0 Àwọn Ìwé Ìtókásí

- Adébòwálé O. (1998) *Ìgbàlonígbàákà*. Lagos: Capstone Publication.
- Adébòwálé, O (1999). *Ogbón Ònkowé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.
- Adéjùmò, A. (2007). *RòóoRe*. Ìbàdàn: D.B. Martoy Books.
- Adélékè, D. (1997). *Asọ Ìgbà*. Abéòkúta: Visual Resources Publishers.
- Adélékè D.A (2001). *Wá gbó*. Abéòkúta: Visual Resources Publishers
- Akínjógbìn, A. (1969). *Ewì Ìwòyi*. Glasgow: Collins.
- Àtárí Àjànàkú (1998) *Orin Ewúro*. Ibadan: Sam Bookman
- Finnegan, R. (1979). *Oral Poetry*. London: Cambridge University Press.
- Ìsòlá, A. (1978). *Àfàìmò àti àwọn Àròfò Mííràn*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Líjàdú, M. (1974). *Àwọn Àròfò Sóbò Aróbíodu*. Lagos: Macmillan Nigeria Publishers Ltd.
- Qobasá, D.A. (1979). *Àwọn Akéwì Apá kinní*. Ìbadàn University press limited.
- Ogundéji, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.
- Olábímtán, A. (1974). A Critical Study of Yorùbá Written Poetry 1948 – 1984. Ph. D Thesis, University of Lagos, Lagos State.
- Olátúnjí, O. (1982). *Adébáyò Fálétí: A Study of His Poems*. Ibadan: Heinemann Publishers.
- Olátúnjí, O. (1982). *Ewì Adébáyò Fálétí. Apá Kinní*. Ìbàdàn: Heinemann Publishers.
- Olátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibadan: University Press Limited.

Ìpín kejì Ìgbénde àti Ìdàgbàsókè Ewì Àpilékọ Yorùbá

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilékòó
- 4.1. Akitiyan ibèrè ewì àpilékọ
- 4.2. Ipa àwọn iwé iròyìn àtijó
- 4.3. Ewì àpilékọ onílànà lítíréşò alohùn àti ti ilè òkèèrè
- 4.4. Ewì àpilékọ onílànà orin sóṣì àti ewì ilè òkèèrè
- 4.5. Ewì àpilékọ onílànà lítíréşò alohùn àbáláyé àti orin àrùngbè
- 5.0. Ìkáàdí
- 6.0. Ìsonísókí
- 7.0. Isé àmúrelé
- 8.0. Àwọn iwé itókasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Nínú ìdánilékòó yíí ní a o ti se àlàyé kíkún lórí akitiyan ibèrè pèpè lórí ewì àpilékọ Yorùbá. A ó se àlàyé lórí àwọn ewì Gèésì tí a túmò sínú iwé àti àwọn ewì alohùn Yorùbá tí a dà kó sínú iwé. A ó se àlàyé lórí ipa tí àwọn iwé iròyìn àtijó kó lórí Ìdàgbàsókè ewì àpilékọ Yorùbá. A ó wo ipa tí àwọn iwé iròyìn bí iwe iròyìn fún àwọn Egbá àti Yorùbá, Akéde Ekó, Iròyìn Yorùbá, Èkó Àkéte, Eléti Ofe kó lórí ewì àpilékọ Yorùbá. A ó se àlàyé lórí àwọn ewì àpilékọ Yorùbá tí ilànà wọn fara jọ lítíréşò alohùn àti ewì ilè Òkèèrè. A ó jíròrò lórí àwọn ewì àpilékọ Yorùbá tí ilànà wọn fara jọ orin sóṣì àti ewì Gèésì. A ó şàlàyé lórí àwọn ewì àpilékọ Yorùbá tí ilànà wọn fara jọ lítíréşò alohùn àbáláyé Yorùbá. àti orin àrùngbè. A ó ménuba ìgbìyànjú àwọn akéwì tití di òde òní.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka ìdánilékòó yíí tán dáradára, o ó le se nnkan wònyí àlàyé kíkún lórí akitiyan ibèrè lórí kíkọ ewì àpilékọ Yorùbá.

- Àwọn ìgbésè tó rò mó Ìdàgbàsókè ewì àpilékọ Yorùbá bii titumò ewì Gèésì sínú iwé àti shíse àdàkọ ewì alohun Yorùbá sínú iwé.
- Wàá le se àlàyé kíkún lórí ipa tí àwọn iwé iròyìn àtijó kó nínú dídide àti Ìdàgbàsókè ewì àpilékọ Yorùbá.
- O ó lè se àlàyé àwọn ewì àpilékọ Yorùbá tí ilànà wón fara jọ lítíréşò alohùn àti ewì ilè Òkèèrè. *Wàá lè se àlàyé kíkún lórí ìgbìyànjú àwọn akéwì bii Shóbò Aróbíodu nípa kíkọ àwọn ewì onílànà lítíréşò alohùn àbáláyé Yorùbá sílè gége bi ìgbésè kan nínú Ìdàgbàsóke kíkọ ewì àpilékọ Yorùbá.

3.0 Ibéèrè Ìṣaájú

- (i) Sòrò shókí lórí ibáṣepò tí ó le wáyé láàrin ewì àti àpilékọ kan tí o ti kà rí
- (ii) Lójú tìré, ipa wo ni o rò pé àwọn onímò kó nínú shise àdàkọ àwọn ewì alohùn Yorùbá sílè ní ibéèrè pèpè?

4.0 Idánilékọ

4.1 Akitiyan ibéèrè ewì àpilékọ

Títumò ewì Gèésì sí Yorùbá

Òkan nínú ònà tí akitiyan ibéèrè pèpè lórí kíkọ ewì sílè ní èdè Yorùbá pín sí ni shise itumò ewì Gèésì sí èdè Yorùbá. Gégé bí iwádìí Olábímtan (1974: 284 - 285) ó hàn gbangba pé àkosílè ewì àkókó ní èdè Yorùbá wáyé ní ọdún 1984 (First Yorùbá Primer) *Ìwé kíkà Àkókó* láti ọwó Henry Townsend. Àkolé ewì náà ni ‘*Ta ni şe Jésu?*’ Ewì Gèésì ‘Who is Jesus’ ni ó túmò sí èdè Yorùbá tí ó so di ‘*Ta ni şe Jésu?*’

Ewì náà níyì:

Ta ni şe Jésu?

Ta ni şe Jésu tí Oyìnbo nísìn?

Ta ni şe Jésu tí ó jìyà kú?

Ta ni şe Jésu tí a kò sì mó?

Jésu l’Olórun tó dá aiyé yií

Jésu l’Okùnrin t’ó gb’éşè wa lo

Òun làlàáfià t’ó la ijà wa.

Òun ni ìsinmi fún ìyònu wa.

Òun li ó gbaní là lówó Èsù

Òun náà li ó ti ségun ti ikú

Òun náà li ó sì là’nà ti ìyè

Fún éléşè bi iわq oun èmi

Jésu oun náà li Ó şe ɔré wa

Jésu t’ó fé wa ju ɔré aiyé

Jésu Olórun àlàáfià wa.

Jésu Olúwa la gbékè wa lé.

Bí a bá wo iwóhùn àti ihun ewì yií ó hàn pé àyídà Òyìnbo ni Townsend şe. Ilànà ibéèrè àti idáhùn ni akéwì yií lò şùgbón ihun gbólóhùn Gèésì ni ihun tí wón fi gbé gbólóhùn ewì náà kalè.

Isé iwádìí tí Afolábí Olámbitán (1974:13) şe fihàn pé yàtò sí Townsend, ẹlòmíràn tó tún tú ewì Gèésì sí èdè Yorùbá tí ó sì té é jáde nínú ìwé iròyìn fún àwọn Ègbá ni Bonar, àkolé ewì tí ó kọ ní ‘*Jé òtító*’. Èdà ewì yií ní èdè Yorùbá jáde ní ojó kókànlélógún oṣù kefà ọdún kan náà nínú ìwé iròyìn kan náà. Ewì náà ní èdè Yorùbá ni:

Jé Òtító
 Ìwo jé òtító fúnrare,
 Bíwọ o bá kó ni l'òtító.
 K'òkàn rẹ kòkún, Bíwọ
 Ó bá dé ọkàn ẹlòmíradn
 Ó ínfẹ ọkankíkún
 Láti fi ọrọ s'été lí síso
 Rò l'òtító, èrò rẹ
 Kí óò si jé onjẹ aiyé;
 Sọ otító, gbogbo ọrọ rẹ
 Yíò jé igi eléèso;
 Wà l'òtító aiye rẹ o si
 Jé irántí ighbàgbó nlá.

Èrí láti inú isé Olámbitán ti fi hàn pé èdà Gèésì ewì yií ní Bonar kókó gbé jáde ní ojó kínní oṣù kẹfa 1867 nínú ìwé ìròyìn fún àwọn Egbá. Láti ibi àkólé ewì náà ni a ó ti mò pé Gèésì ni wón fi ronú nígbà tí wón ní kọ ó. Akolé ewì yií ki bá dára kí ó jé ‘Jé olótító’ dipò ‘Jé òtító’ bákan náà ni ọrọ yií rí pèlú ipèdè ‘Láti fi ọrọ sétè lí síso’ dipò ‘Kí énu rẹ lè gba ọrọ ní kíkún’

4.2 Síše àdàkọ ewì alohùn Yorùbá sínú ìwé

Kòsí àníàní nípa pé kí èkó mímò-ón-kọ mò-ón-kà tó dé àwùjò Yorùbá ni ewì alohùn Yorùbá ti gbajúgbajà nítorí ẹwà àti adùn edè inú rẹ, èyí ló gún àwọn tètèdé onímò mò-ón-kọ mò-ón-kà ní késé inú láti jígiìrì sí kíkọ àwọn ewì alohùn Yorùbá sílẹ. Dídún àti dídùn àwọn ewì alohùn Yorùbá ni ó pe Henry Townsend níjà tí ó fi bérè àkójọ ‘orin li ohùn èdè Yorùbá’ tí ó sì kọ wọn sílẹ ni ọdún 1848. Nígbà tí ó di ọdún 1849, Samuel Àjáyí Crowther se àkójọ àwọn òwe Yorùbá. Adétímíkàn Qbasá náà bérè àkójọ àwọn ọrọ Yorùbá kí ó tó tè wọn jáde ní ọdún 1927. Gégé bí èrò Akínyemí (2017:6), Qbasá fúnrarè sọ pé:

Ó di ọdún mókànlélóbòn nísisiyí (AD 1896)
 Tí mo ti bérè sí saáyan kíkójọ àwọn ọrọ
 Ọgbón atayébáyé ti àwọn baba nlá wa tií máa
 hàn jáde nínú orin, ègè, rárà, ijálá.
 Ìpèsà, àròfò, oríkì, ilù, fèrè àti àgbékà ọrọ wọn.

Àwọn ewì alohùn yií ni o fi se ìtisè fún ewì àpilékọ rẹ. Yàtò sí Qbasá akitiyan àdàkọ ewi alohun ti bérè lójó tó ti pẹ ni ilè Yorùbá. Apẹcheré irú àwọn ighbiyànjú yií hàn nínu oríkì inú Ìwé Ìtàn Ibàdàn àti Dié Nínú Àwọn Ìtàn Ilú Agbègbè Rẹ Bí Ìwó, Òsogbo àti Ìkìrun tí Oba I.B Akínyelé kọ ní ọdun 1911 tó àwọn Egbé Àgbà Ó Tán tè jáde. Bákán náà ni E. M. Líjàdú se àkójopò àwọn àròfò Aríbilósò ní ọdún 1886. Aríbilósò (1780-1848) jé olóri àrùngbè tó gbajúgbajà nígbà ayé rẹ.

Líjàdù tún se àkójopò àròfò Şóbò Aróbíodu tí ó kó láàárin ọdún 1902-1930

Akitiyan idàgbàsókè ewì àpilékó mìíràñ ni ìgbìyànju tí àwọn onímò ijìnlè nínú èdè Yorùbá se láti se àkójopò àti àdàkó àwọn ewì alohùn àbáláyé Yorùbá sílè. Àpẹ́rẹ irú ewì alohùn àdàkó báyí ni *Ijìnlè Ohùn Ènu Ifá* apa kínní àti apá keji tí Wándé Abímbólá gbà kó sílè ní ọdún 1978, *Ekún Ìyàwò* tí Dénji Ládélé àti Dèjo Fáníyì gbà kó sílè ní ọdún 1979. *Àròfò Òkú Pípè* tí Àmào gbà kó sílè ní ọdún 1983. Yémitàn se àgbákó *Ìjálá Aré Odé* ni ọdún 1963. Adebóyè Babalolá se àgbákó Orin Odé fún Àseyé ni ọdún 1973. Bádé Àjùwòn gba *Ìjálá Eré Odé* àti *Irèmoyé Eré Ìsípà Odé* kó sílè ní ọdún (1981) *Iwì Egúngún* ni Olúdáre Olájubu gbákó sílè ní ọdún 1972. Fábúnmi M.A. se àgbákó *Àyájó Ijìnlè Ohùn Ifé* ní ọdún 1972. Títí di òní ìgbìyànju a ní se àdàkó ewì alohùn Yorùbá kò dúró. Lóde òní a rí àpẹ́rẹ Odù ifá ti Ayò Salami (2002) kó sílè. Bákan náà ni S.M. Raji se *Àdàkó Ijìnlè Ofò*, *Ògèdè* àti *Àásán* (1991) àti *Ègè dídá* (2018). Éyí túmò sí pé ọpón ewì àpilékó Yorùbá ní sún síwájú lójoojúmó.

4.3 Ewì àkókó nínú ìwé ìròyìn fún àwọn Egbá àti Yorùbá

Àkósílè àdàkó ewì gèésì ‘Be True’ tí ó túmò sí ‘Ìwò Jé Òtító’ di tité jádé nínú ìwé ìròyìn yií ní osù kefà ọdún 1860. Árákúnrin kan tí ó ní je Bonar ló kó ewì yií sínú ìwé ìròyìn yií. Àtèjáde ewì yií wáyé ní ojó kínní osù kefà ọdún 1867 ní èdè gèésì, nígbà tí ẹdà rẹ ní èdè Yorùbá jáde ní ojó kókanlélóngún osù kefà ọdún 1867. (wo idánilekó kéjì fún ewì yií).

Ewì àkókó nínú ìwé ìròyìn ti Townsend dá sílè ní ọdún 1859 (osù kejìlá ọdún 1860). Ewì àpilékó àkókó nínú ìwé ìròyìn jáde ní osù kejìlá ọdún 1860 tí Townsend dá sílè. Àkólé ewì yií ni ‘Ìgbà Arò àti Ìgbà Ayò. Ewì náà lọ báyí:

- Ìgbà arò ati ayò*
- Lòwò rẹ li ó wà*
- Ìtùnú mi tòwò rẹ wá*
- Ó sì lọ láṣẹ rẹ*
- 5 *Kí láiyé àti ẹkún rẹ?*
- Adùn kíkorò ni*
- Gba tí mo fẹ ka ìtànná*
- Mo bẹ ẹgun èṣúṣú*
- Pípè ayò kò sí níhíi*
- 10 *Óróró dà l'óyin*
- Larin gbogbo àyídà*
- 'Wọ ma je gbogbo mi.*

Gégé bí èrò Olábímtán a kò mo éni tí ó kó ewì yíí, sùgbon ó kó ewì náàní irántí Olóògbé Arthur Francis Allen. O şe pàtákì láti ménú bá ewì yíí nígbà tí a bá ní sòrò ighbénde àti idàgbàsókè ewì àpilékó Yorùbá. Ewì yíí ní sàlàyé lórí irírí ayò àti ibànújé tí ó kún inú aye, kò sí àyò kíkún nínú ayé. Àpééré miíràn tí Ògúnshínà (1980) tún ménú bà ni ewì tí Vincent kó ní irántí A.C. Willoughby gégé bi ó şe wà nínú àtèjáde *Yorùbá Gbòde*, 1980:

A! A.C. Willoughby

O kú ishé ọmọ

Ikú dóro

Ikú ọmọ ní payétalè

Ọmọ ọmọ ọsìn

Ajúbí má juwò

Ikú dóró...

Ní àfikún, Ọpòlopò àwọn akéwì Yorùbá tó gbajúgbajà ló bérè sí ní kó ewì wọn sínú àwọn iwé iròyìn Yorùbá àtijó, àwọn bí ewì Sórémékún nínú (*Akéde Èkó*). Àwọn ewì Déńrelé Qbasá nínú (*Iwé Iròyìn Yorùbá*). Awọn ewì Afolábí Johnson (*Èkó Àkéte*) àti àwọn ewì G. A. Sówùni nínú (*Eléti Ofé*). Ní ọsòòsè ni irú àwọn ewì yíí maa ná jáde nínú àwọn iwé iròyìn yíí.

4.4 Àwọn ewì àpilékó tí ilànà wọn fara jọ ti ilè òkèèrè

Gégé bí èrò Adébáyò Babalolá, awọn ewì àpilékó Yorùbá kan fara jọ ewì ilè Òkèèrè nípa ilò ráímù oníbejì àti oníbeta, gígé ewì si ègé - ègé àti ètó iwòhùn sílébù, eléyì ló jé kí àwọn ewì wọn şéé kó lórin níbamú pélú iwòhùn orin sójòsì. Afolábí Johnson sì jé òkan lára àwọn akéwì tó gbajúgbajà jù nínú lílo ilànà yíí. Nínú iwé iròyìn *Eléti Ofé* ni ó ti maa ná gbé àwọn ewì rè jáde. Díé lára àwọn ewì rè tí ó kó sínú iwé iròyìn yíí ni ‘Ojú Kòkòrò’, ‘Iwà Rere’, ‘Ítélorùn’, ‘Èrà’, ‘Opé’, ‘Èkó’, ‘Èdè Eni’, ‘Şe é Léékán’, àti bẹ́ẹ́ bẹ́ẹ́ lọ. Afolábí Johnson dí gbajúmò akéwì nínú awọn iwé iròyìn bii *Èkó Igbèyìn* àti *Akéde Èkó* nípa gbígbé àwọn ewì rè jáde ní gbogbo ighbà, tí ó sì jé kí ó jé ítéwógbà fún ọpò àwọn tí ó féràn láti maa ka iwé iròyìn nígbà náà. Ó şe àtèjáde àkójopò àwọn ewì rè sínú iwé kan eléyì tí àkólé rè ná jé ‘Àrófò Afolábí Johnson’. Àtèjáde iwé ewì yíí àti ítéwógbà rè ló gún un ní kéşé inú láti tún şe àtèjáde àkójopò àwọn ewì tí ó pè ni ‘Kò Sèhìn Olúwa’ ní ọdún 1931. Ó tó àádóta-ó-lé-eyo kan àwọn ewì tó wà nínú iwé náà.

Akéwì miíràn tí ó tun şisé tó jé mo irú ilànà isowó-kó-ewi tí ilè Òkèèrè ni A.K Ajísafé. İşé takuntakun ní Ajísafé şe nínú idàgbàsókè ewì àpilékó Yorùbá. Èyí tó gbayì tó sì gbé ogo rè yo bí akéwi ni ewì rè tí àkólé rè ná jé ‘Aiyé Akámarà’, tí àtèjáde rè kókó jáde ní ọdún 1929. Ewì àpilékó yíí gbayì púpò láàrin àwọn tó le ka èdè Yorùbá láyé àtijó tí wón fi pe iwé yíí ní ‘Igbákejì Bíbéli’.

Àwọn ewì àpilèkọ tí ìlànà wọn fara jọ orin sòòsì ati ewì ilè ọkèèrè
 Láti ara akitiyan àwọn ajíyìnrrere tí wọn shíṣé lórí kíkọ èdè Yorùbá sílè ni ìgbìyànjú kíkọ àwọn ewì onílànà orin sòòsì ati ewì ilè okèèrè ti jẹ jáde. Èrédií eléyí ni ònà láti fa ọpò ọmọ ilè Yorùbá sínú èsin ọmoléyìn Jésù ati láti kó wọn ni ẹkó iwà ọmolúàbí, ẹkó ọrò inú Bíbélì ati ẹkó ìlànà èsin ọmoléyìn Jésù. Ìgbìyànjú àkókò yíí ni ó jẹ ìlànà orin ilé ijosìn àwọn ọmoléyìn Jésù ati ìlànà ati ihùn ewì ilè Gèésì. Irúfẹ àwọn ewì yíí wópò ní nnkan bí ọdún 1848 sí 1900.

Ètò ìwóhùn inú àwọn ewì yíí bá ti ètò ati isowókọ ewì ilè Gèésì mu eléyí tó jẹ kí ó rorùn láti fi ìwóhùn orin sòòsì gbé wọn jáde lenú. Ìlànà ètò ègé-ègé ni wòn ní ẹ àmúlò láti fi kó irúfẹ ewì yíí. Àpẹ́rẹ irú ewì yíí jáde nínú ìwé ìròyìn ti Henry Townsend dá sílè ní ọdún 1860 tí ó pe orúkọ rẹ ní ‘Ìwé Ìròyìn fún àwọn Ègbá ati Yorùbá’.

Nínú ìwé ìròyìn Ègbé Olùfẹ Ilé-Ìbí Wọn, S. J. Moore kọ ewì tí ó pe àkólé rẹ ní ‘Ogbón’. Ìlànà orin sòòsì ni wòn fi gbé ewì yíí kalè:

*A! gbogbo enyin aráiyé
 È hó yè k'éé sì yò.
 Ogbón tawon bàbáńla wa,
 Ti nwa kiri l'èyí.
 Wàhálà wón pò l'ápójù,
 Nítórí àìlógbón.
 Àiniye owó ni nwọn kò rí.
 (Olábímtan, 1974:287)*

Àpẹ́rẹ mìráñ ni ewì èyí ti E. M. Líjádú kọ ní ìrántí olóògbé David King Audu ọkan lára àwọn ọmọ Ègbé Olùfẹ Ilé-Ìbí Wọn ní ọdun 1884. Ewì yíí di tité jáde nínú ìwé ìròyìn ‘Ìwé Ìròyìn ati Ilé Ísura Èkó. Ewì náà lọ báyíí:

*Nígbà pípò l'áiyé òsi wa yíí
 Láàrin wàhálà, ègún àtisò
 Awọn eni t'a féranjù níhin
 Ni kí I pé jaw a'lè ni ki í pé lo.
 Lójọ kò pé, arakúnrin mi náà.
 Eni tiwà rẹ bérè orin yíí
 Nṣilerí sílè f'ópò'dún tí mbo
 Sùgbón k'ósù tó yípo ó ti lọ
 (Olábímtan, 1974:21)*

A tún le rí irú àpẹ́rẹ ewì báyíí nínú ewì tí Adéoyè Deniga kọ láti fi kí Herbert Maculay kú àbó láti ìlú ọba ní ọdún 1925 tí wòn fi ohùn orin ‘Wá bá mi gbé’kọ (Eri láti inú Ògúnsínà, 1980:40). Olábímtan (1974:291-297) tún mènuba akitiyan David Akinolá lórí irú àwọn ewì yíí. Ó sì fi ewì ‘Ògbómòsó Ajílété’ se àpẹ́rẹ

*Ògbómọṣó Ajílété
Sí ògo rẹ la fé korin
Ìwọ táké sáàrín ọdàn
Òkan nínú ilú akin.*

4.5. Ewì àpilèkọ tí a gbé ka ilaranà lítiréṣò alohùn Yorùbá

Oloògbé Josiah Sobòwálé Sowándé eni tí àlajé rẹ ní jé Shóbò Aróbíodu jé òkan lára àwọn tó se àmúlò ilaranà orin àrùngbè Ègbá tàbí orin orò láti se agbékálè ewì rẹ. Elómíràn tí ó tún gbajúmò nídi irú ewì olórin oro àkókò yíí ni Oyèsílé Keribo. Isé àwọn irúfẹ akéwì báyí gbòde tí ó sì gbilè láàrin ọdún 1901 si 1920. Gégé bí a ti sọ síwájú, ilaranà lítiréṣò àbáláyé ni ihun àwọn ewì yíí téléré sùgbón ọrò tí ó jẹ mó èsin ọmoléyìn Jésù pò nínú àkóónú àwọn ewì náà (Olátunjí 1982).

Ògúndèjì (1991:33-34) tilè fihàn pé ònà méjì ni àwọn akéwì tó wà lábé ìsòrí yíí ní gbà se àgbékálè ewì wọn ní ibámu pèlú agbékálè ewì alohùn tí wòn ní mú lò. Wọn a téléré bátànì àti iwóhùn ewì alohùn náà. Nígbà miíràn àwọn akéwì yíí tún máa ní se àmúlò ọgbón àtinúdà ti wọn. Nínú àpéere ìsàlè yíí, ilaranà lílè àti gbígbè tí orin àrùngbè ní lò gégé bi bátànì ni Sóbò Aróbíodu téléré. Bí eni tí ó ní dá orin orò ni ó ní dá àròfò náà:

Orin: *Ogunj’orò, Ogun mà j’Orò*
Aruwé s’Agon, Ogun j’orò
Iba Odé ́Gáá ará Ilujugbe
Aruwé s’Agon, Ogun j’Orò
Odé ar’okó tan’ ná GB’Ilawo ló
Aruwé s’Agon, Ogun j’Orò
Iba Ar’àgbà-rójú-já líjó ogun
Aruwé s’Agon, Ogun j’Orò
Iba Osunwéde Aniwé, ọmọ Olufoko,
Aruwé ‘Agon, Ogun j’Orò
Iba Elekede Ile Aworò ọmọ Oliyemọ
Aruwé s’Agon, Ogun j’Orò
(Olátunjí 1982:72-73)

Àpéere ọrò Sóbò Aróbíodu miíràn tí Ògúndèjì (1991:34) ménubà ni ó tún wà ní ìsàlè yíí:

Iná kan jó l’Itókú Oba nyó sèṣè;
K’á má r’èhin ḥla, k’aaí fùwòkàn
Ìgbí iná dè jó l’ágbolé Oba, a gbó lí a tiwa,
K’á ma, r’èhin ḥla, kái fùwà kàn.
Anè jo’gbo mlé, o jo t’Agon, o wògbàlè;
K’á má r’èhin ḥla, kai fùwà kàn.
A kí fí báñújé yó elékejì eni o,
K’á má ‘rèhin ḥla, k’í fùwà kàn.
(Olátunjí 1982:67)

Nígbà miíràn àwọn akéwì máa ní lo ọgbón àtinúdá ti ara wọn lónà tí ó wuyì láti şe àgbékalè ewì wọn. Nínú igeria kó kò pọn dandan kí ó lo ilànà bátànì ewì alohùn tí ó fé yálò bó şe wù ú ni ó le şe. Díè lára ònà tí ó lè gbé ewì kalè ni ìwònyí

- Síše ifáàrà: Èyí lè jé kíkésí àwọn olùgbó tàbí òñkàwé
- Míménuba kókó ọrò tí ó jé ewì lógún
- Síše àlàyé lórí kókó ọrò
- Síše ibéèrè pèsijé lóòrèkóòrè
- Kíkọ orin: Orin le wáyé ní ibèrè àárín tàbí iparí ewì

Àpeçeré kan láti inú ewì Sóbò ni:

Ènyin ọmọdé Ìmàrò

Mo n'órò kàn sípa ikóbìnrinjo o

Kò sí wàhálà yí ju tìkóbìnrinjo

E kò dè bi mí lébi b'ó ti şe i?

Ìwọ 'yìí ní olá ikóbìnrinjo, bí o fé kí o gbó

Bí wéè fé í gbó 'm'a wò é líran ojó m̄bólèhin

Èmi Sóbò Aróbíodu

Mo n'áyà l'Óòròkí, mo ni l'Ódòó, mo ni l'Íjàyè.

Dede wọn rée mo kò sílè poo, kò dè kù kàn.

Ènyin ọmọdé Ìmàrò

Ilérí Jésù dúró gangan, kò kàn yé

Orin: Èní bá tọ Jéésù lọ,

Èní bá tọ Jéésù lọ;

Olíyèn á gbadé ògo.

(Líjadú ati Babalolá 1974:62-63)

5.0 Isọnísókí

Nínú idánilekòó yíí, a ti jíròrò lórí igeria àti akitiyan àwọn onímò ní ibèrè pèpè láti kó àwọn ewì alohùn Yorùbá sílè fún kíkà, a şe àgbéyèwò ewì Gégesì tí a túmò sínú iwé àti àwọn ewì alohùn Yorùbá tí a dà kó sínú iwé gége bi igeria ibèrè pèpè ewì àpilékó Yorùbá. A ménuba akitiyan iwé iròyìn Henry Townsend tí o dásílè ni ọdún 1867, ìwé iròyìn Àwọn Ègbá àti Yorùbá, àti àwọn iwé iròyìn miíràn. A şe àgbéyèwò àwọn ewì àpilékó Yorùbá kan tó fara jọ ewì ilè Òkèèrè. A ti şe àgbéyèwò àwọn ewì kan tó fara jọ orin sósì àti ewì àwọn ilè Òkèèrè. A tún topinpin ilàkàkà àwọn akéwì tó şisé takuntakun ní abala yíí, àwọn bii: Henry Townsend, S. J. Moore, E. M. Líjadú àti David Akinolá. Nínú idánilekòó yíí, a ti jíròrò lórí àwọn ewì àpilékó Yorùbá tó gbáralé ilànà lítíréşo alohùn Yorùbá, bẹ́ ni a jíròrò lórí àwọn akéwì tó şisé tó pegedé ní abala yíí páapáa jùlò gbajúgbaja akéwì ti orúkọ rẹ ní je Sóbò Aróbíodu.

6.0 Isé Síse

1. Ṣàlàyé ipa tí àwọn onímò kó nínú şise àdàkọ àwọn ewì alohùn Yorùbá sílè ní ibèrè pèpè?
2. Jíròrò lórí ipa tí àwọn ìwé ìròyìn àtijó kó lorí igañénde àti ìdàgbàsókè ewì àpilékọ Yorùbá.
3. Şe ekúnréré àlàyé lórí ipa tí Afolábí Johnson àti A.K. Ajísafé kó nínú ìdàgbàsókè ewì onílànà ewì àbáláyé Yorùbá àti ti gèésì.
4. Kín ni ipa tí àwọn ajíhínrere kó nínú kíkó àwọn ewì tó jé onílànà orin sójì àti ewì ilè Okèèrè sílè láyé àtijó?
5. Şe èkúnréré àlàyé lórí akitiyan Sóbò Aróbíodu lóri igañénde àwọn ewì tó dìdélè láti inú lítírésho alohùn.

Àwọn ìwé itókasí fún kíkà

Abimbóla, W (1968). *Ijìnlè Ohùn Ènu Ifá*. Apá Kínní. Collins: Glasgow.

Abimbóla, W (1969). *Ijìnlè Ohùn Ènu Ifá*. Apá Kejì. Collins: Glasgow.

Àjàyí, B. (Olóótú) (2001). *Ekó Ijìnlè Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítírésho àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Àjùwòn, B. (1981). *Irèmòjé*. Ibadan: University Press Ltd.

Akínyelé, I.B. (1911). *Ìwé Ìtàn Ibàdàn Áti Díé Nínú Àwọn Ilú Agbègbè Rè Bii Ìwó, Oṣogbo àti Ìkírun*. Ibadan: Egbé Agbàòtán.

Akínyemí Akíntúndé (2017). “D.A. Obasa (1927-1945): a poet, culture, actist, and local intellectual in colonial in Nigeria”. International African Institute. Vol. 87, No 1, pp1-15

Àmàó, A. (1983). *Àròfò Òkú Pípè*. Lagos: Longman Nigeria Plc.

Babalólá, A. (1973). *Orin Odé fún Àseyé*. Lagos: Macmillan Nigeria Publishers Limited.

Fábùnmi, A. (1972). *Àyájó: Ohùn Ènu Ifè*. Ibàdàn: Oníbọn-òjé Press.

Ládélé, D. àti Fáníyì, D. (1979). *Ekun Ìyàwó*. Lagos: Longman Nigeria Plc.

Líjàdú, E. M àti Babalólá, A. (olóótú) (1974). *Àwọn Aròfò Orin Sóbò Aróbíodù 1902 – 1906*. Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

- Líjadú, M. àti Babalolá, A (olóòtú) (1974). *Àwọn Àròfò-orin Sóbò Aróbíodu 1902 -1906*. Macmillan Nigerian Publishers Ltd.
- Ògundèjì, P.A. (1991). *Introduction to Yorùbá Written Literature*, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.
- Ògúnsínà, B. (1980). “: Ipa tí Ìwé Ìròyìn Yorùbá Ayé Atijó Kó Nínú Ìdàgbadsókè Lítíréşò Yorùbá”. *Yorùbá Gbòde* 2.
- Qlabimtan, E. A. (1974). *A Critical Study of Yorùbá Written Poetry, 1848 – 1948*. Ph. D Thesis. University of Lagos, Lagos State.
- Olájubù, O. (1972). *Àkojọpo Iwì Egúngún*. Lagos: Longman Nigeria Plc.
- Olátúnjí, O.O. (1982). *Sóbò Aróbíodù (Alásàrò Òrò)*. Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.
- Olátúnjí, O.O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibadan: University Press Ltd.
- Raji, S.M. (1991). *Ijìnlè Qfò, Ògèdè àti Àásán*. Ibadan: Onibonje Publishers.
- Raji S.M. (2018). *Ègè didá*. Ibàdàn: Extension Publishers.
- Salami Ayò (2002). *Ifá: A complete division*. Lagos: NIDD Publishers

Ìpín kēta - Ìtúpalè Ewì Àpilékọ Yorùbá àti Ilò Èdè

Àkóónú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ibéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Idánilékòó
- 4.1. Àwọn ohun tí à ní wò tábí àwọn èròjà ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá
- 4.2. Ìṣowólò èdè nínú ewì àpilékọ Yorùbá
- 5.0. Ìkáàdí
- 6.0. Ìṣonísókí
- 7.0. Isé àmúrelé
- 8.0. Àwọn iwé itókasí fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Nínú idánilékòó yií ní a ó ti şalàyé lórí àwọn èròjà ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá. A ó gbìyànjú láti tẹpelẹ mó àwọn èròjà bíi ihun ewì, imò nípa akéwì, kókó pàtákì inú ewì, ilò èdè atí àṣà Yorùbá inú ewì. Bákán náà, ohun tí yóò tún jẹ wá lógún nínú idánilékòó yií ní ọnà ìṣowólò-èdè nínú àwọn ewì àpilékọ Yorùbá. A ó se àgbéyèwò ilò èdè gégé bíi irinṣé pàtákì fún akéwì àpilékọ. A ó sòrò lórí àwọn ọnà èdè bíi àfiwé, àwítúnwí, ifòròdárà, àṣorégèé, gbólóhùn adógba, ibéèrè pèsijé, ilò òwe atí bẹ́ẹ́ bẹ́ẹ́ lo.

2.0. Èròngbà/Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilékòó yií tán ní àkàyé, o ó lè mọ àwọn èròjà fún ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá tábí àwọn nñkan tí à ní wò nínú ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá. Ní àfikún, léyìn tí ó bá ti ka idánilékòó yií tán ní àkàyé, wáá lè se àlàyé tó yéni lórí kínní èdè ewì túmò sí, irú àwọn ọnà èdè tó wópò nínú ewì àpilékọ Yorùbá bíi àfiwé, àwítúnwí, ifòròdárà, àṣorégèé, gbólóhùn adógba, ibéèrè pèsijé, ilò owe atí bẹ́ẹ́ bẹ́ẹ́ lo.

3.0 Ibéèrè Ìṣaájú

- (i) Ka ewì àpilékọ kan tí ó bá wù ọ kí o sì pàtẹ kókó ḥò inú ewì náà
- (ii) Se àkósílè àwọn àṣà Yorùbá tí ó jẹyọ nínú àwọn ewì tí o kà.

4.0. Idánilékòó

4.1. Àwọn èròjà fún titú ewì àpilèkọ Yorùbá palè

- i. Ìmò nípa akéwì
- ii. Ìhun ewì
- iii. Kókó ɔrò inú ewì
- iv. Ìlò èdè ewì
- v. Àṣà Yorùbá tó súyọ nínú ewì

Ìmò nípa akéwì

O gbódò kókó mo irú ení tí akéwì jé, ìmò nípa akéwì yóò jé kí ewì rẹ́ yé òñkàwé dáadáa. Ọpòlopò ìgbà ní ìtàn igaésí ayé akéwì máa ní fara hàn nínú ewì tí ó bá ní ké. Fún àpẹẹrẹ, àikàwé lọ tití Sobòwálé Sowándé tí ó sọ́ ó di aláàbò ẹkó ní kò jé kí ó ní igaéga fún ọpòlopò ọdún tí ó fi siṣé ọba. Àwọn olórò ló máa ní sá télér láti wòran wọn. Èdùn-òkàn ni ààbò ẹkó yií jé fún-un, ó si má ní fi kéwi fún àwọn miíràn láti fi se àríkógbọn. Sóbò ṣàlàyé nínú ewì rẹ́ pé:

*Èyin ọmọdé Ìmàrò
E wá wósé mi nílē ọba, ó pàpòjù
Kò sìhun méji ìyí ní se mi
Bí àídúró-lọ-sí-sùkúrù re...
Ijó ènìyàn kò dúró lọ sí sùkúrù re, ó bògìrì
E kò dè bímí lébi bo ti se i?
Sóbò siṣé gbódún méfà nílē ọba
Owó rẹ́ kò gòkè.*

Líjàdú Mose (1974:30)

Ìhun ewì

Ìhun ewì ní tóka sí ààtò tàbí titó àwọn ịsèlè inú ewì náà ní sisè-n-tèlé lónà tí ewì náà fi yéni yékéyéké tí ó sì wuyì láti kà láímú ịrèwèsi lówó. Àrògún se pàtákì nínú ìhun ewì. Ewì dàbí ilé tí à ní kó tí a gbódò fi ètò sí. Kò sí օfin tó de bí a se lè tò ó, àmò akéwì gbódò gbé ewì rẹ́ kalè lónà ti èrò rẹ́ náà yóò fi hànđe. Òye ohun ti akéwì ní fi ewì sọ́ sì gbódò hàn láti ibérè tití dé օpin rẹ́. Onisé lámèétó náà gbódò yé igaékalè àti ààtò ewì wò.

Kókó ɔrò inú ewì

Kókó ɔrò inú ewì se pàtákì púpò nínú siṣé àtúpalè ewì àpilèkọ Yorùbá, kókó ɔrò ni ohun tí ewì dálé bí; ifé, ìwà ọdàlè, itójú ilé, ẹwà, ɔrò ọmọ, àigbóràn àti bẹ́ẹ́ bẹ́ẹ́ lọ. Ọpòlopò ìgbà ni ewì máa ní oyún ịtumò tàbí ịtumò tó farasin, gbigbó ijnlè èdè ló lè jé kí kókó irú ewì báyí yé ènìyàn.

Ìlò èdè ewì

Ìlò èdè se pàtákì púpò nínú siṣé àtúpalè ewì àpilèkọ Yorùbá. Èdè ewì a máa jínlè ju èdè tí á ní lò lójoojúmọ lọ. Èdè tí ó jínlè tí ó sì múní lókàn ni

èdè ewì jé. Akéwì gbódò sá àwọn ọrọ lò ni. Àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán gbódò kún inú ewì fófó ni, kí irú ewì béké tó dùn létí tàbí láti kà. Irú àwọn èdè bii; àwítúnwí, àsodùn/àsorégèé, àfidípò, ifohunpèniyàn, ịfèniyànphohun, gbólöhùn adógbà, firósínròje, firómòrisí, iforqdárà, àfiwé tàràrà, àfiwé élélòjó ni akéwì fi máa ná dásọ ró ewì rẹ. Nígbà miíràn, akéwì máa ná yapa kúrò nínú iħun gírámà Yorùbá nínú ewì rẹ. Amò-ón-mò se ní iyapa yií, ète àti bu ẹwà kún ewì ni. Àpẹ́rẹ àmúlò èdè tó jinlè hàn nínú ewì Fálétí ìsàlè yií:

- (i) *Níjó tó palábéré, tó fabéré jóná,
Tó pẹlélè, tó fèlè ya gbéréngede bi aṣo
Tó yákíṣà téré, tó fi di idí àdán,
Tí Lákáyé kò tí kò la ẹsè pépéyé.
Olátúnjí (1982:2)*

- (ii) *Òkú ìdérègbè tí ná bẹ léjìká
Èté òkè nípōn bí ògiri àbátá
Olátúnjí (1982:1)*

Nínú ewì àkókó, ‘abéré’ ni Fálétí fi dípò èyà ara ịpamó ọkùnrin tí gbogbo èníyàn mò sí ‘okó’ nígbà tí ó fi ‘èlè’ dípò ‘òbò’. Nínú ewì kejì ‘òkú ìdérègbè’ ló fi dípò ‘ìlù’.

Àṣà Yorùbá inú ewì

Àṣà Yorùbá tí ó farahàn nínú ewì náà tún pè fún àkíyèsí nígbà miíràn tí a bá ná se itúpalè ewì àpilékọ Yorùbá. Kií se gbogbo ịgbà ni àṣà máa ná jẹ jáde sùgbọn tí ó ba farahàn, a gbódò tóka sí irú àṣà béké.

4.2 Ìṣowólo-èdè nínú ewì àpilékọ Yorùbá

Ohun tí èdè ewì jé

Èdè ewì ni a máa ná lò láti kó ewì àpilékọ. Èdè ewì ní èdè tí a lò lónà ti ó jínlè jú èdè tí à ná lò lójoojúmọ lọ, eléyií tí a ti pa láró tí ó sì ti yapa sí bí a se ná ló èdè láti fi sòrò. Ó jẹ èdè tí awọn àkànlò èdè ayawòrán kún inú rẹ denu. Èdè olónà ni, iyapa sí èdè ojoojúmọ ló bii. Èdè tó jinlè ni òhun ni akéwì máa ná lò láti bu ẹwà kún ewì tó ná kó tó yóò sì jé kí ewì náà yàtò tí ọrọ geere tí a fí ná sòrò lójoojúmọ. Díè lára àwọn ọnà tí akéwì lè se àmúlò èdè nínú ewì niwònyí:

Àfiwé tàràrà

Àfiwé taárà ni kí a fi ohun méji wé ara wọn, kí irú àfiwé béké sì hàn. Íjora tàbí iyàtò àárin àwọn ohun tí a fi we ara wọn gbódò hàn ketekete ni. A máa ná lo àwọn atóka àfiwe bí, jù àti tó.

*Ó hu bí ajá
Ó lówó ju sèkerèlo
Ìlú dáké róró bi ité òkú*

Àfiwé elélògó

Àfiwé elélògó ni àfiwé tí a ti ní fi ohun kan wé ohun kan lónà èrọ. Àbùdá tí ohun kín-ín-ní ní ní a o fi wé àbùdá ti ohun kejì.

1. Elédé ní iyá Sadé - a fí bí obìnrin náà şe ní bímọ wé bí elédé ti ma ní bímọ léraléra
2. Ajá ní ọmọdébínrin yen – a fí ọmọdébínrin wé ajá nítorí iṣekúše tó n şe
3. Ẹsin ni Kíkélomọ lórí pápá – a fi Kíkélomọ wé ẹsin nótóri eré sisá, ó lè sáré bi ẹsin láìrèé

Àwítúnwí

Àwítúnwí ní ọnà èdè tí a fí ní tún fóniimù, sílébù ọrò, odidi ọrò, akùdé gbólöhùn àtí odidi gbólöhùn wí nínú ewì Yorùbá. Ìlò àwítúnwí a máa jẹ kí ohun tí akéwì ní wí tàbí kókó ọrò tó fé kó mú àwọn ọñkàwé lókàn, yóò sì yé wọn yékéyéké nípa ịtẹnúmọ. Orísíríṣì ní àwítúnwí tó wà.

Àwítúnwí eléyọ-ọrò

Omo kò láyolé: eni omó sin ló bímọ
Onígbá ní múgbá
Owó írú
Owó iyò

Àwítúnwí akùdé gbólöhùn

Ayé kò ní fá wa lórí bí eyẹ gúnnugún
Ayé kò ní wé wa lókùn bí ọgà
Ayé kò ní so wá móle bí ọbo
Adépójù (1972:9)

Àwítúnwí odidi gbólöhùn

Ojoojúmọ ni láàntètè dárán yánpönyánrin
Ojoojúmọ ni láàntètè dárán yańponyánrin

Ìfòròdárà

Fífi ọrò dárà ní kí a fi ọrò tí ẹdà wọn jora gbe ara wọn ní ọnà àrà. A lè fi sílébù dárà a sì le fi ọrò orúkọ tàbí ọrò ịse dárà. Àpẹ́rẹ ifòròdárà ni

- i. *Mo ra dòdò nídòó, mó fowó dòdò rōmō onídòdò nídodo*
(Dòdò àti Ío ní a fi dára nínú àpẹ́rẹ yíí)
- ii. *Ó wáa kù dèdè*
Ki n wọ kákà kéríndínlógún
Mo wá bá oníkákámògun
(Kákà àti Íkámògún la fi dára nínú àpẹ́rẹ yíí).

Ó kákawó Ifá, ó fi lérité
Ó faṣo àkáká bora
Páàká méta ló jókòó ti

Oníkàámògún

(ká, àti pàáká la fi dára nínú àpéçére èyí).

Àsorégèé/Àsodùn

Ọnà èdè ayàwòrán ni àsodùn jé, a tún le pè éní àpónpo, èyí tó túmò sí pé kí a só nñkan ju bí ó şe rí tàbí kí a dín bí o şe tó kù. A máa ní sáábà ròyìn isèlè tàbí şapèjúwe nñkan ju bí ó şe rí lò

i. *Ó filé poní*

Ó fònà roka

Ó fi gbogbo agbada dinran

ii. *Óyà tí ọdẹ pa kò ju élírí.*

Ìbádógbà Gbólóhùn

Iṣé gbólóhún adógbà ni ìtēnumó. Àwọn gbólóhùn adógbà wònyíí ní ilò ifòrò-gbé-òrò dié. Bákán náà ni iħun àwọn gbólóhùn inú ewí náà le dógbà ní iħun òðrò àti iħun ibú.

Takø tabo níí ʂisé ɔmø

Báséé abo ba nòpó ɔsì

Bátò idí bá nòpó ɔtún

Láéláé takø tabo kò níí lè sabiamø

(Balógun 2001:192).

(Ilà 2 àti 3 ni gb. Adógbà)

Ìbéèrè pèsijé

Ìbéèrè pèsijé ni ibéèrè ti ònkòwé bëèrè èyí tí kò réti idáhún láti ọdò enikankan. Àwọn akéwí a máa lo ọnà èdè yií láti fidí kókó ɔrò mülé ní

Obìnrin ní rereù!

Taa ni yóó gberù lówó obìnrin?

Taa ni yóò gboobìnrin lówó erù?

Obìnrin ní rereù o!

Taa wá ni yóò ran obìnrin lérù díè

(Isòlá 2001:147)

Gbólóhùn to wà ní ilà 2, 3 àti 5 ni gb. Afèbéèrè pèsijé.

Ilò òwe

Ilò owe a máa kúnnú ewí dénu. Àwọn Yorùbá gbàgbó pé ‘òwe leşin ɔrò, ɔrò

L’eshin òwe, bí ɔrò bá sònù òwe la ó fi wá a. Àpéçére òwe ni a fàlà sí nínú ewí isàlè yií

Sànńnú kò fé Kédú lóba

Sànńnú ko fé Akú lóyè

Ofón-òn ti tòó gbègìrì kékéko kékéko è lówó

(Adélékè 1997:52)

Ìfohunpeniyàn/ Ìfèniyànpohun

Ìfohunpèniyàn máa ná wáyé nígbà tí a bá gbé iwà, işe tàbí àbùdá ọmọ èniyàn wó ohun tí kí í şe èniyàn bí igi, ẹranko, tàbí ohun àfòyemò, kí ó sì máa hùwà bi èniyàn. Àpéeré:

Sòkòtò tó ná sisé àrán lóko ní i gbé

Ní idàkejì a lè fí èniyàn pe ohun. Èyí ni pé kí a gbé iwà tàbí àbudá ohun kan tí kí í şe èniyàn wó èniyàn lórùn. Àpéeré hànđe nínú ewí ịsàlè yíí Èniyàn boni lára ó ju aşo
Èniyàn laşo mi, tí mo fi ná bora.

5.0. Isọnísókí

Nínú idánilékò yíí, a ti jíròrò lórí àwọn ohun tí à ná wó tàbí àwọn èròjà itúpalè ewí àpilékò Yorùbá. A şàlàyé lórí iħun ewí, imò nípa akéwí, kókó ɔrò inú ewí, ilò èdè ewí atí àṣà Yorùbá inú ewí. A şe àyèwò ọnà ịsowólò-èdè tí ó wópò nínú àwọn ewí àpilékò Yorùbá. A ménuba àwọn ọnà èdè ayàwòrán bii àfiwé, àwítúnwí, iforòdárà, àṣorégèé, gbólóhùn adógba, ibéeré pèsijé, ilò òwe, ifohunpèniyàn atí ifèniyànpohun

6.0. Isé Síše

1. Şàlàyé lórí àwọn ohun tí à ná wó tàbí àwọn èròjà itúpalè ewí àpilékò Yorùbá?
2. Şàlàyé bí imò nípa akéwí şe wúlò fún itúpalè ewí àpilékò Yorùbá.
3. Jíròrò lórí ịsowólò-èdè nínú ewí àpilékò Yorùbá.
4. Ménuba díè lára kókó ɔrò tí ó lè jeyo nínú ewí àpilékò Yorùbá
5. Ka ewí àpilékò Yorùbá kan, kí o sì jíròrò lórí iħun ewí náà

7.0. Àwọn ìwé itókasí fún kíkà

Adébòwálé, O. (1998). *Ogbon Oñkòwé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Adélékè, D.A (1997). *Aṣo Igbà*. Abeokuta: Visual Resources

Adélékè, D.A (2001). (Olóótú) *Wá gbó*. Abeokuta: Visual Resources.

Adépòjù, L. (1972). *Irònú Akéwì*. Ìbàdàn: Onibon-òjé Book Industries.

Akínjògbin, A. (olóówòtú). *Ewì Íwòyí*. Colins: Glasgow.

Balógun Adérèmí, (2001). 'Àjose' nínú *Wá gbó*, O.I 192-194

Ìṣòlá Akínwùmí (2001). 'Obìnrin N Rerù' *Wá gbó* O.I 146-147

Líjadú, M. àti Babalolá, A (olóótú) (1974). *Àwọn Aròfò-orin Sóbò Aróbíodù 1902 -1906*. Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

Ògündèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Olátúnjí, O.O. (1982). *Adébáyò Fálétí*. *Ewì Adébáyò Fálétí: Íwé Kejì*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig) Ltd

Olátúnjí, O.O. (1982). *Adébáyò Fálétí: A Study of His Poems*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig) Ltd

Olátúnjí, O.O. (1982). *Sóbò Aróbíodù (Alásàrò Ḍrò)*. Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.

**Ìpín kérin-ín Àfikóra Ìtúpalè Ewì Àpilékọ Yorùbá I: Sóbò
Aróbíodu
Àkóónú**

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ibéèrè Ìsaájú
- 4.0. Idánilekò
- 4.1. Àgbéyewò ewì àpilékọ Sóbò Aróbíodu
- 5.0. Ìsonísókí
- 6.0. Isé àmurelē
- 7.0. Àwọn iwé itókasí fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Níbí ni a ó ti şe àti işé lámèéto àti ìtúpalè ewì àpilékọ Sóbò Aróbíodu ọkan lára àwọn akéwì tó gbajúgbaja nínu ewì àpilékọ Yorùbá. Ọkan lára àwọn tètèdé akéwì tó gùnlé àmúlò ewì alohùn Yorùbá fún ịgbékalẹ ewì àpilékọ ni.

2.0. Èròngbà/Afojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilekò yií tán ní àkàyé, wàá lè mọ àwọn ohún tí a lè fi dá ewì Sóbò Aróbíodù mọ láwujo àwọn akéwì yòókú. O ó lè mọ ihun ewì rẹ, kókó ọrò inú ewì rẹ, ilò èdè àti ìtàn ránpé nípa akéwì yií.

3.0. Ibéèrè Ìsaájú

- (i) Ka ewì kan nínu iwé Àwọn Àrófò Sóbò Aróbíodù tí Moses Lijadukọ, kí o sì pàtẹ kókó ọrò tí ó jẹyọ nínu ewì náà

4.0 Idánilekò

4.1 Àgbéyewò ewì Sóbò Aróbíodu

Ta ni Sóbò Aróbíodu?

Josiah Sóbòwálé Sówándé ni orúkọ akéwì yií àlajé rẹ sì ní jẹ Sóbò Aróbíodu, Alásàrò ọrò. A bí akéwì yií ní Aké, ní ilú Abéòkúta, ní níkan bí ọdún 1858. Orúkọ bàbá rẹ a máa jẹ Sówándé, nígbà tí iyá rẹ a máa jẹ Yemojè Efúdýà. Omọ bíbí Ìtòkù ni bàbá àti iyá rẹ. Sóbò kò ka iwé lọ tití tí ó fi gba işé ọba. Awon olórò ló máa ní sá tẹle kiri. Ilànà orin àrùngbè Ègbá, orin orò ni Sóbò şe àmúlò nínu ewì rẹ. A sì máa mènuba iyá tí ààbò ekó fi jẹ e lenu işe ọba láti jẹ kí àwọn ònkwé rẹ fi kógbón. Ewì rẹ tó gbayì lásikò yií ló sọ ọ di ilúmòká lárújọ Yorùbá. Omoléyìn Jésù ni, ó si lọ sí ilé-ekó àwọn Ajíyìnre C.M.S. Training School tí o wà ni ilú Ìbarà. Ní ọdún 1919 ni ó kókó gbe ewì rẹ jáde ni tité jáde.

Leyín èyí ni igeria àwọn ọdún 1921, 1924, 1928, 1929, 1934 àti 1936. Títí di akókò tí a wà yíí, kò sí bí a tí fé sòrò nípa ìdàgbàsókè ewì àpilékó Yorùbá tí a kò ní ménuba àwọn ewì Șóbòwálé Șowándé, nítorí pé wọn kò tí, wọn kò sì sá tití di òní (Olátúnji, 1982).

Ìhun ewì Șóbò

Àwọn ewì Șóbò ní ilànà ètò ìhun tíwọn, èyí tó ya ewì rẹ sótò. Ètò ìhun ewì Șóbò a máa tèlé ìhun àti igaésè wònyí:

Kíkésí àwọn òñkàwé/olùgbó

Sísọ kókó ɔrọ ní sókí

Ibéérè pèsijé

Àlàyé lórí kókó-òrò

Orin

Àpeere:

Ènyin ọmọdé Ìmàrò

Mo n'órò kan sípa ikóbinrinjọ o

Kò sí wàhálà yí ju tìkóbinrinjọ

E kò dè bi mi lébi b'ó ti şe i?

Íwo 'yíí ní olá ikóbinrinjọ, bí o fé kí o gbó

Bí wéé fé í gbó 'm'a wò e líran ojo móboléhin

Èmi Șóbò Aróbíodu

Mo n'áyà l'Óòròkí, mo ni l'Óodo, mo ní l'Ijàyè.

Dede wọn rère mo kò silè poo, kò dè kù kan.

Ènyin ọmọdé Ìmàrò

Ilérí Jésù dúró gangan, kò kàn yé

Orin: Eni bá tọ Jéésù lọ,

Eni bá tọ Jéésù lọ;

Olüyèn á gbade ògo.

(Líjadú ati Babalolá 1974:62-63)

Kókó-òrò inú ewì Șóbò Aróbíodu

Gbajúmò ni Șóbò Aróbíodu, idí níyí tí ó fi jé pé kò férè sí işèlè tí ó ní lọ láwùjọ tí kò kọ ewì àpilékó lé lórí. Orin àràngbè tí í şe orin orò ni ó pilè àràfò Șóbò, idí níyí tó fi jé pé bí àwọn olórò şe máa ní fi orin wọn kílò ìwà, tí wón sì máa ní kíyèsí işèlè tó ní lọ láwùjọ ni Șóbò náà şe nínú ewì rẹ. Àwọn kókó ɔrò tó farahàn nínú ewì rẹ ni ɔrò nípa ikóbinrinjọ, iyì ekó, èsin ọmọ léyìn Jésù àti işèlú àsikò tire, ijøba Gèésì amúnisìn, ìwúre àti idárò.

i. Èsin ọmoléyìn Jésù

Şóbòwálé Șóbándé kọ ɔpòlòpò ewì rẹ lórí ɔrò èsin ọmọ léyìn Jésù tó dá lórí ìwà tí àwọn ọmoléyìn Jésù Krístì igbà náà máa ní hù àti àwọn ìwa tí ó yé onígbàgbó.

Nínú àwọn ewì rẹ lórí ọrò ìgbàgbó nínú Jésù, ó şe àfihàn agbara àti iṣé Èmí Mímó láti sọ èniyàn dí eni iràpadà àti àtúnbi. Ó şe àpèjúwé ògbójú babaláwo Àjàyí Òpara eni tí Èmí mímó sọ dí onígbàgbó tó sì n tèlē Jésù. Èdàré àti òpe enia ré nperi Èmí Mímó kí gùn ‘nià.

*B’o ba jé onígbagbọ tarà
Ìwọn re k’o wi yèn lénu mó, ki s’òrò àwàdà
Òrọ Èmi Mímó tótó hùn!
È bi mi lebi ipoti şe?
Ijo Èmi Mímó kòlu Ajayi Òpara,
Ijorèn ọtọ:
Ebúrubù rẹ o ndi Ifa rẹ si kòtò k’ó ntò ‘Màrò.
Èmi Mímó totó hún!
Àjàyí béké akòko igi
Igi ɔrere
Ajayi béké Pòrogun alayànsi igi
Dede Keferi ighbó Qba re nm’enu,
Nwọn nkùn yùngba
Nwọn A, à, à, tabi èpe re t’Ajayi Òpara*
(Olátúnjí, 1982:16)

Ó tún ménuba ìwà àbùkù tí àwọn onígbàgbó Egbá ìgbà náà n hù. Ó tóká sí ìwà eérí tí ó wópò ní àkókò náà láarin àwọn onígbàgbó bí iró pípa àti ìwà àgbèrè.

*Dede Kiriyó k’è máa gbó
Ìmàrò ìgbà yíl puró jù àwọn eni bi wọn lọ:
B’Ìmàrò ìgbà yí bá pé òn nlo sí Saje,
Á la yọ lónà Òbà
Eni nwón gbé l’Áréde á dik’ó má ménú,
A di k’o ma bénà wò:
Bárè Ìmàrò Èkó ní’Áréde gb’otá kiri
Lówó àle ikòkò.
B’Ìmàrò Èkó bá pé ón nlo s’Óyìgbò,
Á la yọ lí Muśin,
B’Ìmàrò Èkó bá pé òn no s’Ókè Pópó
A yọ l’Éhin-Gbètì (1929:8)*
(Àfayo nínú Olátúnjí, 1982:21)

ii Òrò Ìṣèlú

Kókó ọrò míràn tí Sóbò Aróbíodù ní kọ ewì tábí àròfò rẹ lé lórí ni ọrò àwọn olósèlú ibílè Egbá àti àwọn ti Ìjọba Gèesi amúnisìn. A-sòtún-şosì mábabikan-jé ni Sóbò Aróbíodu tí a bá ní sọ nípa ewì rẹ lórí ọrò òsèlú, bí ó şe ní gbé òsùbà fún àwọn olósèlú béké náà ní ó máa ní bu ẹnu àté lù wón bí wọn kò bá şe ohun tó tó fún àwọn mèkúnnù. Olùgbèjà mèkúnnù ní nítorí wí pé mèkúnnù ní òun fúnra rẹ. Ìgbà míràn wà tí ó ma ní ménú ba bí òsèlú ayé àtijó ti rí kí àwọn Òyìnbó tó dé. Nígbà tí àwọn òyìnbó dé,

ifé owó ló mu wọn lókan, kì í şe ifé ilosíwájú ará ilú. Àpẹ́rẹ́ ijóbá amúnisìn

*Òyìnbó ko wa wun méji ju owó kiri
B’agbè kan bá ti ní kòkó a d’ìmùlè,
B’órìsà kan bá fé di wọn l’ónà tòwób’enu
Á lú dàwọ. (1929:23)*

- iii. Bíbu énu àté lu àwọn ìwà bí ikóbìnrin jọ, ìmutípara, àgbèrè síse, ìkóròjọ àti bẹ́è bẹ́è lọ. Nínú àpẹ́rẹ́ isálè yií, a rí wàhálà tí ó rò mó mímutípara.

Ìgbà l’ó n’aiyé:

Aiyé kò jé tiwa, ng kò tètè mó
Lígb’á nís’odún èsí, mo yó’tí mo dà bí ọbo;
Mò njà bìrà;

Ng kò tètè mó pé a kì í şodún gbàgbéra
Àsèhìnwá-àsèhìnrbò olówóotí nífà mí kiri.
(Líjàdú 1974:63)

Bákan náà, nínú àyolò isálè yií, ewu tó ró mó síse àgbèrè ni Sóbò ménubà
Ènyin ọmọdé Ìmàrò,
E gbárajo k’ẹ́ şèdárò mi o!
Wàhálà ‘yí bá mi nímúu lé Qba, ó pàpójù
E kò dè bí mi lè bíi b’ó ti şe i?
Àgbèrè rèé şe Sóbò ni ‘lé Qba k’ó í d’èrò-èhìn
Àgbèrè ì ba si mi líbè,
‘M’à ti r’ówó r’esin ‘m’á r’òpijè
(Líjàdú 1974:30)

- iv. Mímenu ba iyì èkó

Òkan lára ewì tó jẹ́ é lógún jù ni pàtákì èkó. Lójú Sóbò ọmọ tí kò bá dúró gba èkó, ọpòlòpò àbùkù ni yóò kàn lójó ọla. Ídí níyí tí ó fi máa níkíbe tantan pé
Èkó gbé ‘ni níyì, ọgbón ngbé ‘ni ga gògòrò
(Líjàdú 1974:34)

Nínú ewì rẹ kan, ó tenumó ọn pé eni tí kò bá ti lọ sí ilé ìwé, iyà yóò jẹ́ é doba.

Ó ní:

Ènyin ọmọdé Ìmàrò,
Ewáá wo ‘sé mi ni ‘lé Qba, ó pàpójù
Kó sí ‘hun méji iyì níse mí
Bí à í dúró-lọ-ṣùkúrùu ‘re.

Ijó èniyàn kò dúró lọ sí şùkúrùu ‘re, ó bògìrì
 E kò dè bi mi; é bíi b’ó ti şe i?
 Şóbò aisoné gb’odún méfà ni’lé Ọba,
 Owó rẹ kò gòkè.
 (Líjàdú 1974:30)

v. Şóbò a tún máa wúre fún àwọn èniyàn, ọdún, ilú, àti ijọ
 onígbàgbó. Àpẹ́rẹ irú iwúre bẹ́ ni èyí tó gbà fáwọn ijọ
 onígbàgbó;

Olùgbàlà ọwón,
 Máa ma jé k’àbùkù wọ Șóòsì Aké dandan
 Mo ni ibátan líbè, mo n’ómọ líbè
 Mo sáà nkí ‘ye ojó wá w’ògúnró lenu líjó ọsè
 Má jé k’àrá Șóòsì Ìpóró ʂagbe,
 Dáábòbò wón lówó ikú ọsán gangan
 Mom gb’adúrà ‘yi torí Olígbàgbó tilétoko
 Má jé kí nwọn r’óràn a-nwodé lí lé-èwòn;
 Má jé k’adúrà ‘yí padà lófo;
 ‘Torí Kristi Jésù Olúwa wa.
 (Líjàdú 1974: 77)

vi. Ìdárò
 Şóbò tún máa n̄ fi ewì rẹ dáરò àwọn ẹni rere tí ó ti sùn. Àpẹ́rẹ irú ewì
 bẹ́ ni ewì tí ó fi șe irántí ẹni rẹ Coker Àjobo
 E kú ị-bá-mi-dárò-àwọn-ará-wa!
 Èdùmàrè ‘yi dá ni sí kò máa jé k’á run!
 Ojó t’ójó, ojó kò t’ójó,
 Ojó kò t’ójó a nlo sin ‘kú Àjọbó, ijó rẹn ọtò.
 (Líjàdú 1974: 68-69)

vii. Ìfèdásèfè
 Şóbò tún máa n̄ lo ewì rẹ láti tàbùkù iwà àgàbàgebè tí ó kún ọwó àwọn
 èniyàn àwùjọ pélú ète láti fọ àwùjọ mó. Bí àpẹ́rẹ nínú ewì sí ‘Àwọn
 Onígbàgbó Ìsisiyíí’, Şóbò bu ẹnu àté lu àwọn onígbàgbó tó máa n̄ fi ẹnu
 sin Jésù ni şóòsì, şùgbón ti wón bá de kòrò wón yóò máa şe ohun tí ẹsin
 wón kò gbà wón láyè. Ó ní:
 Onígbàgbó òtító kò íní igbàdí

Şùgbón àsekò ‘yio mo şí nr’áayè kiri,
 Olígbàgbó kan bòra sílè nífé şanra lójú mi líyà Odó Ọgun,
 Ìgbàdí yíí ó bó sílè ju ‘gba, a kò ị ka àsùnrùn;
 Dede àsùnrùn méè réè ó fi gún a kò í ka àsùnrùn;
 Ìgbii mo bi i lè bi b’ó ti şe, ó f’èsi kàn;
 I, “B” èniyàn nígbàgbó, bí kò níş’ Ọsányàn kún un,
 Oliyen á jiyà pò’

Èrin rè pa mi tití, mi i, ‘Okònrin yíí,
Kò dákú bí o nkà ‘wé-orin; ó mà pò o!
(Líjádú 1974: 55)

viii. Títókasí igbésí ayé ré

Şóbò a tún máa sòrò púpò nípa igbésí ayé ré. Ìbí rè, irírí tó ti ní àti ìsèlè tó ti şelè si. Bí àpéere aáwò tó wáyé láàárin Şóbò àti ọkan lára àwọn mòlèbí baba ré ni ó fi kò ewí ré kan tí ó pe àkòrí ré ni ‘Sí Kíkó Ilée Şóbò L’Áké’. Şóbò dúpé lówó Oba tó pètù sí aáwò náà, kò sì gbàgbé àti fi ibi tí ó bá iṣé dé tó o létí. Ó ní:

Oba, mo dúpé ijórèn lígb’oo wá la ni lìjà
Ng kò tètè mó pè èniyàn rée dá’na aáwò,
Eyí e gb’áriwo ré lèrimkàn.

Àti jó rẹn wá, e dè gb’óhùn tèmi-ti-Şóyoýé na?

Asípa Ọdè, Eriki ràn?

Mo ti náwó lébìrà, mo ti g’óparun;
Àjàyí Òjó gba sílé ó yun igi-àjà nù
Ó ku owó ẹkù ki ng san, mo si sàn ‘kàn.

(Líjádú 1974: 35)

Ìlò Èdè nínú Ewì Şóbò Aróbiodù

Ìlò Èdè nínú Ewì Şóbò jé èdè olónà, eléyií tí ó mòn-ón-mò şà yàn fún lílò kí ewí ré le dún ún gbó létí. Àmò, ilò èdè Ègbá nínú ewì Şóbò jé ọkan lára àbùdá tó ya ewí ré sótò gédéngbé. Ìgbóhùn sókè sódò ní ilànà ohùn àrùngbè ni bátàni ti iwóhùn ewì sì máa ní bálo ní gbogbo iga. Nínú èrò Olátúnji Şóbò mó-ón-mò fi èdè Ègbá dárà ni. Lára àwọn èdè Ègbá tí ó lò nìwònyí:

Dede - gbogbo

La - lọ

Ijorèn - ijóyen

Wun - hun

Ní àfikún Şóbò féràn láti máa şàmúlò ifòròyàwòrán, àsorégéé, àwítúnwí, àfiwé élélòqò àti àfiwe tààrà (kò sí ọnà èdè tì a ménubà nínú idánilékòqó keta tì a kò le ri nínú ewì Şóbò, gbiyànjú láti se àfayó nínú ewì ré). Bákán náà, Şóbò máa ní se àmúlò èròjá alohùn bí: orin, ọfò, oríkì àti òwe láti gbé ewì ré kalè. Lára ète ti Şóbò tún máa ní lò ni iyántànféré àti ipanilérin-ín.

4.0 Isonişókí

Idánilékò yií se àgbéyèwò àwọn ewì àpilékò Şóbò Aróbiodu. A se àlàyé lórí ihun, kókó ọrò ewì àti ilò èdè inú ewì ré. Á se iṣé lámèétó ìtúpalè àwọn àpéere ewì ré. Nínú idánilékò yií, a ti se ìtúpalè lámèétó lórí àwọn ewì àpilékò Şóbò Aróbiodu. A yé ewì ré wò níbi tó ti sòrò lóri ewu tó rò mó ikobinrinjo àti iṣé tì Emí Mímó lè se fún onígbàgbó. A tún se àlàyé

ihun ewì Sóbò. Bákan náà ni a ménuba méjọ nínú kókó ọrò tí ewì rẹ máa ní dálé. A sì wo ọnà tí ó máa ní gbà mú èdè lò. A ménuba pàtakì ilo èdè Ègbá nínú ewì Sóbò.

6.0. Isé Àmúrelé

1. Se ẹkúnréré àlàyé lórí àwọn kókó ọrò ti ewì Sóbò Aróbíodu dá lé lórí
2. Jíròrò lórí ihun ewì Sóbò Aróbíodù.
3. Sàlàyé ipa tí ìtàn igaésí ayé Sóbò ni lórí ewì rẹ
4. Ka ewì Sóbò Aróbíodù métà, kí o sì jíròrò lórí àwọn ọnà èdè tí Sóbò múlò nínú ewì náà
5. Fi ewì Sóbò sàlàyé iwonúbọnú tí ó máa ní wà láarin ewì alohùn àti ewì àpilékó

7.0. Àwọn ìwé ịtókasí fún kíkà

Akínjògbin, A. (olóótú). *Ewì Ìwòyí*. Colins: Glasgow.

Líjadú, M. àti Babalolá, A (olóótú) (1974). *Àwọn Àrófò-orin Sóbò Aróbíodu 1902 -1906*. Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

Ògúndèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External ro Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Olabimtan, E. A. (1974). A Critical Study of Yorùbá Written Poetry, 1848 -1948. Ph. D Thesis.University of Lagos, Lagos State.

Olátúnjí, O.O. (1982). *Sóbò Aróbíodù (Alásàrò Ọrọ)*. Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.

Ìpín karùn-ún Àfikóra Ìtúpalè Ewì àpilékọ II: Àgbéyèwò ewì Adébáyò Fálétí àti Akínwùmí Ìṣolá

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilékọ́
- 4.1. Àgbéyèwò ewì Adébáyò Fálétí àti
- 4.2. Àgbéyèwò ewì Akínwùmí Ìṣolá
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isé àmúrelé
- 7.0. Àwọn iwé itókasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Nínú ìdánilékọ́ yíí ni a ó ti jíròrò àti se ìtúpalè ewì àpilékọ àwọn ilúmòyká akéwì méjì. Àwọn akéwì tí a ó wo ewì wọn ni Adébáyò Fálétí àti Akínwùmí Ìṣolá.

2.0 Èròngbà/àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka ìdánilékọ́ yíí tán ní àkàyé, o ó ti lè jíròrò lórí àwọn àbùdá tí a lè fi dá ewì àwọn akéwì yíí mọ láwujo àwọn akéwì yòókú. Ó le se àfiwé ewì wọn, eléyií yóò jé kí o nímò si lórí sísé ìtúpalè ewì àpilékọ Yorùbá.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

- (i) Ka ewì Adébímpé Òjédòkun tí Adébáyò Fálétí kọ, kí o sì se àfàyo àwọn ewì alohùn tí ó jeyo níbè
- (ii) Ka ewì Èwe Ìwòyí tí Akínwùnmí Ìṣolá kọ, kí o sì pàtẹ àwọn ọnà èdè tí ó farahàn nínú rẹ

4.0 Ìdánilékọ́

4.1 Àgbéyèwò ewì àpilékọ Adébáyò Fálétí

Ta ni Adébáyò Fálétí

Omòbíbí ilú Ọyó ni Adébáyò Fálétí, ọdún 1930 ni akosílè gbà pé a bí i, oko Agbóyè ní ó sì gbé dàgbà. Ó lọ sí ilé iwé ni ilú Ọyó àti Ògbómòsó. Àwọn ewì Déñrelé Obasá jé ara ohun tí ó gún un ní késé inú láti máa kọ oríkì ọdẹ àti ẹranko àti àwọn òwe sílè ni ọdun 1945. Ó lọ sí ilé èkó gíga girama ní Ibàdàn Boys' High School, Ibàdàn ní ààrin ọdún 1951-1955. Opòlopò isé ajé ni Fálétí ti se rí. Ó se isé olùkóní àti àlùfáà kékeré ní Òtu

(1946) àti ni Ìjío (1947). Ó se isé ayàwòrán àti eléré orí ìtágé. Ó tún se isé agbowó orí fún ijøba ibíle Ìbàdàn àti akòwé oníkòkó (1948). Ònkowé ni, òsisé ilé isé rédítò àti amohúnmawòrán ni, ó si di ogá àgbà pátápátá nídì isé náà. Léyìn tí ó gba isinmi lénu isé, ó si kàwé si i tí ó fi gboyè ijìnlè àkókó B. A. nínú èdè Gèésì. (Olátúnjí 1982: xi – xvi). Adébáyò Fáléti dágberé fáyé pé ódìgbòóṣe ní ojo kétálélóngún, oṣù keje, ọdún 2017.

Ìhun Ewì rẹ

Onírúurú ḥònà ti Fáléti máa ní gbà ṣàgbékàlè ewì rẹ: Kò sí ìhun kan pàtó tí a lè rí tóka sí bí a bá sòrò lórí àwọn ewì Fáléti, ibi tí ó bá wù ú ló ti máa ní bu ewì rẹ kọ, àmò ó kúndùn láti máa fi ewì rẹ sòtàn. Ewì rẹ tí ó kọ láti fi sòtàn ikú tó pa akíkanjú ọdẹ kan nigbó ni ‘Adébímpé Ọjédòkun’ (Olátúnjí 1982:39-44).

Qgbón tí Fáléti máa ní lò láti gbé ewì rẹ kalè

Olátúnjí (1982:63-102) ti şàlàyé kíkún lórí ọgbón ti Fáléti fi máa ní gbé ewì rẹ kalè, a ó ménubà lára wọn.

i. Ìṣíde ewì lónà tí yóò gbà fa olùgbó móra:

Ní ọpò igañà ni Fáléti máa ní gbe ìṣíde ewì rẹ kalè lónà tí yóò gbà gbé ọkàn àwọn ònkàwé ewì sókè ténté. Bí àpẹere, nínú ewì ‘Adébímpé Ọjédòkun’ Fáléti fi ọqo ìṣíde ewì yií kó ọkàn àwọn olùka ewì rẹ sóke ni, ó dá ète yií láti lè jẹ kí wón ka ewì náà délè láti le mọ idí abájọ. Ó ní: Ngò tún fowó ṣòògùn mó

Níjó téranko ti pojéđòkun erelú ọmọ jẹ

Adébímpé Ọjédòkun erelú ọmọ

Èdídáré inú igañé

Ọmọ iyá lágbòn

(Adébímpé Ọjédòkun, o.i 39)

Ení tí ó bá mọ àṣà àti isé Yorùbá yóò fé mọ idí ti Fáléti fi sọ pé òun kò ni sòògùn nítorí pé ọkan lára isé Yorùbá ni oògùn shíse. Olátúnjí. (1982) nínú isé rẹ se àlàyé pé Fáléti mò-ón-mò lo ọgbon yií ní láti fa ọkàn àwọn ònkewì móra, kí wón fi le ka ewì náà tán láti ibérè tití dé opìn.

ii. Bóbá àwọn ònkàwé sòrò bí ení rí wọn lójúkojú

Adébáyò Fáléti a máa kọ ewì rẹ gégé bi igañà tí ó ní bá àwọn èrò ìwòran sòrò ni ojúkojú ni, èyí ló jẹ kí ó dá bii pé ìtakuròṣo wáyé láàrin ení méji tàbí jù bẹè lọ. Àpẹere èyí hànđe nínú “Edá Kò Láròpin níbi tí akéwì tí níké sí ònkàwé kí wón bá àwọn sí gbèsé tí àwọn ọmọ Iyá èédegbàjọ ti jẹ.

E jòwó, e bá mi síwó ṣòògùn jàre

Kí a mòye tó jẹ

Kí a to máa wí tiwa lọ

E ò rígbèsé bó ti ní pò tó

È wá wo gbèsè bówó şe ní
gorí ara wọn
(Èdá kò Láròpin, o.i 11, 16)

iii. Gbígbé ìsèlè kalè gégé bí ìran;

Fífi èdè yàwòrán ìsèlè ló tún jé kí ewì rè dàbi ìgbà tí ènìyàn bá ní wo ìran. Fálétí maa ní sàkànpò ète àpèjúwe ìsèlè àti gbígbé ìsèlè kalè bí ìran nígbà mímìràn. Àpèrè èyí farahàn nígbà tí Èkùn àti ọdẹ fojú kanra nígbó Afúyégege nínú ewì Adébímpé Òjédòkun. Ó ní:

Èkùn ródẹ lóòkán, èkùn gbjà

Ó nàró ijà, ó móbò wá pàdé Adébímpé Òjédòkun

Erelú omò

Ìgbà tÀdébímpé pàdé èkùn lónà

Gongò sọ

È wá wèémò

Níbi tómọ ọdẹ gbé ní bómọ èkùn íwò jà!

È wá wèémò

Níjó táládi fónna rù lónà Afúyégege! ...

Adébímpé yò bínú, èkùn yòjà

Ojú èkùn koná

Ìrù èkùn ní tú yeri!

Ahón èkùn ní jù bele lénú.

(Adébímpé Òjédòkun, o.i 41)

Àpèrè ewì òkè yíí dábì eré tí ènìyàn ní wò gélé.

Bákán náà nínú ewì Adébímpé Òjédòkun ìtákùròsó wópò níbè. Ìbéèrè ohun tó fa sábàbí ni akéwì gbé jáde ní ilà 30-31, ‘*Mo ní kí ló sekú pÒjédòkún*,’ nígbà tí idáhùn télè ibéèrè yíí gégé bí àlàyé lórí bí Adébímpé Òjédòkun şe je akoni ọdẹ ‘*Wọn a ní kẹ rásé pOmọ Ìyálágbon*’. Ìtákùròsó wáyé láàrin àwọn tó ní şe iròyìn fún akéwì tí ìsèlè yí sélé lójú wọn àti Adébímpé Òjédòkun fúnra rè ní ilà 41 tití lọ sí ìsàlè ‘*Ó ní è é ti jé téran fi joko òré òun*’ idáhùn ‘*Òré rẹ gan-an léranko pa je*’.

iv. Ilò èròjà alohùn:

Ilò èròjà alohùn bí ọfò, orin, òwe, ẹsẹ ifá náà tún jé ara ète tí Fálétí maa ní mú lò. Adéjùmò àti Akinseloyin (2019) tilè fi hàn pe ọgbón ìsótàndewí Fálétí ni a lè wá lọ sí bí ó sé ní şe àyídà àwọn èròjà alohùn láti wá kókó èrò rè gúnlè nínú ewì. Yàtò sí èyí, onírúurú ọnà èdè bí àwítúnwí, àfiwé tààrà àti elélojò àfidípò ẹdà òrò, àti bẹ́è bẹ́è lọ ni Fálétí maa ní mú lò láti gbé ewì rẹ kalè. Bí àpèrè akitiyan atí igbíyánjú akin Adébímpé Òjédòkun nípa ilò ọfò láti ségún èkun ló fara hàn láti ilà 110 tití dé 114 ‘*Ó ní ọká tó bá m̄ bẹ́ lónà kó máa ká*’. Bákán náà, ẹsẹ ifá tó sọ nípa àyànmó ní Fálétí fi şèdá ewì ‘Sàsoré’.

Kókó ɔrò inú ewì rè

Ewi onítán tí ó je mọ ırírí ijínlè, àkíyèsí àwùjọ, iwà ọmọ edá ènìyàn ni Adébáyọ Fáléti féràn láti máa kọ. Ó tún kọ àwọn ewì miíràn tó je mọ iṣèlú àti iṣèlè àwùjọ. Kókó ɔrò inú ewì tí ó kọ lórí ilúmòká olósèlú kan ní ilú ɿbàdàn je mọ iku-‘*Ikú Adélabu*’. Ó tún kọ ewì lórí iṣèlè ijàmbá ọkò ojú irin tí ó sẹlè lójiji ní ọdún 1957 níbi ti ọpò ẹmi ti şofò tí ó sì mi ilú titi ‘*Ijámbá Odò Obà*’.

- Bí a bá wo kókó ɔrò inú ewì ‘*Adébimpe Òjédòkun*’ a ó ri wí pé ní iparí ewì yií ni ḡoye ohun tó fa sábàbí ıpède/íṣíde ibèrè ewì yií tó yé ni ‘*Ng kò tún f'owó ʂ'òdògùn mọ*’ àshé ikú akọni ọdẹ tó kú ikú gbígbóna ni bí eni tí kò lóògùn. Á rí ḡoye pé bí ikú bá dé, gbogbo òógun, iwà akin àti agbára ni yóò di yepere níwájú ikú. Ó yani lénú pé ikú ibon ló padà wá pa Adébímpe nígbèyìn. Șùgbón akéwì jé ka mò pé ohun ijínlè ní ɔrò ikú lórí èdá, ó sọ wí pé:

*Adébímpé ní kí e mó kèé mọ,
Ó ní àímàsíkò ló m̄ ba wa já ojàre
Ó ni bí a bá mojó à á kú,
Ó ní bí a bá mojó à á ròrun-
Kí lòdè n̄ wá nínú igbó
Tòdè gbégi lórí
Tòdè gbégi lórí tó n̄ pè é níbọn?*
(Adébímpé Òjédòkun, o.i 43)

Ó tésiwájú láti şàlàyé pé:

*Òwò àdá mò níi kádàá léyín
B'ómùwè ti lè mò i wè tó,
Bí ò bá tètè kù, odò ni yóò gbé e lò*
(Adébímpé Òjédòkun, o.i 43)

- Kókó ɔrò tó tún máa n̄ jeyo nínú ewì Fáléti ni ibágbeò ẹdá àti àkàsí àwọn ènìyàn àwùjọ Yorùbá. Bí àpèeré ibásepò ti ó yé kí ó máa wà láàrin ɔré söréé ni Fáléti n̄ fi hàn nínú ‘*Ojó Iláyèfun*’. Fáléti n̄ fi ewì yií sọ fún àwọn òñkàwé pé ifé àìsètàn ló yé kó wà láàrin ɔré.
- Èrò ìmò ijínlè lárùjọ Yorùbá lórí oríṣiríṣi nnkan tún máa n̄ jeyo nínú ewì rè. Bí àpèeré, Fáléti fi ewì Adébímpé Òjédòkun polongo èrò Yorùbá lórí àyànmó. Bákán náà ó jé kí á mọ èrò Yorùbá lórí ikú. Yorùbá gbàgbó pé kò sí eni tí kò ní kú, béké ni kò sí eni tó mọ irú ikú ti yóò pa ḡohun àti àkókò tí òun yóò kú. Ìdí níyí tí àwọn Yorùbá fi máa n̄ sọ pé: ‘Àtárí ò mọ ibùsùn, ibá fokó túnlè ibè se.
- Fáléti tún bu ẹnu àté lu àwọn iwà tí ó lòdì sí iwà ọmolúàbí bii ığbéraga, ríro ọmọníkejì pin, òfófó şíse, àti béké béké lọ. Bí àpèeré ó fi ewì ‘Èdá Kò Láròpin’ kílò fún àwọn òñkàwé pé a kò gbodò

ro ẹnikéni pin nítorí pé ẹni tí a rò pé kò le pàgój le kó ilé aláruru bí Elédùmarè bá fé. Ewì ‘Alágbára ilé àti Alágbára oko’ ni Fálétí sì lò láti bu ẹnu àté lu ìgbéràga.

Fálétí tún fi àwọn ewì rẹ pàrokò èrò rẹ lórí akéwì àti ipò wọn lágùjọ. Lákòókó, nínú ewì ‘Dídáké Akéwì’ ló ní jé kí á mò pé Àkàndá èdá ni àwọn akéwì. Nínú ewì ‘Oníbodè Lalúpon’ ni tirè lo ti jè kí a mò pé akéwì nikan ni ó lè fún ewì rẹ ní ìtumò, Fálétí ni ṣùgbọn kò séni tó mèdè àyàn.

Ṣùgbón kò séni tó mèdè àyàn
Bí ẹni tó mópa è lówó
Ẹni to gbómele lówó
Lo le mōhun tómele ní sọ
(Oníbodè Lalúpon, o.i 5)

- Fálétí kò sàíménu ba kókó ọrò tó jé mó obìnrin nínú ewì rẹ. Pàtakì obìnrin lágùjọ, ipa tí wón ní kó nínú ayé ọkọ, ọmọ àti ẹbí wón sì farahàn nínú ewì rẹ.

Ìlò èdè inú ewì Faléti

Òkan lára ohun tí ó mú ewì Fálétí gbayì ni fífi èdè dárà nínú ewì. Bí a ba se àyèwò àwọn ewì rẹ a ó ri pé akéwì lo àwọn ọnà èdè bí àfiwé tàràrà, àwítúnwí èdà ọrò, ifidípò, ifòròyàwòrán àti béké béké lọ.

Àfiwé tàràrà

- Fálétí a máa lọ àfiwé tàràrà láti lè pa àwọn òñkàwé rẹ lérin ní. Àpéere láti inú ewì ‘Adébímpé Òjéđòkun’ níbi tí ó tí ṣàlàyé isesí ọmọ ọdẹ tó sèèsì yìnbon lú Adébímpé:

*Qdẹ́ ní gbòn riri bi arúgbó dami nù lójú òde.
Àfì kàrò! Tibòn dákùn lówó qdẹ a-gbòn-bí-ògà*
(Adébímpé Òjéđòkun, o.i 42)

Ó fi gbígbòn ọdẹ tó yìnbon àkoko wé arúgbó tí ọwó rẹ ní gbòn rìrì nígbà tí ó fé da omi nù sí ita. Ó tún fi gbígbòn rẹ wé ti ẹranko ọgà tí ó máa ní gbòn bí ó bá ní rìn.

Bákan náà ni ó se àmúlò àfiwé tàràrà àti ifòròyàwòrán láti se àpèjúwe Oníbode nínú ‘Oníbodè Lalúpon’ Ó ní:

Béké sì ni bá ò bá ni puró
Tá ò ní gbèsè òrìṣà
Oníbodè Lalúpon buréwà lókùnrin ọjọ
Orí rẹ térreré níwá térreré léyìn bí ìlù igunnu
Ó rípò apá rípò ẹsé bí imòdò
Ètè òkè nípòn bí ògiri àbátá
Jòjòmèrì èrèké rẹ sun léra wọn mólé bí ìlèkè ọba

Ęnu rẹ́ wá rí tìpìrì
 Bí ịgbà tí alámò bá mokòkò tán
 Tó wá fidí ikòkò ọhún sọlè ní tútù
 (Onibodè Lálúpòn, o.i 3)

Àmúlò àfiwé tààrà àti iforøyawòrán yí ni Fálétí lo láti fi ìdí inú àbísodì
 tí Onibodé bí mülè.

Àwítúnwí
 Nínú ‘Adébímpé Ọjédòkun’ àwítúnwí farahàn ni ila 14-16 níbi tó tí ní
 bèèrè lówó àwọn ọmọ ọdẹ irú ikú tó pa ọré rẹ:

*Mo níkúu ki ní i pòdẹ tí a kì i gbó nílé?
 Mo níkúu ki ní i pòdẹ tí a kì i gbódèdè mò?
 Mo níkúu ki ló p’Adébímpé Ọjédòkun?*
 (Adébímpé Ọjédòkun, o.i 39)

Édà ọrò
 Akéwì lo èdà ọrò nígbà tó ní şàlàyé pe kí wọn má ti iì sìnkú ọrẹ òun afi
 bí òun bá réhìn ẹranko tó pa Ináolájí:

*Ó ní ekún kò i yá, ó dojó òkú bá bò oko
 Ó ló dojó tòdẹ bá toko bò láìrinnà*
 (Adébímpé Ọjédòkun, o.i 40)

Edà ọrò yí fara jọ pé Adébímpé so asotélè ikú ara rẹ ni, ó parowà fún
 wọn kí wọn dá ekún dúró nàá, ki wọn le sún ẹkun náà papọ torí nígbèhin
 òkú mèta ló wòlú wá, méji ní okú ènìyàn ti wọn ní dárò.

Ọrò àtijó
 Ewì Fálétí kún fún àwọn ijínlè ọrọ tí ó ti ní di ikàsi ní àwùjọ, àwọn ọrò
 yí fi ẹwa kún ewì ní. Bí a bá yọ wọn pé kí a fi ọrò miíràn rópo, itumọ
 wọn yóò pòórá tàbí dín ẹwà ewì bẹè kù.

Ìlá 147 ‘Wákò’ - ká kò
 Ìlá 153 ‘Kòró’ - ní òjjì
 Ìlá 204 ‘Esekùkù’ - itòsí ilé tàbí ibi tí kò jìnnà
 Ìlá 214 ‘Jákùnmò’ - ẹkùn
 Ìlá 137 ‘Sebo’ - fi itó funfun dí enú

4.2 Àgbéyèwò ewì Akínwùmí Ìṣòlá

Ta ni Ìṣòlá?

Ojó kérinlélóngún, oṣù kejìlá, ọdún 1935 ní àkòsílè fihàn pé a bí Israel
 Abódúnrìn Akínwùmí Oròjídé-Ìṣòlá ní abúlé Lábòdé ní èbá Arúlógun ní
 ilú Ibàdàn. Samuel Oròjídé Ìṣòlá ni bàbá rẹ ní jẹ, nígbà tí iyá rẹ ní jẹ
 Rebecca Adédoyn Ìṣòlá. Onígbàgbó ijo Elétò ni àwọn obí rẹ. Ó bère

èkó alákòóbèrè ní Methodist Primary School, Lábòdé ní ọdún 1945-1946, ó sì lọ párí rẹ ní Methodist Primary School, Agodi, Ibàdàn ní ọdún 1947-51. Ó tésiwájú nínú èkó nígbà tí ó lọ ilé èkó ekósé olükóni onípò kéta ní Methodist Teacher Training College, Ifakì-Èkítì ni àarin ọdún 1953 -54. Ó lọ fún èkósé olükóni onípòkejì ní Wesley College, Elékùró Ibàdàn tí ó sì gba iwé èrí olükóni onípò keji ní àarin ọdún 1957 sí 1958. Ó kékòyó ni Ilé Èkó College of Arts, Science and Technology, Ibàdàn ní àarin ọdún 1961-62 níbi tí ó ti gba iwé èrí GCE, Advanced LEVEL. Ní ọdún 1963 sí 1967 ni ó kékòyó gboyè nínú èdè Faransé ní Yunifásítì Ibàdán. Ó tún kékòyó gboyè Diploma nínú ìmò èda-èdè (Linguistics) ní Yunifásítì Ibàdán. Ó gba oyè ijìnlè éléèkejì (M.A) nínú èdè Yorùbá ni Yunifásítì Èkó ní ọdún 1978 ní ó kékòyó gboyè òmòwé nínú èdè Yorùbá ní Yunifásítì Ibàdán. Ó di ọjògbón nínú èdè Yorùbá ni Yunifásítì Ilé-Ifè, tí a mò sí Yunifásítì Obáfémi Awólówò báyíí.

Isé olükóni ní ó yàn láayo. Ó bérè isé olükóni ni Methodist Primary School, Olódó ní ọdún 1952 gégé bi tísà kékeré. Ó shisé ní ilé iwé ijò Elétò ní Ìgbogílà ní Ègbádò láàrin (1955-56). Ilé-èkó ijò Môda (Modern School) ni àarin ọdún 1958-1959). Wesley College Elékùró, Ibàdàn gégé bi olùdánilékòyó kékeré (1960, 1962, 1963). Ó dí olükó-àgbà ní Yunifásítì Èkó àti Yunifásítì Ilé-Ifè. Akéwì ni Ìṣòlá, ònkòtàn àròsò ni, béké ló je ònkòwé eré onítàn. Àwọn iwé rẹ pò ni orí àtẹ lórí ewì, eré onítàn àti itàn àròsò. Dié lára àwọn iwé tí ó kò ni *Àifàmò àti àwọn Àròfò miíràn* àti béké béké lọ. Àgbà ònkòwé ni, ó dajú pe bí Onírèré kò bá fíngbá mọ, èyí tó ti fín kalè kò lè parun láéláé ní ọro Ìṣòlá. Ilúmòóká ọjògbón onímò yií dágberé fáyé pé ó digbà ó şe ní ojó àbaméta, ojó kétadínlógún, osù kejì, ọdún 2018.

Ìhun Ewì inú Àifàmò àti àwọn Àròfò miíràn

Kò sí bátáni ìhun kan pàtó tí a lè gbé àwọn ewì Ìṣòlá ka, oríshirísi ni bátáni tí a lè rí nínú àgbékalè ewì rẹ gégé bí àwọn akéwì ighbálódé ẹgbé rẹ. Akínwùmí Ìṣòlá a mása fi ewì sòtàn, a sì tún mása fi ewì rẹ ʂàlàyé ọrò. A ó fi ewì ‘E Fara Balè’ şe àwòta ighbékalè ewì Ìṣòlá. Ewì náà lọ báyíí:

Ojú tó fara balè níí rí mú
 E fara balè
 Ìkánjú ò seé j’ëja eléegun
 Èni tó fara balè níí rí mú eégún
 E fara balè!
 Èni fara balè a jèdò ighbín
 Èni tí ó kanjú ló le
 Sòré abiyamọ
 Àmódún ò jìnnà kéni má méèbù sunje
 Bágba bá fara balè yóò babéré
 10 Bómódé ba fara balè
 A m’oríkì àgbà

Ìkánjú ò mégbò jinná
 Omi gbígbóná ojoojúmò lẹbo
 A kì í sáré gágbon
 Èniyan ò gbodò fi
 Wàràwàrà dèṣà ejò
 15 Bómi ò gbóná, èbà ò té
 A feni tí ó wa gáàrí è mu
 E fara balè (Ìṣòlá 1978:35)

Ìlà kín-ní-ní tití dé ìkarùn-ún ní a lè pè ní ìtóka sí kókó ọrò ‘*Ojú tó fara balè níí rímú*’ Àlàyé yíí ló tóka sí pàtákì ifarabalè.
 Ìlà 6 – 10 ní şàlàyé lórí èrè tábí ànfàání tó wà nídì ifarabalè ‘*Eni fara balè á j’èdò ìgbín*’. Àlàyé lórí ohún tí ìkánjú lè mú wá ní ó wà láti ilà kókànlá tití de ìkerindínlógún, nígbà tí ilà tí ó kéyin jẹ ifimúlẹ kókó ọrò ‘*E fara balè*’.

Qgbón ịgbéwí kalè nínú ewì Akínwùmí Ìṣòlá

Ète ịgbéwí kalè nínú ewì Ìṣòlá fara jo ti Fálétí. Ìṣòlá náà mágá ní lo ewì rẹ láti gbé ọkàn olùgbó rẹ sókè ténté tí yóò fi nífẹ́ àti ka ewì síwájú. Báyíí, a ó wo àwọn ète tí ó ẹ kóko ní kòòkan.

i. Àmúlò ibéèrè pèsìje:

Onírúurú ọnà ni Ìṣòlá gbà mú ibéèrè pèsìje lò láti fi pe àkíyésí àwọn òñkàwé sí kókó ọrò tí ó ní fi ewì rẹ sọ. Bí àpẹ́rẹ nínú ewì ‘Babaláwo Tó Ñ Dífa’ ó ní:

Kín lo tún dé o?

Bí gbogbo è bá ti gún régé

Wọn a tún gbéjó de...

(Ìṣòlá 1978:18)

Nígbà miíràn, a mágá lo ibéèrè pèsìje láti wa kókó èrò rẹ gúnlè. Àpẹ́rẹ èyí hànđe nínú ‘Kòkòrò Tó Ñ Jèfó’

Mo wí wí wi, o fááké kórí

Mo fò, fò, fò, ò ní yéjíká gérè
 Mo fò ó lénà tití mo fò Faransé
 O kótí-ikún, oò já a kun ra
 O ni mò ní şàṣejù, mo n’yo ọ lénu jojo
 Èbi mi ha dà?
 Șe ejó mi ni?
 Kòkòrò tó jèfó jàre ẹfó
 Íwọn lewéko ní darà mó
 (Ìṣòlá 1978:24)

Ìṣòlá; nígbà miíràn, mágá ní lo ibéèrè pèsìje ní idágbán-dàgbà láti wa kókó ọrò kòòkan gùnlè nínú ihun ewì rẹ. Irúfẹ́ àmúlò ibéèrè pèsìje bẹ́ wáyé nínú ‘Mo ju ayé Lọ’. Èèmējọ ni ibéèrè pèsìje wáyé nínú ewì yíí láti şàmì

ìdí kókó èrò kan. ‘Nítorí Kín ni? wáyé ní ìlà 4,9,15,21,23,29,34 àti 45, Akéwì lo ibileérè yí láti fí hàn pé ó wa kókó èrò kan gúnlè.

ii. Bíba Òsùnsùn afó sòrò lójúkoójú
 Ète miíràn tí Ìṣòlá tún máa ní mú lò ni bíba olùgbó/òsùnsùn-afó rẹ sòrò bí
 eni pé ó wà ni ikàlè. Ó ni:
 Mo láya tán, mo bímo tán,
 Mo fajàngbòn lọ bẹ́ere
 Nítorí kín ni?
 E da mi lóhùn
 Nítorí kín ni?
 (Ìṣòlá 1978:15)

iii. Àmúlò èròjá alohùn
 Àmúlò èròjá alohùn náà jé òkan pàtakì lára ète tí Ìṣòlá máa ní lò. Ó lè lo
 iwóhùn àbí ihun èyà lítíréshò alohùn tí ó bá fẹ kọ ewí lé lórí bí àpẹ́ere,
 ilàna ihun ẹsè ifá ní Ìṣòlá gbé ewí rẹ tí ó pè ní ‘À kí í Láhun Ká Níyì’ lé
 Igbió, abiso kítípí
 Ogójì, àbìnà gbàjá
 Ọrò tí í bàgbà jé
 Kó tó okòó
 Arábánbí, ohun kín ní kín
 Níí sóni dahun
 Ló difá fómódé tó télágbà
 Tí ó gberù lórí àgbà...
 (Ìṣòlá 1978:40)

Bí a bá fí ojú ihun ẹsè ifá wò ó gégé bí Abimbólá (1976) ti sọ, a óò rí i
 pé ịgbésè kiíní àti ikejì tí ẹsè ifá máa ní ni Ìṣòlá gùnlé láti şe ifáàrà ewí
 òkè yíí.

iv. Ìtatarè isé àwọn Akéwì Isáájú àti lítíréshò miíràn
 Akínwùmí Ìṣòlá máa ní dásọ ró ewí rẹ nípa síše àmúlò àwọn ewí àwọn
 akéwì isáájú. Nígbà miíràn, ó máa ní şe iyanròféré sínú bíbélí àti orin
 sóqòsì láti gbé òye kókó ọrò tó fẹ sọ jáde. Àpẹ́ere akéwì isáájú tí Ìṣòlá ya
 èrò rẹ lo ni Ọdúnjo, nínú ewí rẹ tí ó pè àkòrí rẹ ní ‘Owó ni Kókó’. Bákan
 náà nínú ewí yíí, ó şe àyàbá sínú orin àti itàn inú bíbélí nígbà tí ó ní
 şàfiwé ihà tí ọlórò àti mèkúnnù máa ní kọ sí isìn gígùn lágùnjù nílé
 Olórun, ó ni:

Owó tó móningbagbó takú sí şóqòsì
 Wón a ni Olúwa a kí yóò lọ
 Títí iwó ó bùkún wa
 (Ìṣòlá 1978:62)

Ìtàn Jákóbù tó wòyá ijà pèlú Ángéli Òlórun tití ti Ángéli Òlórun fi yí orúkọ rẹ padà sí Israeli tí ó sì súré fún nínú iwé Génésisi orí 32 ẹsẹ 26 ni Ìṣòlá yan féré níbí. Ó sì tèsíwájú láti fi orin inú iwé mímó ṣàpèjúwe àwọn olórò, ó ní
 Bẹ́è lonígbàgbó tó ríṣe kì í dúró
 Gbó wàásù
 Bó bá ti ní pé wón á torin bönu
 ‘ojo ḥola yóò dára
 Kí yóò sì nnkan
 Ojú rere rẹ kì í padà
 Kí yóò sì nnkan
 (Ìṣòlá 1978:62)

v. Ọrò Apanilérin

Ète mímíràn tí ó tún fara hàn nínú ewí Ìṣòlá ni kíkéwì lónà tí yóò fi lo iforòdárà pèlú ètè àtidérin-ín pòsónú. Àpeṣeré ewí tí iforòdárà já bí káún şe máa ní ja ilasa nínú ewí Ìṣòlá ni Àtámó Àtámó I àti Àtámó Àtátamó II.

Kókó ọrò tó jẹyọ nínú ewí rẹ

Ó férè máa sí isèlè àwùjọ tí Ìṣòlá kì kọ ewí lé lórí, àwọn kókó ọrò bí Ifé obírin, ikilò iwà, idárò akoni tó ti lo. Kókó ọrò ewí rẹ a máa dá lórí èrò ijìnle láwùjọ ènìyàn. Àpeṣeré ni ewí ‘Àfàímò’ atí ‘Iró’. Bí a bá wo ewí ‘È fara balè’ a ó ri wí pé imòràn ni akéwì ní gba àwọn ọdó láti máa kánjú şe ohunkohun torí pé ‘ikánjú kò şe lábè gbígbónà’ onísùúrù ló le rí erè jẹ láyé ‘Bómi ò gbóná, ẹbà ò tẹ’.

Olábódé (2008) tilè ti fi àwọn kókó ọrò tí ewí Ìṣòlá máa ní dá lè pín ewí rẹ sí isòrí wònyí;

- i. Ewí tó jẹ mó ibà jíjú
- ii. Ewí tó jẹ mó idárò
- iii. Ewí tó jẹ mó ifé
- iv. Ewí tó jẹ mó isèlè àwùjọ
- v. Ewí tó jẹ mó iwéreñde

Bí a bá wo àwọn ewí yíí, a óò rí i pé Akínwùmí Ìṣòlá máa ní fewí rẹ gbaniniyànjú, igbélárugé àṣà àti işe Yorùbá sì jẹ é lógún. Ìhùwàsí àwọn èwe Íwòyí lo farahàn nínú ewí tó pè ní ‘Èwe Íwòyí’. Bákán náà ni a rí i pé ikolura àṣà máa ní wáyé dádadáa nínú ewí rẹ. Ó sì hàn gbangba pé ojú àmúwáyé Ìṣòlá hàn nínú ewí rẹ dádadáa. ‘Mo ju ayé Lọ’ ni Ìṣòlá fi hàn pé a kò gbodò gba ipòkípò tí a ba wa láyé láyé láti borí wa. Dípò bẹ́è, kí a rí isoro wa bí atèmérè, kí a sì máa ṣogó nínú ohun gbogbo torí pé a ju ayé lo.

Ìlò èdè nínú ewí rẹ

Akéwì tó gbó èdè tí ó sì mọ èdè lò ní Ìṣòlá. Nínú *Àfàímò àti Àwọn Àròfò Miiràn* Akínwùmí Ìṣòlá sọ pé “Èdè tó wuyí níí satókùn férò”. Láti le fi

èdè tó wuyì ṣatókùn férò rẹ, kò sí irú ọnà ἰṣowólò-èdè tí a kò le bá pàdé nínú ewì rẹ. Àpéere àwọn ọnà èdè tó je yọ nìwònyí.

Àwítúnwí odidi ilà

Ìṣòlá lo àwítúnwi odidi ilà láti ibèrè ewì yií dé òpin rẹ ní kí ohun tí ó ní sọ lè yé àwọn òṅkàwé rẹ. Àwítúnwí odidi gbólóhùn ni ọnà ἰṣowólò-èdè tí Ìṣòlá fi şe àgbékálè ewì yií láti ibèrè dé òpin. Àwítúnwí odidi ilà yií ni ó lò láti tenumo kókó ɔrò ewì náà lèyin tí ó ti şàlàyé àñfáàní àti ewu tó rọ mọ àifarabalè.

Ę fara balè - ilà kejì

Ę fara balè – ilà karún-ún

Ę fara balè – ilà kẹtadínlógún

Bákán náà ni ó tún şàmúlò àwítúnwí alákùdé nínú ewì kan náà

Ęni tó fara balè nií r’ímú eégún - ilà kérin

Ęni fara balè a j’èdò igbín

(Ìṣòlá 1978:35)

Àsodùn/Àsorégèé

Ìlò àsodun ní ọnà ἰṣowólò-èdè tí Ìṣòlá lò láti bu ewan kún ewì rẹ yií àti láti le pa awa òṅkàwé lérin-ín, kò senei tí kò mọ pé igbín kíí ní ẹdò, ó kàn lò ó ni láti le bu ewan kún ewì rẹ

‘Eni fara balè a j’èdò igbín’

Ifòròdárà

Ifòròdárà tún jé ọkan lára ọnà-èdè tí Ìṣòlá máa ní múlò nínú ewì rẹ. Nínú Àtámò Àtátamò I ó ní:

K’Ajào má jájà ò

Kólórukọ méjì má je ara wọn

Àṣàké ọ gbodò je Sàkì

Kí şáki şáki má báa dádií

Àfiwé tààrà

Àfiwé tààrà tún jé ara ọnà èdè tí ó jeyo nínú ewì Ìṣòlá. Ìlò ọnà èdè yií ló lò láti tábùkù àwọn Èwe Íwòyí tó ní dojú àṣà bolè, ó ní:

Taa lomọ ìwòyí ní fojú ọpè é wò?

Wón şewe nínú bí ẹyo

Wón şe kókósé, bí ẹran èédégbèjo

(Ìṣòlá 1978:57)

Àfiwé ẹlélòó

Àfiwé ẹlélòó pọ şùà nínú ewì Ìṣòlá Àfidípò yií wáyé nínú ịkìlò, ó ní:

Àwọn ịdí ńláńlá tí poníje

Ọràn

Ikú

Gbèsè

Àwọn ọmọ sòdè
(Ìṣòlá 1978:36)

Àwọn obìnrin ni Ìṣòlá fi ikú, ḥràn, àti gbèsè dípò nínú àpeere èkè yíí.

5.0 Ìṣonísókí

A se àgbéyèwò ewí Adébáyò Fálétí àti Akínwùmí Ìṣòlá. A jíròrò lórí ọgbón igabewì kalè nínú ewí àwọn akéwì méjèjì. A ṣàlàyé ìhun ewí wọn. A tún ṣatótónu lórí kókó ọrò tí ewí wọn máa ní dá lé lórí. Bákán náà ni a jíròrò lórí onírúurú ọnà-èdè tí ó máa ní jẹyọ nínú ewí wọn.

6.0 Isé Síše

1. Jíròrò lórí ọgbón ti Fálétí fi máa ní gbé ewí rẹ́ kalè.
2. Ṣàlàyé bírà tí Fálétí fi èdè dá nínú ewí rẹ́
3. Ménú ba díé lára ọnà tí Akínwùmí Ìṣòlá gbà mú èdè lò nínú *Àfàímò àti Àwọn Àrófò miírán*.
4. Jíròrò lórí kókó ọrò tí ó jẹyọ nínú ewí ‘E Fara balè’ tí Akínwùmí Ìṣòlá kọ
5. Se àlàyé Àrokò tí Adébáyò Fálétí fi ewí ‘Adébímpé Ọjéđòkun’ pa

7.0 Àwọn iwé ịtókasí fún kíkà

Adébòwálé, O. (1998). *Ogbón Ọnkòwé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Adéjùmò A.G àti Akínseloyín F. (2019). “Intertextuality in selected narrative poem of Adébáyò Fálétí”. Yorùbá studies review. Vol, No . o.i. 119-132.

Akínjógbìn, A. (olóòòtú). *Ewí Ìwòyí*. Colins: Glasgow.

Akínyemí Akíntúndé àti Fálolá Toyin (2008). *Emerging Perspective on Akinwumi Ìṣòlá*. Trenton: Africa World Press.

Ìṣòlá, A. (1978). *Àfàímò àti Àwọn Àrófò Miíran*. Ibadan: University Press Limited.

Ògúndèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Olábòdé Afolábí (2008). ‘Akínwùmí Ìṣòlá’s Àfàímò: A Prolegomana’ nínú Akínyemí A. àti Fálolá T. *Emerging Perspective on Akinwumi Ìṣòlá*. Trenton: Africa World Press. O.i 229-246.

Olátúnjí, O.O. (1982). *Adébáyò Fálétí: A Study of His Poems 1954-1964*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.

Olátúnjí, O.O. (1982). *Ewì Adébáyò Fálétí Ìwé Kínní*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.

MÓDÙ KEJÌ

Ìfáàrà sí eré onítàn Yorùbá

Ipín kìn-ní-in	Ìfáàrà sí eré-onítàn Yorùbá
Ipín kejì	Ìgbénde àti idàgbàsóke eré onítàn Yorùbá
Ipín keta	Itúpalè eré onítàn Yorùbá
Ipín kérin	Àgbéyèwò eré-onítàn <i>Efúnsetán Aníwúrà</i> tí
Ipín karùn	Akínwùmí Ìṣòlá àti <i>Réré Rún</i> tí Ọládèjo Òkédijí ko un- Àgbéyèwò eré onítàn <i>Alàgbà Jéremáyà</i> tí Oyetúndé Awoyelé ko

Ipín kinní

Ìfáàrà sí eré-onítàn Yorùbá

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilékòó
- 4.1. Ohun tí eré-oníše Yorùbá jé
- 4.2. Èrò àwọn onímò nípa eré-oníše Yorùbá
- 4.3. Àlàyé lórí eré-onítàn àti àwọn ibiletan rẹ: Eré-oníše, eré-onítàn àti tíátà
- 4.4. Àbùdá eré-onítàn Yorùbá ní pàtó
- 4.5. Èyà eré oníše/eré-onítàn Yorùbá
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isé àmúrelé
- 7.0. Àwọn iwé ibileká fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Nínú idánilékòó yií, ohun tí yóò jé wá lógún ni àlàyé lórí ohun ti eré-onítàn Yorùbá jé. Bákán náà ni a o tún se àgbéyèwò ohun ti àwọn onímò ìṣaájú sọ nípa ohun tí eré-onítàn jé. Gégé bí a ti şàlàyé ṣaájú, eré onítàn ni yóò kan wá gbòngbòn nínú kóòsi yií. Àwọn eré tó jé pé kíkò ní a kó wọn sílé fún àwọn òñkàwé láti kà ní àkàgbádún àti àkàkógbòn. Á ó fó àfomò nípa lílo èdè ipéri láti şàlàyé iyàtò tó wà láàrin àwọn ilò ɔrò iperi méta tó jé mọ eré-oníše, ‘eré-onítàn’, eré-oníše’ àti ‘eré-orí itàgé’. Otító ni pé àwọn ɔrò yií gbénulénu, sibè iyàtò kò ṣài wà láàrin wọn. A ó sòrò lórí abùdá eré-oníše apilékò Yorùbá. A ó se ayéwo ohun tí a lè ri ti a fi lè pé àkósílé kan ni eré-oníše. A ó şàlàyé lórí àwọn èyà tàbí oríṣì eré-onítàn Yorùbá tí ó wópò lágùjọ. A se àfihàn èyà mèrin tó wópò ni àwùjọ Yorùbá. Àwọn ni, eré oládojúde (tragedy), ekúnderín (tragic-comedy) èríndékún (comic-tragedy) àti eré amérin-ín-wá (comedy).

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyin tí o bá ka ìdánilékòó yíí ní àkàyé, o ó ti lè şe àlàyé kíkún lórí ohun tí eré-onítàn Yorùbá jé. Wá a sì tún le jíròrò lórí oríkì tí àwón onímò ìsaájú fún eré-oníše àti eré-onítàn Yorùbá. O ó si lè şe àlàyé kíkún lórí ìyàtò tó wà láarin ‘eré-onítàn’, ‘eré-oníše’ àti ‘eré-orí itàgé’. Bákán náà, o tún lè ní ìmò kíkún lórí àkòsílè tí à n pè ní eré-onítàn. O ó sì tún le şàlàyé lórí àbùdá àdámò rẹ. Wà a tún lè jíròrò lórí àwón èyà eré-onítàn Yorùbá tó wà. Eléyíí yóò ran ó lówó láti ní ìmò kíkún lórí ohun ti eré-onítàn Yorùbá kòókan dúró fún.

3.0 Ibéèrè Ìṣaájú

- (i) Şàlàyé ohun tí eré-oníše jé ni àwùjọ Yorùbá
- (ii) Şaájú kíkó lítírészò Yorùbá sílè, àwón ònà wo ni adwọn Yorùbá má ní gbà şe eré-oníše?

4.0 Ìdánilékòó

4.1 Ohun tí eré oníše Yorùbá jé

Eré-oníše (drama) jé ọkan lára awọn isòrí mèta tí a pín lítírészò si. Eré oníše ní èka lítírészò tí a gbékalè nílànà itakùròsò àti isòròngbèsi láti sò ìtàn kan tàbi òmiíràñ, nípaşè lílo ọrò geere tàbí ewí tàbí àdàpò méjéèjì eléyíí tí a kó sílè, tí a sì şe ní orí itàgé fún àwón ònwòran láti kó wọn lékòó, láti kó wọn lógbón àti láti dáwọn lárayá.

4.2 Ohun tí àwón onímò sò nípa eré-oníše

Oríṣiríṣì ojú ni àwon onímò ti fi wo eré-oníše Yorùbá. Ògúnbíyi (1981) şàpàjúwe eré oníše gégé bí eré tí a fi ní şe àlàyé tàbí àfihàn àjosepò láarin àwón èníyàn ni àwùjọ àti ohun tí Olórun dá. Nínú èrò World Book Encyclopedia nípa eré-oníše, ó şàlàyé pé eré-oníše jé işé ònà tí a fi ní sò ìtàn nípaşè lílo èdè àti işe àwón akópa, ó fi kún un pé ọpò eré-oníše ni ó máa ní jé síše, lórí itàgé nígbà tí àwón akópa bá n sín àwón oríṣiríṣì ipa tí àwón èníyàn lè kó ní àwùjọ jé níwájú àwón èrò iwòran. Ògúndèjì (2001:169) ní tirè wòye pé:

Eré-oníše ni awon eré ti a fi şe àgbékalè èèyàn àti irírí wọn ni àwùjọ Yorùbá tí a sì tún fi èdè Yorùbá kó tàbí tí a fi èdè Yorùbá gbé kalè.

Eré-oníše ti wà láwujo Yorùbá kí àwón Òyìnbo amúnisin tó dé sí àwùjọ Yorùbá. Àwón Yorùbá ni ònà tí wòn máa ní gbà da ara wòn lárayá, tí wòn sì fi máa ní sinmi léyìn işé. Ọkan lára ònà idárayá ni eré oníše jé. Àmò mímú tí àwón Òyìnbo amúnisin mú èkó mó-ón-kó mó-ón-kà wò àwùjọ ló yí aşo ọgà eré oníše padà tí eré oníše fi di kikó sílè, eré-oníše tí a kó sílè fún kíkà yíí là ní pè ní eré-onítàn.

Nínú àlàyé Adébòwálé (1996:67) ó hàn gbangba pé ìmò mò-ón-kọ-mò-ón-ká níí şe pèlú ohun tí à ní pè ni eré-onítàn. O şapèjúwe eré-onítàn báyíí:

Eré tí a móñ-òn-mò şe àgbékàlè rè ní ònà tí yóò fí dá àwọn òñkawé lárayá ni eré-onítàn. Gégé bi orúkọ eyà lítírészò yií şe fí hàn, òñkòwé máá ní fí irú eré bẹ́ sọ itán ni.

Àwọn ẹrí tó şe kókó tí a rí dímú nínú àlàyé àwọn onímò tí ó fún eré oníse ni oríkì síwájú ni wí pé eré-oníse ní dánilarayá, ó ní kónilékò, ó ní kóni lóbøn àti àṣà nípasé sísé hàn tábi kíka itán bẹ́ ninú ìwé.

4.3 Àlàyé lóri eré-oníse, eré-onítàn àti tíátà

Eré oníse (*drama*) ni a máá ní pe ‘eré onítàn nígbà tí a bá ní sòrò lítírészò tábí gégé bí èkó ìmò. Àwọn eré tí ó bá ni àhunpò-ítàn ni a máá ní pè ní ‘eré onítàn’ (*play*) yálà èyí tí a kó sínú ìwé gégé bí àpilèkọ tábí àdàko. Àwọn eré tí a şe lóri itágé télifísàn, sinimá tábí rédìò náà lé túmò sí ‘eré oníse.’ Tíátà (*theatre*), eré orí itágé ní gbogàn tábí ni ìta gbańgba. Eré tí ó ní itàn nínú ni à ní pè ní ‘eré onítàn’ tábí eré tí a itàn hun pò ohun ni àwọn gèésì ní pè ní (*play*). Nínú èdè Gíríkì ni àwọn gèésì tí yá ɔrò kejí tí ó ní jé *drameon*, (*drama*) lò. Ìtumò ɔrò yií nínú èdè Gíríkì ni (*action*). Àyálò ni èdè tíátà náà láti inú èdè Gíríkì sí èdè Gèésì tí ó ní jé *theatron*, tí ó wa di theatre ni èdè Gèésì. Gbogbo àwọn eré yií, yálà eré onítàn ni o tábí tíátà ní ó jé eré tí a lè şe tábí eré tí ó mú işe lówo.

Àkíyèsí pàtákì lóri eré-oníse, eré-onítàn àti tíátà Yorùbá

Àwọn nñkan pàtákì kan wà tí a gbódò şe àkíyèsí wọn bíí a bá ní sòrò nípa eré oníse, eré-onítàn àti tíátà:

- i. Ìtágé tábí ibi işeré gbódò wà.
- ii. Ìsòrònífèsì ni àwọn òşère máá lò láti şe isínjé
- iii. A gbódò rí àwọn òşère
- iv. Á gbódò rí àwọn èrò ìwòràń/olùgbó/òñkàwé
- v. Ìsínjé tábí idibón gbódò wáyé
- vi. Ìşe gbódò wà kí a tó pè é ní eré-oníse
- vii. Ìlò ifarasòrò, ilù, orín, ijó, isáré, ilò iná, àwòran àti ibi iséré.
- viii. Àmúlò èdè gbódò jinlé

4.4 Àbùdá eré-onítàn Yorùbá ní pàtó

- i. Eré onítàn Yorùbá gbódò ní kókó pàtákí tí a le dímú pé ó dálé.
- ii. Oníruurú ikolura ni yóò máá jeyo, igbìyànju láti yanju ikolura ni yóò máá mú eré tésíwájú
- iii. Eré onítàn Yorùbá gbódò ní òpó itàn tí a hun pò lónà tó yánju.
- iv. Ìsòrònífèsì láàrin àwọn ẹdá itàn şe pàtákì. Ọrọ àsogbà yií ní àwọn akópa yóò máá sọ gégé bí òñkòwé şe tò ó sílè.

- v. Ó di dandan kí ɔrò ìtónisónà wà láti le jé kí àwọn ɔñkàwé máa fojú inú wo lṣe tó bá ἰsòròngbèsi mu
- vi. Eré-onítàn yóò ni olú-èdá ìtàn ti àhunpò ìtàn yóò dá lé lórí, òun ni àwọn amúgbálégbèé èdá-ìtàn àti àwọn èdá-ìtàn bámikúnjo yóò máa dóoyì ká tití ìtàn yóò fí dópin

4.5 Èyà eré-oníše/eré onítàn Yorùbá

Eré-oníše/eré-onítàn Oládojúdé (Tragedy)

Èyà eré oníše/eré-onítàn oládojúdé jé èyí tí ó máa ní se àfihàn ìsèlè ibánújé tí ó dé ba olú ẹdá ìtàn nípaṣè àṣiṣe rẹ, àléébù iwà rẹ tábí nípaṣe àkóbá àwùjọ tábí àyànmó rẹ. Irúfẹ eré yíí máa ní bérè dáadáa, lójì ni àyípada yóò bá ìsèlè inú rẹ nípaṣè isubú olú ẹdá ìtàn. Olú ẹdá ìtàn máa ní sáàbà jábó wá sílè nínú irú ipo yówù kó wà. Ìpilè ɔrò yíí ní àwọn onímò tópaṣe rẹ dé inú èdè Gírikì ‘Tragodí’ tí àwọn Gèṣí yálò tí wọn ní pè ní ‘Tragedy’ tí àwọn Yorùbá túmò sí Oládojúdé. Àpẹ́rẹ àwọn iwé eré onítàn oládojúdé ni Basòrun Gáà, Lísàbí Agbòngbò Ákàlà, Réré Rún àti Oba Koso.

Eré-oníše/Eré-onítàn ékündèrín (Tragic-comedy)

Eré-oníše/eré-onítàn ékündèrín (Tragic-comedy) je èyà eré tí ó máa ní àkójopò èròjà inú ìtàn eré ládojúdé àti amérín-in-wá. Òpòlopò ighbà ni ibánújé máa ní bérè irú eré yíí šùgbón tí yóò yorí síbi ayò tábí èriń. Ìsèlè tíbi-tire máa ní fègbékègbèé nínú eré yíí ni, ìsèlè aburú tábí ibánújé ní ó máa ní bérè irú eré yíí, òjì ni nñkan yóò yíí bírírí tí yóò wá yorí sí rere tábí ayò. Ó le jé pé orí ló kó olú ẹdá ìtàn yó nínú ewu tábí ijànba kan. Adùn ló máa ní gbèyìn ewúro torí pé iparí irú eré yíí a máa mú ayò àti èriń lówó, bí ó ti lè jé pé ibánújé àti ayò ló máa ní bérè eré yíí tití de àarin, àwọn ɔñkàwé a máa bá olú ẹdá ìtàn yó ní iparí eré yíí. Àpẹ́rẹ àwọn eré onítàn tí a lè rí tókasi ní ipín yíí ni *Ilé tí a fi itó mo* láti ọwó Olú Dáramólá àti *Wón Rò Pé Wèrè Ni* tí Adébáyò Fálétí kó.

Eré-oníše/eré-onítàn èríndékún (Comic-tragedy)

Ìdákéjì eré ékündèrín ní eré èríndékún, àkójopò èròjà inú ìtàn eré ládojúdé àti amérín-in-wá ló máa ní wá nínú rẹ. Óró èrín ló máa ní bérè irú eré yíí šùgbón tí àṣiṣe olú ẹdá ìtàn yóò padà yí ìtàn náà padà lójì eléyií tí yóò yorí sí ékún. Ohun tí ó ya èríndékún sótò sí ékündèrín ní wí pé ìsèlè ayò inú èríndékún a máa pò jú àjálù ibi inú rẹ lọ, nígbà tí ó jé pé ìsèlè àjálú ibi inu ékündèrín a máa pò jú ayò ibè lọ. Ayò inu rẹ kíi kalé.

Ere-oníše/eré-onítàn amérín-ín-wá (Comedy)

Eré-oníše/eré-onítàn amérín-ín-wá a máa kún fún idùnnú àti ayò láti ibére tídí dé òpín. Èrín aríntàkiti ni láti ibérè dé òpín. Àwọn ìsèlè amérín-ín-wá ló kún inú rẹ dénu. Irú eré yíí a máa sábà tóka sí iwà ibajé tí eléré ní tókaa sí. Àpẹ́rẹ àwọn eré onítàn béké ni *Abé Ààbò* tí Akínwùmí Ìṣòlá kó àti *Gbekúdè* àti *Iṣé Abé* tí Adégòkè Dúrójaiyé kó.

5.0 Ìṣonísókí

Nínú ìdánílékògó yíí, a şàlàyé lórí oríkì tí àwọn onímò fún eré-oníše àti eré-onítàn Yorùbá. A tún şe agbeyewò eré oníše, eré onítàn àti tíátà, á şe àlàyé pé lótító ni àwọn èdè iperí météëta gbénuléra wọn, sibè iyatò farahàn láàrín wọn. A kò saláì wo kókó tí a gbódò kíyèsí kí à tó le pe eré kan ní eréonítàn Yorùbá. A şe àgbeyewò àwọn èyà eré-oníše/eré-onítàn àpilékò Yorùbá, a mënuba eré oládojúde, ekúndérin èríndékún àti eré amérin-ín-wá gégé bí àwọn eré-oníše/eré-onítàn tó gbajúmò jú ní àwọn Yorùbá. A sì jíròrò lórí àwọn àbùdá eré-onítàn Yorùbá.

6.0 İşé Síše

1. Şàlàyé lórí ohun tí eré-oníše Yorùbá je.
2. Kínni àwọn àkíyèsí pàtákì tí a gbodò se nípa ere-oníše Yorùbá?
3. Şàlàyé lórí àwọn èdè iperí météëta tí ó rò mó eré-oníše Yorùbá.
4. Jíròrò lórí àwọn èyà eré-onítàn Yorùbá.
5. Jíròrò lórí oríkì tí àwọn onímò fún eré-onítàn Yorùbá.
6. Şàlàyé lórí àwọn àbùdá àdámò eré-onítàn Yorùbá.

5 Àwọn Ìwé Ìtòkásí

Abíólá Ìrelè and Oyin Ogunba (ed) (1978). *Black African Theatre*. Ibadan University Press.

Adébòwálé, O (1999). *Ogbón Ònkowé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Ìṣòlá, A. (1981). ‘Modern Yorùbá Drama’. In Ogunbiyi, Y. (ed). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*. Lagos: Nigeria Magazine.

Ògúnbíyì, Y. (1981). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*, Nigeria Magazine.

Ògúndéjì, P. A. (2001). Eré Oníše Yorùbá. Nínú Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Ekó Ìjìnlé Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítíréşò àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ogundéji, P.A. (1991). *Introduction to Yorùbá Written Literature*, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ògúnsínà, J. A. (1976). *The Development of the Yorùbá Novel*. Ibadan: Gofaamint Press.

Ìpín Kejì Ìgbénde àti ìdàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá

Àkóónú

- 1.0 Ìfaárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Akitiyan Ìpìlè lórí kíkọ eré-onítàn Yorùbá
- 4.2 Ìgbìyànjú àkókó nínú iwé iròyìn àtijó lórí kíkọ eré-onítàn
- 4.3 Ìgbénde eré-onítàn Yorùbá
- 4.4 Ìdàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá
- 4.5 Ìpínsísòrí eré-onítàn Yorùbá
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Isé Síše
- 7.0 Àwọn iwé itókasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Gégé bí a se şàlàyé sényin, eré-onítàn ní ó jẹwá lógún nínú kójòsì yií. Nínú ipín yií, a ó se àlàyé lórí ipa tí àwọn iwé iròyìn àtijó kó lórí ìdàgbàsókè eré onítàn Yorùbá. A o jíròrò lórí ipa tí iwé iròyìn ‘Eléti Ofé’ kó nínú ìgbìyànjú àkókó. A o tún se àgbéyèwò ìgbénde eré onítàn Yorùbá. A ó wo akitiyan àwọn òñkòwé eré-onítàn Yorùbá tí wọn jẹ gégé bi àwòkòṣe fún àwọn tí ó kù bi S.A Babalolá àti J.F. Odúnjọ. A ó wo àwọn ìgbìyànjú tí ó tún tèlé àwọn akitiyan ìgbénde eré-onítàn Yorùbá. Bákán náà ni a óò lè pín iwé onítàn Yorùbá sí ìsòrí.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí ó bá ka ìdánilékòó yií tán dáradára, o ó ti lè jíròrò lórí àwọn akitiyan tí ó pilè kíkọ eré onítàn Yorùbá sílè. Wà á le se àlàyé kíkún lórí; ipa tí iwé iròyìn àtijó kó nínú dídide àti ìdàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá. Bákán náà ó le jíròrò lórí akitiyan àwọn àgbà òñkòwé tó síde irúfẹ́ èyà lítíréṣo àkóṣílè yií.

O ó tún le se àlàyé kíkún lórí akitiyan àwọn òñkòwé eré-onítàn Yorùbá tí wọn kókó gbìyànjú láti tẹ eré onítàn sínú iwé fún kíka. O ó sì le jíròrò lórí ìpínsísòrí eré-onítàn Yorùbá.

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

- (i) Şàlàyé méjì nínú ijóra tí ó wà nínú eré-onítàn àti eré-oníṣe Yorùbá?
- (ii) Sòrò şókí lórí àwọn idí tí a fi le pe àwọn ètùtù àti ọdún ibílè Yorùbá àti eré-oníṣe

4.0 Ìdánilékòọ

4.1 Akitiyan ịpìlè lórí kíkọ eré-onítàn

Şáajú kí àṣà mò-ón-kọ mò-ón-kà tó dé sí àwùjọ Yorùbá, eré-oníše tí ó wà ní èrè tí ó jẹyọ láti inú àwọn ọdún ibílè, ètutù atí eégún aláré. Àpileṣe ní àwọn eré wonyí. Àmọ mímú tí àwọn Òyìnbó amúnisìn mū àṣà mò-ón-kọ-mò-òn-kà wọ àwùjọ Áfírikà ló bí eré-onítàn kíkọ ní àwùjọ Yorùbá. Èròngbà àwọn Òyìnbó aláwọ funfun, pàápàá àwọn ajíyìnre ịgbà náà sì ni bí wọn yóò ṣe fi eré-onítàn polongo ẹsìn ịgbàgbó ọmoléhin Kírisítì. Ní ọdún 1902 ní ịgbiyànjú àkókó láti kọ eré-onítàn bérè nígbà tí D.A Oyedélé kọ eré tí ó pe àkólé rẹ ni ‘King Eléjigbò and Princess Àbẹjé of Kontangora’. A tún rí ịgbiyànjú miíràn láti ara akitiyan àwọn oníwè iròyin ti wọn ní ṣe àtúnyèwò àwọn eré-onítàn tí won sì ní kọ wọn jáde nínú iwé iròyin wọn. Nínú iwé iròyin ịgbà náà ní a tí kà nípa akitiyan àwọn egbé *Glee Singers* t’Èkó tí wọn gbé idíje kalè ní ọdún 1910 fún eré-onítàn kíkọ. Awọn eré méjì tí ó gbégbá orókè ní Eré Olympus Moore tí àkólé rẹ jé ‘Asikà Bí Àparò’ atí eré I. B. Akinyelé ‘Àwọn Ìwàràfè Mefà’. Léhìn èyí ni eré-onítàn ‘Pa Mi Nkú Obìnrin’ náà tún di àtèjáde lósòṣṣe nínú iwé iròyin Eléti Ofé (Ogunṣina 1982).

4.2 Ịgbiyànjú àkókó nínú iwé iròyin àtijó lórí kíkọ eré-onítàn

Nínú iwé iròyin *Eléti Ofé* ni a tí kókó rí ịgbiyànjú àkókó ti a bá ní sòrò ere-onítàn Yorùbá. Ìwé iròyin *Eléti Ofé* ló kókó tẹ eré-onítàn àkókó tí àkólé rẹ ní jé ‘Pa Mi Nkú Obìnrin’ jáde (Ogunṣina 1982). Èrí láti inú Ògúsínà (1982) fí hàn pé ní ojó kérinlélóngún osù keta ọdún 1923 ní iwé iròyin yií gbé eré kan tí àkólé rẹ jé méta ọtọqọ jádé ‘Rerin Dię, Pa mi nku Obìnrin’ atí *Eni Máa kú Pàdẹ eni máa pa á jáde*. Ḳòṣòṣe ni E. A. Akiítán tí ó jé olóòtú iwé iròyin yií; tí ó tún jé eni tí ó kọ eré onítàn náá ní gbé e jáde tití di ojó kérin, oṣù kérin ọdún 1923 ti eré náà wá sí iparí. Ògúnṣínà ṣe àkýèsí pé ịgbiyànjú lásán ni bí a bá wo àkólé méta tí a fún eré yií.

Àhunpò itàn eré-onítàn yií kò pò rárá, o yé èniyàn, ọrò nípa ipa tí àwọn ẹdá itàn náà kó ní ó jé òñkòwé lógún. Óñkòwé lo èdè tó jíire tó sì bú ẹwà kún eré-onítàn náà (wo Ogúnsínà 1982:28-32).

4.3 Ịgbénde eré onítàn Yorùbá

Ní ọdún 1958 ni ịgbiyànjú miíràn tún wáyé lórí ohun tí a lè pè ní eré-onítàn Yorùbá. Eré-onítàn tí ó jáde ni ‘Pàṣán Ṣinà’ tí Ogbení S. A. Babalolá kọ. Léyin ịgbiyànjú yií ni ọdún 1958 kan náà, J.F. Odúnjọ gbé ‘Agbàlwómeri’ Baalè Jòntolo’ sórí àtẹ. Nígbà tí yóò fi di ọdún 1960, ìdàgbadsókè ti dé bá bí àwọn òñkòwé Yorùbá ṣe jí gírì sí kíkọ eré onítàn léyin òmìnira. Ní 1964 ni Olánipékún Èsàn gbé eré-onítàn tí ó kọ

jáde sórí àtẹ, àkólé rẹ́ ní jé ‘*Ká Sòótó Ká Kú*’. Eré adánilekòó lọnà táárà ni gbogbo wọn jé. Ní ọdún 1965 ni Fáléti kọ ìwé eré-onítàn tí ó pe àkólé rẹ́ ní *Wọn Rò Pé Wèrè Ni*, nígbà tí Olábímtán kọ *Olíwa Ló Mejó Da* ní ọdún 1966. Àwọn tó tún jáde ní ibèrè yíí ni. Akínwùmí Ìṣòlá (1967) *Efúnṣetán Aníwúrà*, ìwé eré-onítàn Olánipékun tí ḥsan kọ tí ó pè ní Òrékeléwà (1968).

Láàrin ọdún 1970-1979 eré onítàn Yorùbá kíkọ ti wá dí gbájúgbajà ọpòlòpò àwọn òñkòwé ló bérè akitiyan yíí ní pẹreú. Láàrin ọdún mewa yíí ìwé eré-onítàn méta ló jáde téléra. Àwọn ìwé eré-onítàn náà ní *Jaiyéolá* tí Akínsolá Awósúsì kọ, *Gbekú Dè àti Iṣé Abẹ* ti S. A. Dúrójaiyé kọ àti *Ilé Tí A Fi Itó Mo* tí Olú Dáramólá kọ. Léyìn iyànjú yíí ọpòlòpò àwọn òñkòwé ló wà tún jí gíri sí kíkọ àwọn eré-onítàn. Lárá irú àwọn iyànjú yíí ní T.A.A Ladele *Igbà Ló Dé*, Oládèjọ Òkédijí *Réré Rún* àti béké béké lo.

4.4 Ìdàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá

Léyìn ọdún 1973, àímoye ìwé eré-onítàn ní ó ti wà lórí àtẹ fún tità àti kíkà àwọn èniyàn. Okan-ò-jokan ní àkole ìwé eré-onítàn tí ó jáde ní àkókò yíí, àwọn òñkòwé tí ó gbájúmò jú ní àkókò yíí ni Olú Owólabí, Túnjí Opádötún, Láwuyì Ògúníran, Oyètündé Awóyalé, Lánrewájú Adépójù, Túnbòsún Oládàpọ, Olúṣesan Ajéwolé, M.A. Aderinkomi, Adéṣolá Olátéjú àti Temítópé Olúmúyíwá

Ìdàgbàsókè miíràn tí ó tún dé ba eré onítàn Yorùbá kíkọ ní tí àwọn òñkòwébìnrin tí wọn gbé ìgbìyànjú tívönen náà jáde. Àrà ọtún lèyí jé nínú Ìdàgbàsókè eré-onítàn tóri pé gbogbo àwọn tí a tí ní yiiri ìgbìyànjú wọn wò láti èyin wá, òñkòwékúnrin ni wón. Lára àwọn obinrin tí a mọ tí ó ti kọ ìwé eré-onítàn ni: Joláadé Fáwolé, tí ó kọ *Kúsoró* (1983), Oluyemisi Adébòwálé, tí ó kọ *Ó Sèyí Tán* (1995), Àrìnpé Adéjùmò, tí ó kọ Afágò Kéyin Àparò’ (1998), *Fadékémi Adágbádá* tí ó kọ *Oniyangí* (2008) àti Martina Moronmúbọ Adéribígbé, tí ó kọ *Orẹ mi* (2013).

4.5 Ìpínsísòrí eré-onítàn Yorùbá

Ònà mérin ni a lè pín àwọn eré-onítàn Yorùbá sí: eré-onítàn ajémótàn ojúayé, eré-onítàn akónilóbón, eré-onítàn aféhónúhàn àti eré-onítàn aféđásèfè (Ìṣòlá 1981; Olátúnjí & Ògúndèjì 1986; Adéjùmò 2001). Ó yé kí a yán an pé ìwònúbònú maa ní wà nínú ìpínsísòrí yíí nítori pé kò sí eré-onítàn ti kií kóni lékòó.

i. Eré-onítàn ajémótàn-ojú-ayé (Historical plays)

Eré-onítàn tó jé mó ìtàn gidi ní ó jé èyí tí o maa ní jé mọ ìtàn orírún ilú kan tàbí àwọn èyà kan. Ó le jé ìtàn tó rọ mọ akoni kan nínú ilú náà tàbí ìtàn tí ó rọ mó odidi ilú. Òñkòwé le şe àmúlò fóñrán kan soso, tí yóò si gbé e kalè pélú ìmò àtinúdá ara rẹ. Irú àwọn eré onítàn báyíí pò lágùjo

Yorùbá. Àpèrè ni Adébáyò Fálétí *Basorun Gáa*; Akinwùnmí Ìṣòlá *Efúnsetan Aníwúra*, *Olú Omọ* àti *Efúnróyè Tinúubú*; Olú Owólabí, *Lísààbí Agbòngbò Àkàlà*; àti Láwuyì Ògúnníran *Ààrè Àgò Aríkúyerí*. Ìtàn gidi tí ó sélè ni ịlú Òyó, Ibàdàn, Ègbá, àti Èkó ní ó je jáde nínú àwọn eré-onítàn yií lólókan-ò-jókan.

ii. Eré-onítàn akónilóbón (Didactic plays)

Eré onítàn akónilóbón ni eré tí ó je pé àfojúsùn òñkòwé ni láti kó àwọn òñkàwé ní èkó ìwà ọmolúàbí (Ìṣòlá 1981). Irú àwọn eré-onítàn yií a máa fún àwọn òñkàwé ni àñfààní láti lè ri ọgbón kó. Àwọn ìwé eré-onítàn tó wà ní ịpín yií pọ púpọ ní àwùjọ Yorùbá. Àpèrè nìwònyí; Adébáyò Fálétí *Nwón rò pé Wèrè* ni; Àrìnpé Adéjùmò *Afàgò Kéyin Áparo*; Akínyelé Adétúnjí *Èebù ikà* àti Olúyémisi Adébòwálé *O Sèyí Tán*.

iii. Eré-onítàn afèhónúhàn (Protest play)

Eré-onítàn afèhónúhàn ni eré tí ó ní se àfihàn ìwà tàbí isèlè tí ó mú ìréje lówó láàrin ògá sí ọmọ işé, agbanişisé àti òsişé ijøba àti àwọn aşejøba òun àwọn tí wón ní se joba lé lórí. Irúfẹ ìwé yií kò wópò ní àwùjọ Yorùbá şùgbon a rí àpèrè díè lára eré-onítàn tó şafihàn ijøba àti àwọn òsişé ijøba tí iyà ní je tí àwọn alásé ijøba sì ní gbádún pẹlú ìwà bámúbámú la yó, àwa ó mo pébi ní peníkóyókan. Àpèrè àwọn eré-onítàn béké ni Oládèjọ Òkédìjí *Réré Rún*; Akínwùmí Ìṣòlá *Ayé Ye Wón Tán* Adéníyì Ákàngbé *Ayégún*, Adéşolá Iná Ràn àti béké béké lo.

iv. Eré-onítàn afèdáséfè (Satirical plays)

Eré-onítàn afèdáséfè ni èyí tí òñkòwé fí ìwà tí kò tó láwújọ sèfè nínú ìwé eré-onítàn rẹ. Irú ìwà yií le je ìwà ọkánjúà, ìwà ajefowóbánu, ìwà ọdàlè, àgbèrè, àsìlò ipò àti béké béké lo. Ní ọpò igbà àwọn òñkòwé a máa fèsinşéfè, wón le fi isèlú şéfè, wón sì le fi ààtò ẹbí àti ohunkóhun tí kò bá ti dúró bó ti ye kó rí şéfè. Àpèrè àwọn eré-onítàn afèdáséfè ni Akínwùmí Ìṣòlá *Abé Ààbò*; Afolábí Olábímtan *Oláòré Afòtèjoyé*; Olátúnjí Babatúndé *Àṣírí Tú* àti Oyetúndé Awóyéle *Alàgbà Jeremáyà*.

5.0. Ìṣonísókí

Ìdánilekòjó yií se àgbéyèwò akitiyan ibèrè pèpè lórí eré-onítàn Yorùbá. A se àlàyé lórí igbiyànjú àwọn egbé Glee Singers L'Ékò àti akitiyan D.A Oyèdélé. A se àgbéyèwò ipa tí àwọn ìwé iròyìn Yorùbá kó nínú igbénde àti idàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá. A tún şayèwò ipa tí ìwé iròyìn *Eléti Ofé* kó nínú igbiyànjú ipilè. A sì şàlàyé igbénde eré onítàn Yorùbá. A wo akitiyan àwọn òñkòwé eré-onítàn Yorùbá tí wọn je gégé bi àwòkóṣe fún àwọn tí ó kù bi S.A Babalolá àti J.F. Odúnjọ. A sì tún şàgbéyèwò idàgbàsókè tí ó dé bá eré-onítàn leyìn àwọn igbiyànjú àkókó. A tún yiíri ipínsisòrì eré-onítàn Yorùbá wò.

6.0 Isé Síṣe

1. Jíròrò lórí akitiyan ìpìlè lóri kíkọ eré-onítàn Yorùbá.
2. Ṣàlàyé lórí ipa tí àwọn ẹgbé Glee Singers kó lórí kíkọ eré-onítàn Yorùbá.
3. Kín ni ipa tí àwọn ìwé ìròyìn àtijo kó nínú kíkọ àwọn eré-onítàn Yorùbá sílé?
4. Şe ekúnréré àlàyé lórí idàgbàsókè to dé bá kíkọ eré-onítàn Yorùbá léyiñ ọdún 1973?
5. Ṣàlàyé àwọn isòrí tí a lè pín eré-onítàn Yorùbá sí.

7.0 Àwọn Ìwé Ìtókasí

Adágbádá. O. (1997). *A critical study of Láwuyì Ogúnniràn's plays*.

M.A. Project, Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

Adéjùmò Àrànpé (2001). *Ìṣefè Nínú Àwọn Eré-Onítàn Yorùbá*. Cape Town Centre for Advanced Studies of African society.

Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Ekó Ìjìnlè Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítírészò àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ìṣolá A. (1981). “Modern Yorùbá Drama” nínú Ogunbiyi Yemi Olóòtú Drama and Theatre In Nigeria. *A critical source Book*. Lagos: Nigerian Magazine, O.I. 399-410.

Ògúndèjì, P. A. (2001). Eré Oníṣe Yorùbá. Nínú Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Ekó Ìjìnlè Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítírészò àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ogundeqi, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ogúnsínà, B. (1980). ‘Ipa Tí Àwọn Ìwé Ìròyìn Yorùbá Kó Nínú Idàgbàsókè Lítírészò Apilèkọ Yorùbá’. *Yorùbá Gbòde*. Ìwé Àtìgbàdégbà Egbé Akómolédè Yorùbá Ilè Nàijíríà. No. 5 o.i. 37-55.

Ògúnsínà, B. (1982). “Pa Mi Nkú Obìnrin”. An Early Attempt at Yorùbá Play-writing nínú Nigerian Magazine: No 142: Olatunji & Ogundéji 28-32.

Olátúnjí, O. àti Ògúndéjà P.A. (1986) “Ipa Ti Eré Orí Ìtágé Kó Láwùjọ Yorùbá “Aáyan àwọn Ọmòrán Lórí *Ìjìnlè Yorùbá. Àpérò Keji ni Ìrántí J.F. Odúnjọ*

Qlabimtan A. (Olóótú) Lagos: Qdunjọ Memorial Lecture Series. O.I. 57-89.

Ìpín kéta Ìtúpalè Eré-Onítàn Yorùbá

Àkóónú

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéérè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Àwọn èròjà fún ìtúpalè eré-onítàn Yorùbá
- 4.2 Ilò èdè nínú eré-onítàn Yorùbá
- 5.0 Ìsoníshókí
- 6.0 Isé Síše
- 7.0 Àwọn iwé ìtókasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Nínú ìdánilékòó kéta yií, ohun tí yóò jẹ wá lógún ni àwọn èròjà ìtúpalè eré-onítàn Yorùbá. A o gbìyànju láti tẹpelẹ mọ àwọn èròjà bíi àhunpò-itàn, ifiwàwédà, ibùdó itàn, àti kókó ọrò tó ní jẹyọ nínú eré-onítàn. A ó tún şe àgbéyèwò ọnà ìsowólò-èdè nínú àwọn eré-onítàn Yorùbá. A ó wo ilò èdè gégé bíi irinṣé pàtakì fún ònkòwé eré-onítàn.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka ìdánilékòó yií tán ní àkàyé, o ó le mọ àwọn èròjà fún ìtúpalè eré-onítàn Yorùbá tábí àwọn nñkan tí à ní wò nínú ìtúpalè eré-onítàn Yorùbá.

Bákán náà, wa á le şe alàyé tó yé lórí àwọn ọnà èdè tó wópò nínú eré-onítàn Yorùbá bíi àfiwé, àwítúnwí, iforòdárà, àṣorégè, gbólóhùn adógba, ibéérè pèsijé, ilò òwe àti bẹ́ẹ́ bẹ́ẹ́ lọ.

3.0 Ibéérè Ìsaájú

- (i) Şàlàyé ohun tí o mọ nípa ipèdè méjì yí ní sókí: Àhunpò-itàn àti ibùdó-itàn
- (ii) Ménuba mérin nínú kókó ọrò tí eré-onítàn kan tí o kà rí dálé lórí

4.0 Ìdánilékòó

4.1 Àwọn ohun tí à ní wò tábí àwọn èròjà ìtúpalè eré-onítàn Yorùbá:

- i. Ibùdó itàn
- ii. Àhunpò-itàn
- iii. Kókó ọrò tó ní jẹyọ nínú eré-onítàn
- iv. Ifiwàwédà
- v. Ilò èdè

Ibùdó ìtàn

Ibudó ìtàn ní agbègbè tàbí àyíká tí ìsèlè inú eré ti wáyé. Ònkòwé eré-onítàn ní yóò şèdá àwọn ibùdó ìtàn wónyí. Orísí ònà méji ní a lè pín ibùdó ìtàn sí, ikínní ni ibùdó gbogbogbòó, ekéjì ní ibùdó ìtàn pátó. Ìbùdó ìtàn ni ibi tí ònkòwé eré-onítàn gbé ìtàn rẹ́ kà. Ilú Ọyó ni ibùdó gbogbogbòó fún eré-onítàn *Basòrún Gáà* tí Adébáyò Fáléti kọ, nígbà tí, ààfin, ilé ọsòrún, ilé iya orí, ilé Ààré Ọyáàbi àti oju oja ní ilú Ọyó jẹ ibùdó ìtàn pátó. Bákan náà nínú eré-onítàn *Efúnsetan Aníwúrà* ti Akínwùmí Ìsòlà kọ, ilú Ìbàdàn ni ibùdó gbogbogbòó nígbà tí ilé iyálóde Efúnsetán, ilé Akíngbadé, oko Efúnsetán, ilé ọba Látóòsà àti oju oja jẹ àwọn ibùdó ìtàn pátó.

Àhunpò ìtàn

Àhunpò ìtàn nínú eré-onítàn túmò sí oríkèéríkèé ìtàn inú eré tí a so pò mó ara won kí ìtàn tó wá di odidi. Òhun náà ló túmò sí ìsèlè inú eré. Oríkèé méta ni a lè pín àhunpò ìtàn sí, kò sì pòn dandan kí àwọn ìsèlè inú rẹ́ tò léra ní shíshé-n-télé.

Ìbèrè ìtàn

Ààrin ìtàn

Ìparí ìtàn

Àwọn iròyín kán a máa wáyé nínú eré-onítàn tí won sì şe pàtákí shùgbon tí won kò sí lára àhúnpo ìtàn, kí í şe wí pé won sèlè gán-án nínú àhúnpo ìtàn. Irú iròyín ìsèlè yií ní à ní pè ní iròyín ìsèlè èyìn itágé èyí tó túnbø fi òye ìsèlè inú ìtàn yéwa sii àtí ìshésí àwọn ẹdá ìtàn.

Ìbèrè ìtàn jẹ bí ipajùbà ìtàn, ibè ní a tí ní bá àwọn ẹdá-ìtàn pàtákì pàdé tí a ó ò sì tí şe alábápàdé ibùdó ìtàn. Ní ààrin ìtàn ni ònkòwé ti máa ní tèsíwájú nínú ìtàn sisò. Níbí ni yóò ti beré sí ní gbé ọkàn ònkàwé sókè, ọkàn ònkàwé yóò wá pín yéleyèlé nípa ibi ti ìtàn yóò fórí sọ, nípa ìsèlè tí yóò sèlè sí olú ẹdá ìtàn àti àwọn tí ó ní dòdè rẹ́. Ogangan ibí ni ọkàn ònkàwé yóò ti ga sókè jù tí yóò sí fún ọkàn ré níşé gidi şe nípa gbígbadúra pé ki ọwó té amookún şíkà ẹdá, kí olóore má kú sípò ikà tábi kí Édùmàrè rán àánú sí olú ẹdá ìtàn. Eré kí ó tètè ka ìwé de ìparí ní yóò máa sá. Bí ara rẹ́ kò bá balè yóò lọ jí ìparí ìtàn kà.

Ní òpin ìtàn, ònkòwé yóò jé kí ònkàwé rí àwòràñ ohun tó sókunkùn sí i, igbókàn sókè yóò dópin, ìtura yóò dé bá ònkàwé yálà lórí ìsèlè ayò nígbà tí ònà àbáyò ba wá fún éni rere, tàbi nígbà ti ikà èníyàn bá ní jìyà èsé rẹ́. Éni rere le şubú kí ọkàn ònkàwé bajé, nígbà tí ikà èníyàn bá ní sògo lé e lórí, eyí a máa jẹ kí ọkàn ònkàwé bajé. Apeéré àhunpò tó parí báyí ni a rí nínú *Réré Rún* tí Oládéjo Òkédijí kọ.

Kókó ɔrò

Kókó-ɔrò şe pàtákì púpo nínú síşe àtúpalè eré-onítàn Yorùbá. Kókó-ɔrò ni ohun tí eré dálé. Ó gbódò jé ohun pàtákì ní àwujo, ó sì le jẹ kári-ayé.

Ó le je mó: ifé, ikórira, èsàn, òtè, ètò ẹkó, ètò ìṣèlú, ọrò ọmọ, ètò ààbo àti bẹ̀ bẹ̀ lọ. Kókó-ọrò inú eré-onítàn kan le jú eyo kan lọ, àmọ a máa ní olúbòri kókó-ọrò. Léyìn olúborí kókó ọrò tó jeyo ni àwọn yòókù yóò máa fi ara hàn. Orísun kókó ọrò si le je láti ará irírí òñkòwé, tàbí ìshesi/ihùwàsí ẹníkan tí òñkòwé mó, ìṣèlè àwùjọ, àṣà àti ìṣe àwùjọ àti ohun tí òñkòwé rò pé ó le selè láwùjọ lójó iwájú.

Ìfiwàwédà

Ìfiwàwédà ni gbígbé ìwà tí ẹdá ìtàn kòkòkan nínú ìtàn yóò hù wò ó lórùn. Àwọn ẹdá-ìtàn tí òñkòwé bá yàn ní yóò bá òñkòwé jíṣé tó fé rán sí àwùjọ. Òñkòwé ní yóò sèdá àwọn ẹdá-ìtàn yíí tí wọn yóò sì kópa nínú àwọn ìṣèlè tí òñkàwé se àgbékalè rẹ nínú eré-onítàn tí ó kọ. Adébowálé (1999:31) ṣàlàyé wí pé, àwọn ẹdá-ìtàn wònyí ni òñkòwé yóò fi ọrò sì lénu, àwọn ni yóò máa lọ tí yóò máa bò nínú àwùjọ àwọn ẹdá-ìtàn yóòkù nínú ere-onítàn, tí òñkòwé ní sèdá. Òpó pàtakí ni ọrò ẹdá-ìtàn je tóri pé kò le sí ibùdó ìtàn, àhunpò ìtàn, kókó ọrò àti ilò ẹdè tí kò bá sì ẹdá-ìtàn tí yóò se àmúlo gbogbo nñkan yòókù yíí. Àwọn ẹdá ìtàn yálà olú-ẹdá-ìtàn ni o tàbí àwọn ẹdá-ìtàn amúgbálégbè ni í mu ìṣèlè sè. Àwọn ohun tí a fi lè dá ìwà ẹdá ìtàn mó niwonyíí:

1. Ohun tí òñkòwé ní sọ nípa ẹdá-ìtàn
2. Ohun tí ẹdá-ìtàn ní sọ nípa ara rẹ
3. Ohun tí àwọn ẹdá-ìtàn yóókù ní sọ nípa rẹ;
4. Ohun tí òñkòwé bá sọ nípa rẹ
5. Ìshesi ẹdá-ìtàn nínú ìtàn
6. Èrò ọkàn ẹdá-ìtàn gégé bi òñkòwé se fi hàn òñkàwé
7. Orúkọ olówé tí ẹdá-ìtàn ní jé; àpẹẹrẹ *Agbàlóméèrí Baálè Jòñtolo*
8. Imúra ẹdá-ìtàn (Bí òñkòwé bá se fi hàn nínú ọrò ìtónisónà)
9. Èrò ọkàn ẹdá-ìtàn (Bí òñkòwé se fi hàn nínú ọrò ìtónisónà)
10. Ìhà tí ẹdá-ìtàn kọ sí ìṣèlè àyíká rẹ
11. Ọrò dídásọ nínú àhunpò-ìtàn inú eré
12. Ìrísí ẹdá-ìtàn (Bí òñkòwé se fi hàn nínú ọrò ìtónisónà)

4.2 Ilò ẹdè nínú eré-onítàn Yorùbá

Ó se pàtakí láti mó pé ọrò geere, iyen ẹdè ojoojúmó ni a fi ní kọ ìtákùròsọ tó ní wáyé nínú eré-onítàn nítorí pé bí ẹni ní se àfihàn ibágbe pò àti àjose tó ní wáyé láàrín àwọn ènìyàn àwùjọ ni. Àmọ o bí ọmọ bá ti rí ni a dawọ rẹ. Bí ó bá yé kí òñkòwé mú ẹdè ewì lò yóó se bẹ̀. Ídí niyí tó fi jé pé kò sí ẹdè tí a kò le lo nínú eré-onítàn yálà ẹdè ójoojúmó ní o tàbí ẹdè ewì. Ohun tó se pàtakí ni pé ẹdè tó jinlè ni òñkòwé eré-onítàn gbódò fi gbé eré tó ní kọ kalè. A ó sàyèwò dié lára àwọn ọnà ẹdè tí òñkòwé le mülò.

Àfiwé táàrà

Àfiwé táàrà ni kí a fi ohun méji wé ara wọn, ki irú àfiwé béké sì hàn. Ìjọra tábí iyàtò ààrín àwọn ohun tí a fi we ara wọn gbódò hàn ketekete ni. Bí àpeérẹ nínú eré-onítàn *Àjodá*, Àyánwándé fi ojó orí rẹ wé kaléndà óní Mo kúkú lójó lórí bii káléndà aláfowóyí

Àfiwé ẹlélòjó

Àfiwe ẹlélòjó ni àfiwé tí a ti ní fi ohun kan we ohun kan lónà tákàra tábí lónà èrọ. Irú àfiwé yií ló wáyé nínú *Alàgbà Jeremáyà* níbi tí Gébúréli ti pe iyàwó rẹ ní ‘wèrè’ (o.i 9). Gébúréli fi wé wèrè nítorí pé agánigàn obìnrin tó ní bá ọkọ jà lójoojúmọ ni

Àwítúnwí

Àwítúnwí ní ọnà èdè tí a tí ní tún fónímù, sílébù ọrò, odídí ọrò, akùdé gbólöhùn àtí odidi gbólöhùn wí nínú ewì Yorùbá. Ìlò àwítúnwí wúlò fún ìtēnumó kókó ọrò tí ònkòwé bá fẹ́ pe àkíyèsí àwọn tí ó ka eré-onítàn rẹ sí. Bí àpeérẹ àwítúnwí onítumò wáyé nínú *Kòṣeégbé* nígbà tí Mákó ní ro àròjáre lórí ipinnu rẹ láti tún ilé işé asóbodè tó:

Àmọ́, ọdẹ́ tó bá fẹ́ perin

Kó tójú egbé

Èyí tó fẹ́ pefòn

Kó tójú àjàbò

Ení tó fẹ́ pa túùkú

Kó má şàfíra ojúgun

Ení tó bá fẹ́ fòlú mó

Kó múra kó foyá ẹ mó ọn

Kò níí wojú ará

Kò níí wojú ọmọ

Kò níí wojú iyàwó ti wón jọ ní dùbúlè

(Kòṣeégbé: 76)

Ìfòròdárà

Fífi ọrò dárà ní kí a fi ọrò tí ẹdà wọn jọra gbe ara wọn ní ọnà àrà. Ìlo ìfòròdárà nínú eré-onítàn jé ọkan lára ète ifédásèfè. Nígbà mìíràn, wón māa ní lò ó láti panilérin-ín. Ìfòròdárà nígbà mìíràn māa jẹ etè atí atifi èrin la ìsèlè oládojúdé tí ó ní ka ònkòwé eré-onítàn lára. Nígbà mìíràn, ònkàwé eré-onítàn a tilè māa gbé ẹdá-ítàn kan tí yóò māa hùwà bí òmùgò kalè, enu ẹdá-ítàn yií ní yóò fi ọrò sí, tí yóò sì māa fi ìwà òmùgò àwọn eniyàn sèfè. Irú ẹdá-ítàn béké ni Ọbọ Lágídò nínú eré-onítàn *Àrẹ Àgo Aríkúyerí*. Kí í se ẹdá-ítàn tí ó jé òmùgò níkan ní ònkòwé māa ní fi ìfòròdárà sí lénu, nígbà mìíràn, ònkòwé māa ní gbé ení tí orí rẹ pé kalè gégé bí aséfè nínú eré-onítàn, irúfẹ́ ẹdá-ítàn béké ni Jímọ́ nínú *Abé Àabò*. Gbogbo ẹsẹ bíbélì tí Jóyonù bá ti ménú bá ni Jímọ́ māa ní bá a ya bátànì mìíràn sí, bii kò fi sílébù inú ọrò dárà ó lè yí itumò ọrò kan sódì. Àpeérẹ èyí farahàn nígbà ti Jóyonù gbàdúrà pé kí Olórùn foríjin Jímọ́,

kíá ni Jímóqò yí itumò ‘forí jìn’ padà, ó sì fi iforòdára gbé èrò tirè jáde, óní:

K’Ólórun ó forí jìn’wọ náà
Olórun ó forí jín ó nígbà àyà
Gbogbo ọrò rẹ bí èpè, bí èpè
(Abé Ààbò: 7)

Èdà-òrò

Ìlò èdà-òrò kò gbéyìn nínú àwọn eré-onítàn Yorùbá. Ìlò èdà-òrò-ajemére-oníše tilé jé ète iga bérékalé tó máa ní buyì kún ihun ìtàn eré. Bí àpẹ́rẹ, nínú eré-onítàn Abé Ààbò, Jóyonù rí àwọn mòlébí rẹ bí ọtá, ó sì rí Wòlìi Jeremáyà bi ọré tó şe é fokàn tán, bẹ́è Wòlìi Jeremáyà ni ọtá rẹ, àwọn tó rí bí ọtá sì ni ọré (o.i 26).

Ìlò èròjà lítírészò alohùn

Ìlò èròjà alohùn bí òwe, orin, eṣe ifá, iyéré ifá, ijálá, ofò atí béké béké lo tún jé ònà imédèlò nínú eré-onítàn Yorùbá. Bí ó tilé jé pé ọrò geere tí í şe ilànà imédèlò lójoojúmò ni a fi i şe itákuròsò nínú eré-onítàn, àwọn òñkòwé máa n lo èyà ewì alohùn tó bá yé. Amúlò ewì alohùn yií ni ọpò ìgbà wà fún bíbu ewan kún eré-onítàn tí wón ní şe Nígbà miíràn wọn máa n lò ó láti wá kókó èrò wọn gúnlé dáadáa. Nígbà miíràn ìlò ewì alohùn nínú eré-onítàn máa n wa fún pípèsè ọkàn àwọn òñkàwé fún ohun tí yóò sélé nínú iran tí ó bá kàn nínú eré. Bí àpẹ́rẹ, nínú eré-onítàn Olórun Ò Mawàdà, Láwuyì Ogunniran lo orin Túnjí Oyèlànà láti fi hàn pé oṣù tó lóyún ló ní mú ọgá ọlópàá, iyéen insipékitó ìjáòdòla jé gúgúrú ni ófísiì. Ó kórin pé:

Bówó ba tán lówó alákòwé
Wọn a sì máa rúnmu kiri
Bósù bá ti lóyún gbèsé
Wón a rántí ọmọ onígúgúrú
Gúgúrú pẹ́erépẹ, èpà pẹ́erépẹ
(Olórun Ó Mawàdà: 2)

Bákan náà ni a rí àpẹ́rẹ oríkì nínú Oniyangí nígbà tí iyá Eléwà ní kí ọmọ rẹ, ó níKáàbò, Àkànmú iwànú. Ọmọ ọpó rósò
Òpó gbàjá (Oniyangí:26)

Ìlo Òwe

Àímoye òwe ni a rí tóka sí nínú àwọn eré-onítàn Yorùbá. Èyí rí béké nítorí pé òwe ni ẹsin ọrò, bí ọrò bá dójú ètán, òwe ni Yorùbá fi í gbé e kalé. Bí àpẹ́rẹ, nínú Àrè Àgò Aríkúyérití, òwe ni Asiyabí, iyáálé àwọn iyawó Ajé fi gbé èrò rẹ lórí ikú àwọn ọmọ Adépéle météèta kalé, óní:

Kòkòrò tí ní jewé
Ara ewé níí gbé
Kòkòrò tí í jobí
Ara obì ló wà
(Àrè Àgò Aríkúyérití :19)

5.0 Ìṣọníṣókí

Nínú ídánilékòqó yíí a ti ṣe àyewò àwọn ohun tí à ní wò tábí àwọn èròjá ìtúpalè eré-onítàn Yorùbá. A jíròrò lórí Ibudó ìtàn, àhunpò-ìtàn, kókó-òrò tó máa ní je yó nínú eré-onítàn, ifíwàwédà, àti Ilò èdè. Ìdánilékòqó yíí ṣe àyewò ilò èdè gégé bíi irinṣé pàtákì fún ète ìgbé eré-onítàn Yorùbá kalè. A jíròrò lórí awọn ọnà èdè bíi àfiwé, àwítúnwí, ifòròdárà, èdà ɔrò àti èròjá alohùn bí òwe, orin àti oríkì.

6.0. Isé Àmúrelé

1. Ṣàlàyé tó yéni yékeyéké lórí àwọn èròjá ìtúpalè eré onítàn Yorùbá
2. Jíròrò lórí ète ifíwàwédà nínú eré-onítàn Yorùbá.
3. Mú ìwé eré-onítàn kan kí ó sì ṣàlàyé àwọn ọnà-èdè tí òñkòwé fi gbé èrò rẹ́ kale
4. Ṣàlàyé kókó ɔrò tí eré-onítàn le dá lé lórí
5. Sòrò lórí ifòròdárà gégé bí ète ifèdásèfè nínú eré-onítàn

7.0 Àwọn ìwé ìtókasí fún kíkà

Adágبádá, F. (2008). *Oníyangí*. Lagos: Nerves.

Adébòwálé, O (1999). *Ogbón Òñkowé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Awe, Debø (2007). *Àjodá*. Ibadan: Straight Gate Publishers Limited.

Awóyélé, O. (1983). *Alàgbà Jeremáyà*. Ìbàdàn: Onibon-òjé Book Industries.

Ìṣòlá, A. (1981). ‘Modern Yorùbá Drama’. In Ogunbiyi, Y. (Olóòtú). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*. Lagos: Nigeria Magazine.

Ìṣòlá A. (1981). *Kòṣéégbé*. Ibadan: University Press Ltd.

Ìṣòlá, A. (1983). *Abé Àabo*. Ibadan: Onibonoje Press

Ogunniran, L. (1997). *Ààrè àgò Aríkúyerí*. Ibadan Macmillan Nigeria Publishers

Ogunniran, Lawuyi (1981). *Olórtun Ò Màwàdà*. Ibadan: Frontline publishers.

Ògúnbíyì, Y. (1981). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*, Nigeria Magazine.

Ògúndèjì, P. A. (2001). Eré Oníše Yorùbá. Nínú Àjàyí, B. (Olóótú) (2001). *Ekó Ijìnlè Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítíréṣò àti Àṣà*.

Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ògúndèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External ro Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ògúnsínà, J. A. (1976). *The Development of the Yorùbá Novel*. Ibadan: Gofaamint Press.

Ìpin kérin Àgbéyèwò eré-onítàn Efúnṣetán Aníwúrà àti Réré Rún.

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ibéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Idánilékòọ
- 4.1. Àgbéyèwò eré-onítàn Efúnṣetán Aníwúrà láti ọwó Akínwùmí ḥṣòlá
- 4.2. Àgbéyèwò eré-onítàn Réré Rún láti ọwó Oládèjọ Okédijí
- 5.0. ḥṣonísókí
- 6.0. Isé Síše
- 7.0. Àwọn iwé itókasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Síše lámèétó eré-onítàn Efúnṣetán Aníwúrà àti Réré Rún ni àfojúsùn idánilékòọ yií. Eré-onítàn Yorùbá tí ó jẹ mọ ní ipínsísòrí ajemótàn-ojú ayé ni Efúnṣetán Aníwúrà tí Réré Rún sì bó sí abé isòrí eré-onítàn afèhónúhàn. Gégé bí a ti sọ ní idánilékòọ tó saájú, àwọn méjèèjì ló ní èrún tó ní kónilékòọ.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka idánilékòọ yií tán ní àkàyé, o ó le jíròrò lórí àwọn fónrán, eré-onítàn Efúnṣetán Aníwúrà àti Réré Rún: ibùdó ìtàn, àhunpò ìtàn, ifiwàwédìà, kókó- ḥrò àti ilò èdè inú àwọn iwé náà.

3.0. Ibéèrè Ìṣaájú

- (i) Ka eré-onítàn Efúnṣetán Aníwúrà ti Akínwùmí ḥṣòlá kọ, kí o si se ọnà-èdè ti ḥnkòwé múlò
- (ii) Ka ìran méjì àkókó nínú eré-onítàn Réré Rún tí Oládèjọ Okédijí kọ, kí o si pàtè àwọn òwe tí ó jeyo níbè

4.0. Idánilékòọ

4.1. Àgbéyèwò Efúnṣetán Aníwúrà

Tá ní Akínwùmí ḥṣòlá?

Ojó kérinlélóngún, osù kejìlá, ọdún 1935 ní àkòsílè fihàn pe a bí Israel Abódúnrìn Akínwùmí Orójídé-Ḥṣòlá ni abúlé Lábòdé ní ẹba Arúlógun ní ilú ḥbàdàn. Samuel Orójídé ḥṣòlá, ni bàbá rẹ ní jẹ, nígbà tí iyá rẹ ní jẹ Rebecca Adédoynin ḥṣòlá. Àkókò ọdún kérésimesì ní a bí Orójídé ḥṣòla èrèdí orúkọ rẹ. Bódúnrìn níyí. Onígbàgbó ijọ Elétò ni àwọn obí rẹ. Ó

bèrè ékó alákòóbèrè ní Methodist Primary School, Lábòdé ní ọdún 1945-1946, ó si lọ pári rẹ ní Methodist Primary School, Agodi, Ìbàdàn ní ọdún 1947-51. Ó tẹsíwájú nínú ekó ìmò nígbà tí ó lọ kọ ẹkóṣé olùkóni onípò këta ní Methodist Teacher Training College, Ifáki-Èkìtì ni àarin ọdún 1953 -54. Ó lọ fún ẹkóṣé olùkóni onípòkejì ní Wesley College Ìbàdàn tí ó sì gba iwé èrí olùkóni onípò keji ní àarin ọdún 1957 sí 1958. Ó kékòdó ni ilé ẹkọ College of Arts, Science and Technology, Ìbàdàn ní àarin ọdún 1961-62 níbi tí ó ti gba iwé èrí GCE, Advanced Level. Ní ọdún 1963 sí 1967 ní ó kékòdó gboyè nínú èdè Faransé ní Yunifásítì Ìbàdán. Ó tún kékòdó gboyè Diploma nínú ìmò edata-edè (Linguistics) ní Yunifásítì Ìbàdán. Àkókó tí ó wà ní Yunifásítì Ìbàdàn ní ó kọ iwé eré oníse ajémotàn rẹ àkókó, *Efúnsetan Aniwúrà* fún ịdíje kan ní ọdun 1966 tí ó sì gba ipò kínní. Ó gba oyé ijìnlè ẹlékejì nínú èdè Yorùbá (MA) ni Yunifásítì Èkó ní ọdún. Ọdún 1978 ní ó kékòdó gbóyè òmòwé nínú èdè Yorùbá ní Yunifásítì Ìbàdán. Ó di ọjògbon nínú èdè Yorùbá ni Yunifásítì Ilé-Ifè, tí a mò sí Obáfémi Awólówò báyí.

Isé olùkóni ní ó yàn láayo. Ó beré isé olùkóni ni Methodist Primary School, Olódó ní ọdún 1952 gégé bi tísà kékeré. Ó ṣisé ní ilé iwé ijọ elétò ní Igbogílà ní Ègbádò láàrin (1955-56). Ilé-ékó ijọ Mòda (Modern School) ni àarin ọdún 1958-1959). Wesley College Elékùró, Ìbàdàn gégé bi olùdánilékò kékeré (1960, 1962, 1963). Ó dí olùkó-àgbà ní Yunifásítì Èkó àti Yunifásítì Ilé-Ifè. Akéwì ni Ìṣòlá, onítàn àròsọ ni bẹ̀ ló jẹ ònkòwé eré oníse. Àwọn iwé rẹ pò ni orí àtẹ lórí ewì, eré oníse àti itàn àròsọ, Àgbà ònkòwé ni, ó dájú pe bí Onírèṣé kò bá fíngbá mo èyí tó ti fín kalè kò le parún láéláé ní ọro Ìṣòlá. Ìlúmòpoká ọjògbón onímò yií dágberé fáyé pé ó dìgbà ó şe ní ọjó àbàmèta, ojo këtadínlógún, oṣù kejì, ọdún 2018.

Ibùdó ìtàn

Ìlú Ìbàdàn ni ibùdó ìtàn *Efúnsetán Aniwúrà* tí àwọn işelè inú eré onítàn yií ti wáyé. Ìtàn gidi tó jẹ mó ìlú Ìbàdàn ní Ìṣòlá tún rọ tó sì di eré. Orúkọ àwọn olóyè àti àwọn àdúgbò kan ní Ìbàdàn jérí sí èyí nínú iwé náà. Bí àpeere, Aré ní Látòóósà nígbà náà, Ìyálóde ìlú Ìbàdàn ni Efúnsetan fúnra rẹ. A rí orúkọ àdúgbò bí Orítamérin, Beçere. Àwọn ibùdó ìtàn miíràn ni ilé Ìyálóde, ààfin Látòóósà, oko ìyálóde, ilé Akińbadé àti ojú ojà.

Ilé ìyálóde Efúnsetán ní opòlopò işelè inú eré onítan yií ti wáyé. Léyin èyí ní ààfin Látòóósà, ojú oja tún ni ibùdó pàtakí torí pé ibè ni iròyìn ikú Adétutu ti wáye tí ojá sì túká lójiji. Èyí rí bẹ̀ torí ipò pàtakí tí ojá wá nílè Yorùbá gégé bí ibi tí ọpò èniyàn ní péjọ si lojoojúmọ fún káràkátà. Oko Ìyálóde àtí ilé Akíngbadé jeyo ní ẹkòòkan nínú ìtàn náà, àwọn işelè tí ó wáyé níbè jẹ işelè dáradára.

Àhunpò-ìtàn

Ewì ni ó síde eré onítàn *Efúnsetán Aníwúrà*, ewì náà ní òñkòwé fi kádií eré onítàn náà nílè. Ìlànà ìshere àwọn eégún aláré àti ti onílànà ti Ògúnde ni. Ònà méta ni Ìṣòlá pín àhunpò ìtàn yíí sí, ibèrè, ààrin àti opin. Ìran méjilá ló wà nínú ìtàn náà, iràn kín-ín-ni ni ibèrè àhúnpò-ìtàn yíí, iràn kéjì sí ikòkànlá ní ààrin gbúngbún àhunpò-ìtàn yíí, nígbà tí iràn kejilá jé opin àhunpò-ìtàn yíí.

Ìbèrè àhunpò ìtàn yíí

Àwòràn ilé iyálóde *Efúnsetán Aníwúrà* ní òñkòwé gbé síta tí ó si jé ka mọ irú èdá tí *Efúnsetán* jé. A rí iròyìn àjékúdórógbó iyà tí iyálóde fí ní jé àwọn ẹrú níle rè. Òjiji ní a rí iyálóde tó séyọ bí igatí egúngún bá séyọ nígbàlè tí ó sì bérè sí ní da àwọn ẹrú rẹ ríboríbo kákiri àgbálá pélú ọré lówó tí ó fí ní lù wón ní àlùbolè.

Ààrin àhunpò-ìtàn

Inú àárín àhunpò-ìtàn ni gbogbo ịsèlè tó şe kókó nínú eré onítàn yíí şodo sí. Ní agbon yíí ni a tí ka nípa oríṣiríṣi àwọn itú tí *Efúnsetán* tún pa. Òkan nínú àwọn ẹrúkunrin rẹ júwe iyálode *Efúnsetán* gégé bii ikà èníyàn àti ẹni tí kò láàánú lójú rárá ṣùgbón tí ó jé ka mọ èrèdì rẹ wí pé àibímọ *Efúnsetán* ló şokúnfa irú èyí. Ìtawuyì sọ wí pé “Eni tí kò bi irú ẹni, kò lè féràn ẹni”. Kódà kó ka Olórún páapáa sí mó. Ápérò lórí itú tí *Efúnsetán* tún fi Ogúnjimi akòpẹ pa nígbà tí ó ní kí wọn dá şeríá iyà fún un ní oko rẹ ni a tún rí ní iran keta bí o tilè jé pé àwọn ijòyé ilú kò gbé ịgbésè kan gúnmó lórí ọrò yíí. Láti irán keshàn-án síwájú ní a ti kà nípa ifé ikòkò tó wà láàrin Adétutù àti Ìtawuyì. Adétutù ró àlà burukú tó lá fún Ìtawuyì, nígbeyìn ní àlá yíí wá sí imúşẹ. Òñkòwé gbé ọkàn àwọn òñkàwé sóké níbi nígbà tí ó ṣàlàyé pé *Efúnsetán* kò gbodò gbọ wí pé ẹrú tí ó fowó ra lóyún, èyí tó bá lóyún yóò di èrò ọrún alákeji ni. Àwọn méjééji kò jé kí àwọn èníyàn mọ nípa ifé wọn. Àwèrò ló túnbò fa ịgbénilókanró miíràn nígbà tí ó sọ pé òun fura sí Adétutu pé ó ti lóyún. Ìrán karùn-ún ni Àwèrò ti sọ ohun tí ó fura sí fún Ìtawuyì. Ìtawuyì bẹ Akínkúnle abúrò iyálóde lówè sí ègbón rẹ. Akínkúnle bẹ Akíngbadé tí ó je ègbón *Efúnsetán* sí láti sipé pé kí iyálóde ma pa Adétutu tí ó lóyún ní irán këfa. Ní iràn keje, àṣírí oyún tí Adétutu ni tú nígbà tí *Efúnsetan* sòrò nípa rẹ tí ó sì sọ pé kò sí ẹni ti ó le dá òun lékún àti pa Adétutu. *Efúnsetán* kò láti gba ipé àwọn àgbà ilú lorí ipinnú rẹ láti pa Adétutu. Ó pa Adétutu gégé bí a şe ri kà ní iràn keshàn. Ìran kokànlá ní Ìtawuyì ti pínnu láti gbèsàn tí ó sì gbíyànjú láti şe bẹ è. Ní ibi náà ni Látóòsà ti kó àwọn ilú léyìn láti je ilé *Efúnsetán* rún Látòòsà kojú *Efúnsetán* ó si mú un lérú lọ sí àafin rẹ.

Opin àhúnpò-ìtàn

Ìran kejilà tí ó gbèyín ní iyálóde *Efúnsetán Aníwúrà* ti şe bí akin nígbà tí ó gbé májèlé jé tí ó sì tipa bẹè kú. Ìyálóde gbà pé ikú ya ju èsín lọ.

Àyàbá nínú àhunpò-ìtàn náà

Ìjíròrò láarin Efúnsetán àti Ajíle jé ìtàn àyàbá. Ajílé náà ló ta iyálode lólóbó nígbà tí àwọn ilú nígbà láti wá jé ilé rè rún. Ìjà ààrin Àkánó àti Ìtawuyì náà jé àyàbá. Ìyakó jíjé ni opín ìràn kérin náà jé àyàbá sùgbón gbogbo wọn lo ní iwúlò títwọn nínú àhunpò-ìtàn *Efúnsetán Aníwúrà*.

Kókó ɔrò

Kókó-ɔrò méji ló jé olúborí nínú iwé eré-onítàn *Efúnsetán Aníwúrà*, iwà ikà àti Ifé. Ìwà ikà iyálode gán-an ni kókó ɔrò eré onítàn yií, ɔrò ifè láarin Adétutu àti Ìtawuyì kàn jé àfíkún ni.

Ìwà ikà

Àibímọ iyálode Efúnsetán ní ó fa àṣìhu ìwà rè nínú ìtàn eré yií. Gégé bi iyálode ilú Ibàdàn, ó lówó, ó lólá, ó lóögùn, àwọn ohun tó jé àmi ọlá àti ịpò yií náà ló gún-ún gàràgàrà tí ó fí ní si ìwà hù lágùjo. Bí Efúnsetán se ní pa ẹrú ní ó ní pa ẹni tí kíí ẹshé ẹrú, ènìyàn bíi mårùn-ún ọtọ́ötò ni ìtàn sọ wí pé ó pa. Àjékú ìyà ní ó fí pá àwọn ẹrú rè lórí. Ohun tí a rí ni pé, ikà a ka oníkà bó bá yá.

Ifé

Ònkòwé lo ɔrò ifé ààrin Adétutu àti Ìtawuyì láti fí yé ònkàwe pé ɔrò ifé bí àdánwò ni, kóda lögangan ikú. Àwọn ẹrú méjéejì mò pé ikú ni ɔrò oyún tí wọn fúnra wọn yií yóò já sí. Ìdájo ikú tí Efúnsetán se fún àwọn olólùfẹ méjéejí yií ní ó tú àṣírí iyálode sítà.

Ìfiwàwèdá

Oríṣíríṣí ní àwọn ẹdá ìtàn tí ònkòwé lò nínú eré onítàn *Efúnsetán Aníwúrà*. Àwọn ni: Efúnsetán, Látòósà, Adétutu, Àwèrò àti Ìtawuyì.

Efúnsetán Efúnsetán Aníwúrà ni olú-ẹdá ìtàn nínú iwé eré onítàn *Efúnsetán Aníwúrà*. Òun ni iyálode ní ilú Ibàdàn ní àkókò Látòósà. Ìwà ikà àti ọdájú ni ònkòwé fí wọ Efúnsetán. Ònkòwé fí Efúnsetán hàn bí àgàn tí kò lóyún àárò dalé rí dépo pé yóò mọ bí ara ọmọ tíí ẹshé wọn. Bóyá àibímọ rẹ yií ló jé kí ó ya aṣebi átì ikà ènìyàn. Efúnsetán kò náání ẹrú bẹ̀ ni kò náání ijoyé; agbára òògùn àti ọlá ní gún-ún ní àgùnjù. Obínrin yií di ẹrù jéjé sí ààrin ilú, ó pa àwọn ẹrú rè nípákúpa, ó pa Ògúnjímí akòpẹ. Òun kàn náà ló láálí àwọn àgbààgbà ilú nígbà tí wọn lọ bẹ́ é pé kí ó ma pa Adétutu, ẹrúbinrin rẹ tó ẹshé aṣemáše nípa oyún níní. Dípò kí ó gba ẹbè, ó pínnú pé ní ita gbángba ni òun yóò ti bẹ́ orí Adétutu. Léyìn-òréhìn, Látòósà àtì àwọn ijoyé rẹ sígun lọ sílē Efúnsetán, tí wọn sì mú un ní igbékún. Ìtijú àti aròkan èmi ni mo dà báyíí ni ó fí gba èmí ara rẹ nítorí pé Efúnsetán gbà pé ikú àgbà rè sàn ju ojú àgbà rè é lọ. Ajílé níkan ní ɔré rẹ, òun náà ló wá tà á lólóbó nígbà tí àwọn ilú fí jé ilé rè rún.

Látóósà

Látóósà ní baálè irlú ní àkókò ti Efúnsetán je iyálóde irlú Ìbàdàn. Alágbara ọkùnrin ni, eni tí kò gba igbàkugbà láyè ní àarin irlú ni, olóògùn ni pèlú. Àmò ìwá tí ó lójo díè ni ònkòwé gbé wò ó. Àmò ó ní àtiléhìn àwọn ijòyè rẹ, pèlú akitiyan wọn àti ti irlú ló fí borí Efúnsetán.

Àdétutù

Adétutù ó jé ọkan nínú àwọn ẹrúbìnrín iyálóde Efúnsetán. Òun ni ònkòwé fi pàrokò pé kò sí ipò tí èniyàn le wà tí ó le dékun pé kí ó maa nífèé tàbí kí a fi ifé hàn sí i. Òun ni ó kú ikú oró láti ọwó Efúnsetán torí pé ó lóyún, tí wọn sì bẹ orí rẹ sònù. Ó pèlú àwọn ẹrúbìnrin yóòku tí wọn tí ní je àjekúdóró iyà lówó iyálóde. Òró ikú rẹ ló bí igbogún ti Efúnsetán Aníwúrà tí ó pada yorí sí ikú tirè náà.

Àwéró

Oré Adétutu tímotímọ ni Àwéró, ọkan lára ẹrúbìnrin ní òun náà. Ìwà òré tòótó tí ó ní fi àìsètàn bá ni lò ni ònkòwé gbé wò ó. Òun ni ó kókó fura pé Adétutu ti lóyún. Òun ló ṣàlàyé àkíyèsí oyún òré rẹ fún Ìtawuyì. Ikú àìròtélè ní ó pa òun náà nígbà tí ó ní gbìyánjú láti rán Ìtawuyì lówó nípa fifi májèlé sínú òúnje iyálóde láti gbèsán ikú òré rẹ Adétutù.

Ìtawuyì

Ọkan lára ẹrúkúnrin iyálóde Efúnsetán ni Ìtawuyì. Ìwà olóòótó, olùfokàntán àti eni tó ní lo ifé àìsètàn ni ònkòwé gbé wò ó. Òun ló fún Adétutu lóyún tóri pé olólùfẹ ní wọn. Ònkòwé ló Ìtawuyì gégé bí àmìn ife tí kíi şe rárá, nígbà tí wàhálà dé lórí òró oyún, ó sá tọ Akínkúnlé àbúrò iyálóde lọ. Efúnsetán kò gba ipé rárá, ó padà pa Adétutù ni. Ìtawuyì tún şe ọkan ọkúnrin láti gba èmí iyálóde Efúnsetán şùgbọn agbára rẹ kò ká Efúnsetán. Ibi tí ó ní gbìyánjú àti pa iyálóde ní òun náà tí şe alábápadé ikú òjìjì.

Ilò Èdè

Akínwùmí Ìsòlá şe àmúlò èdè nínú eré onítàn *Efúnsetán Aníwúrà* gégé bí eni tó gbo èdè Yorùbá dunjú. Lára àwọn ọnà èdè tí ònkòwé şe àmúlò ni àfiwé eléloqó, àfiwé táàrà, àkánlò èdè, àṣorégèé, àwítúnwi, ó sì tún lo òwe nínú ìwé náà

Àfiwé eléloqó

Ònkòwé lo àfiwé eléloqó ní ojú ewé 56, 72 àti 73 nínú òró tí Àjàyí sọ, itakúròsọ àarin Efúnsetán àti Látóósà.

Efúnsetán ti di ejò

Kò se é fi sórí òrùlé sun

Ó ti di iná kò se é gbé sábé

Ó ti di ikookò

Kò se é fi sáarin agbo eran.

Àfiwé táàrà

A rí òye àfiwé táàrà ni ojú ewe 21 nínú àlàyé Adétutù lóri bí ìyálóde se pa ẹrúbinrin métálá atí ẹrúbínrin méjìdínlóbòn.

*O ti gbágbe èjè tí ó şà lágbálá,
Tí orùn omidan ní yí gbiri bí orí eran
Tí orùn gíripá wá dàbí ògèdè
Lenu idà olójuméji
Èjè dàbí epo pupa*

Àkànlò èdè

Ọnà èdè yíí náà şarajọ sínú ìwé eré onítàn yíí ni:

*E forí jín mí ejá ni o.i 45
A fé kí o fí ɔràn náà şe osùn o.i 46
Ojó náà ni ng ó fí ohun tí kí i jé kí adié tó hàn yín. O.i 16*

Àsorégèé

Òñkòwé tún lo ọnà èdè àsorégèé/àsodún láti fi gbé èrò ọkàn rè kalè fún àwọn òñkàwé, atí láti bú ẹwà kún ìtàn eré oníse yíí. Àpekeré èyí hànđe nínú ɔrò tí obìnrin kan tó şide eré náà sọ nípa ikú Adétutù tí ó wáyé nítà *Efúnsetán*.

A ní mo rí kaninkanin tó tóbi tó jesin lo.

Mo ríkamòdù tó gun tó jèniyàn
Kaninkanin ti mo ri ò şe é pa
Ìkamòdù mi ò şe é té móle
Òpòlopò àbùmò tí obìnrin yíí fi gbé ɔrò rè kalè ló mú ojá tüká pèé.

Ìlò òwe

Òñkòwé se amúlò òwé Yorùbá gégé bí àwọn àgbà şéé lo òwé nílè Yorùbá ó sì tún dára sí i. Ìlò òwé şodo sínú ìwé eré onítán *Efúnsetán Aníwúrà* dénu ni. Ìṣòlá lo òwé púpò nínú ìwé yíí tóri pé ó férè má sí ìṣòròngbèsi kan nínú ìwé náà tí kò sí ìlò òwé. Òñkòwé ní fi òwe sí ẹnu àwọn ẹdá ìtán rẹ lóòrèkòòré ni. Àpekeré:

*A ki i fí ejò sórí òrùlé sùn
Wo ojú ìwé wònyíí fún ọpò àpekeré 3,5, 7, 8, 9, 14, 17, 21, 35, 39, 55, 60*

4.2 Àgbéyèwò eré-onítàn Réré Rún

Ta ni Oládèjo Òkédijí?

Ní ojó kewàá, osù kewàá ọdún 1929 ni a bí Oládejo Òkédijí ní agbo ilé Baalé, Àpáàrà ní ilú Ọyò. Moses Òkédijí ní bába rè nígbà tí ìyá rè níjé Mary Okédijí. Ó féràn láti máa kàwé nígbàgbogbo nítorí wí pé ó jogún ìwé kíkà láti ọwó bàbá rẹ ni torí pé bàbá rẹ féràn láti máa ka àwọn ìwé Yorùbá púpò. Ó bérè èkó alákóbérè ní Methodist Primary School, Ọyò nígbà tí ó lọ pári èkó yíí ni St. Andrew's College Demostration School, Ọyò ní ọdún 1943. Ó tésiwájú nínú èkó rẹ nígbà tí ó ló fún

èkóṣé olùkó ní Wesley College, Ìbàdàn ní ọdún 1945 tí ó lo ọdún mérin gbáko, ó sì gba ìwé èri olùkó onípò kejì.

Ó bèrè isé olùkó géhé bi tíṣà kékeré ni Methodist School Fidítì ni ọdún 1944 kí ó to tèsíwájú nínú èkó rẹ ní ilú Ìbàdàn. Ó şe isé olùkóní ní Ògèrè, ípínlè Ògùn, ó tún sisé ní Ìtápá-Èkítì àti Ijù Ìta-Ògbólú ní ípínlè Òndó, ó tún sisé ní ilú Òwò, Ìséyìn àti ilú Ilé-Ifè. O di kánsílò ní ilú Òyó ní ọdún 1958-1961.

Opolopó ní àwọn ìwé tí ó ti kọ. Lára wọn ni *Ajà Ló Lèrù, Àgbàlagbà Akàn, Atótó Arére, Ká Rìn Ká Pø* àti *Àárò Olómoge* ti gbogbo rẹ jé itàn àràsó. Ó tún kọ àwọn ìwé eré onítàn bii *Réré Rún* àti *Sàngó*. Ó je Ọlórún nípe ní ojó kewàá, osù kérin, ọdún 2019.

Ibùdó itàn

Àwòrán ilé isé ijøba ibílè ni ònkòwé fi şe ibùdó gbogbogbò fún eré-onítàn yií páapáa jùlø àwòrán isé ijøba náà ní ilú nílá ni ilé Yorùbá nígbà ti àwọn ọba Aládé ní je Alága ijøba ibílè. Àwọn ibùdó ní pàtò tí àwọn ìsèlè inú eré-onítàn ti wáyé ní ilé isé ijøba ibílè ni àfin ọba Onímògún, ilé Láwúwo àti èbá ọna.

Àhunpò itàn

Ònà méta ni Òkédijí pín àhunpò itàn yií sí, ibèrè, àarin àti òpin. Ìpín méwàá ló wà nínú itàn náà, ípín kín-ín-ní ni ibèrè àhunpò itàn yií, ípín kéjì sí ikésàn ní àarin àhunpò itàn yií, nígbà tí ípín kewàá je òpin àhunpò itàn yií.

Ìbèrè àhunpò itàn yií

Ìpín kín-ín-ní ni a tí rí ípàrógan tó wáyé láarin òsiṣé àti agbaniṣisé tí a sì rí òye wí pe ẹnu àwọn òsiṣé kò kò rárá àti pé àárin wọn kó dánmòrán torí pe Ìdòwú, ọkan lára wọn ti gbàbòdè. Níbi náà ní àwọn agbaniṣisé ti ti ọga àwọn òsiṣé mólé, eléyi tó je kí àwọn òsiṣé máa yán isé lódì tí wọn sì ní ba gbogbo ohun èlò isé je.

Àarin àhunpò-itàn: ípín këta sí ikéjọ ni àárin gbúngbún àhunpò itàn

Láti ìran kejì ni a tí rí òye ohun tó şokúnfa àtìmole ti ọgá àwọn òsiṣé wà. A rí Onímògún àti àwọn ijòye rẹ tí wọn ní yé àwọn ohun èèlo isé wò. Ònkòwé je kí a mọ ète àwọn agbaniṣisé láti túnbò da àarin àwọn òsiṣé rú sii, kí ẹnu wọn má bàà kò. Níbi ni ìgbénilókanró ti bèrè tóri pe àwọn agbaniṣisé ti pinnu láti lo Ìdòwú, ọkan lára àwọn òsiṣé yií àti láti tún lo àwọn ònà miíráń láti dá àwọn òsiṣé lékún.

Àwọn òsiṣé şe ípàdé, lèyí tí wòn kó owó jọ láti gba agbèjórò fún Láwúwo, olóri àwọn òsiṣé tó wà léwòn. Ibi ípàdé ilú ní Láwúwo bá wòn tí wòn sì ní fò fáyò. Láwúwo kò gba owó tí wòn kó jọ fún un láti gba agbèjórò. Dípò kí ó gba owó, ó gba àwọn òsiṣé ní imòràn nípa isòro tí ó

ní maa yoju nígbà ni tí èda bá ní ja ijagbara. Ó hàn pé Láwúwo tí mo Ìdòwú ni igi wórokó tí daná rú, tí ó jẹ agbèyìnbébojé èdá, ọwó yeperé ló fi mu ɔrò rẹ. Ìdòwú ló se ikú pa Moréniké iyàwó Láwúwo ní ịgbèyìn, nítori pé wàhálà àwọn oníjibití tí Ìdòwú lèdí àpò pò mo láti lu Moréniké ní jibití ló fa ikú Moréniké. Ijákule tí Láwúwo rí láti ọdò àwọn ọsìṣé àti ikú Moréniké ni ó se jé kí orí Láwúwo dàrú.

Ninú ipín karùn-ún ni àwọn ijoyè ti dẹ pánpé síle fún Láwúwo, ti òun náà kò si fúra tití ó fi kó sibè, wọn ya fótò rẹ níbi tí ó ti ní dòbálè ki àwọn ijoye nígbà tí wọn ní fi ilé ti wọn fẹ fi dá a lólá hàn-an. Bákán náà ni wón tú yà á níbi tí ó ti gbé ọtí tí wọn fún ún sí ẹnu. Fótò yíi ni wọn lò láti yọ ifé Láwúwo kúro lókàn àwọn ọsìṣé nítori àwọn ọsìṣé wa rí Láwúwo ọgá wọn gégé bí ẹni tí ó gbàbòdè, wọn sì padà léyìn rẹ. Àwọn agbánisíṣé túnbọ di ríkísí pèlú Ìdòwú láti túbọ bá wọn da ààrin àwọn ọsìṣé rú sí i kí ẹnu wọn má bá à kò.

Ìpárí Àhúnpo itàn

Ipín késàn-án àti ikewàá ni òténté eré onítàn. Láwúwo ti ya wèrè, iyà àwọn ọsìṣé sèsè wá bérè ni pereu. Àwọn agbani síṣé tún fi kún owó orí àti àkókò işé, wọn sì dín owo işé àwọn ọsìṣé kù. Ìdòwú, agbèyìnbébojé ní ó wá padà di ọgá àwọn ọsìṣé.

Kókó ọrọ

Kókó-ọrọ tí ó jé olúborí nínú eré-onítàn yíi ni àidóbá ipò lágùjọ àti ijafétòjó ọmóniyàñ àti àyánmó.

Àidóbá ipò lágùjọ àti ijafétòjó-omóniyàñ

Ó hàn kedere nínú eré-onítàn yíi pé Òkédijí fé fi hàn pé àidóbá maa ní wà nínú ipín ipò lágùjọ. Nínú eré yíi ni a rí àwọn Onímòögùn àti ijoye rẹ tí wón dúró fún ipò ọlólá, àwọn ni arénijecte, a sì rí Láwúwo àti ọsìṣé tí wón dúró fún àwọn mèkúnnù. A rí bí àwọn agbánisíṣé ẹfí ọwó ọlá gbá àwọn ọsìṣé lójú, owó osù ọsìṣé ni Onímòögùn ni kí wón fi maa kan àga olomigóòlù. Orin bámúbámú layó, a òò mò pé ebi ní pa ọmọ enikóókan ni wón ní kọ (o.i 18-19)

A tún rí àwọn mèkúnnù ti ebi ní pa móle. Láwúwo ni ònkòwé fi pàrokò èyí, aşo ti ya mó ọn lórùn, ọsì àti işé ni wón ní wà mú bii gaàrì (p.i 40-42)

Àidóbá tó wà láarin àwọn mèkúnnù àti arénijecte lò bí ijìyà-fún-ètò-eni bí ó ti hàn nínú eré yíi. Òkédijí sì fi hàn pé ijajagbara àti ijafún-ètò-eni a maa mú ewu dání.

Gbogbo ewú tí olú èdá itàn inú eré-onítàn yíi là koja lóri ijaféto ẹni tilè fi eré náà hàn gégé bi eré-onítàn aféhónú hàn. Láwúwo tí ó jé ọgá àwọn ọsìṣé ní ó ní já fún ẹkúnwó owó osù àwọn ọsìṣé àti gbogbo ètò tí ó bá tún

tó sí wọn. Àwọn ohun tí àwọn òṣisé tún békérè fún ni ẹdínwó owó orí, itójú lákókò àìsàn, ati níní asojú nínú igañmò. Àwọn òṣisé békérè sí ní yan işe lódì, wọn ní se ohun èèlò báshubàṣu ati kíkéde kákiri ilú nípa hihá iwé pélébé kiri. Ònkòwé fẹ́ kí a mọ́ wí pé ewu wà nínu jíjá fún ẹtó eni ati wí pé àwọn ajíjá fún ẹtó eni gbódò ṣetan láti dojú kó iṣoro tó rọ mó ọn.

Okédijí jé ká mọ́ ogbón àlùmokóróyin tí àwọn agbaniṣísé ní lò láti da ààrín àwọn òṣisé rù kí wọn le rí ọnà láti ré wọn jẹ́. Àkókó ni fífún olórí òṣisé ni owó ẹhìn ati lílo alamí láarin àwọn òṣisé láti máa dá rúgúdù síle. Wọn fún Láwúwo ni owó ẹhin, wọn si lo Ídòwú gégé bi alámi wọn láarin àwọn òṣisé. Gbogbo igañmè yíjé ọnà láti má jẹ́ kí enu àwọn òṣisé kò.

Àyànmó

Ònkòwé se agbékálè gbogbo ohun tí ó ṣelè sí Láwúwo gégé bi àyànmó rẹ́. Láwúwo fúnra rẹ́ fí enu ara rẹ́ sọ pé “isédálè ilée wa” ni ká máa siṣé onisé láiro wàhálà tó wà níbè láirò nípa èrè gúnmó kan fún ara wa” (o.i 39). Gbogbo akitiyan láti dá a lékun láti sìmèdò láti ọdò Wúràqlá ati Moréniké ní ó já sí pàbó. A rí arídájú wí pé iyá to bí Láwúwo gán-an ti sínwín rí, ó wá jọ́ wí pé àyànmó tí kò le gbó oogún ni gbogbo iṣèlè tí ó ṣelè sí Láwúwo (O.I 41).

Ifiwàwéḍà

Láwúwo

Láwúwo ni olú-èdá itàn nínú eré onisé *Réré Rún*. Ìwà akíkanjú ati eni tí o máa ní dúró lórí ipinnu rẹ́ ni ɔnkpòwé gbé wò ó. Bákan náà ònkòwé tún fi Láwúwo hàn bi ẹdá tí kò mọ́ tara rẹ́ níkan. Ó niféé àwọn tó ní kó jẹ́. Ó sì setán láti kú torí tiwọn. Àmó ìwà alágídí ni ɔnkpòwé gbé wò ó. Ìwà agídí ti ɔnkpòwé fi wò ó yíjé ni kí í jé kí ó gba imòràn, ti inú rẹ́ ló máa ní se. Èyí ló sì fa ikú fún wọn nígbèyìn. Síbè, akíkanjú ẹdá itàn tí ó lo gbogbo ohun tí ó wà ní ikawó rẹ́ láti já fún ẹtó àwọn òṣisé tó wà lábè rẹ́ ni Láwúwo. Akúṣé èníyàñ ni, tí ó ní fí abéré gán aso tí ó ti ya, sùgbọn ó lo ọgbọn, agbára ati ààpòn tí ó ní láti já fún ẹtó àwọn òṣisé, sùgbọn kò se àṣeyorí. Itán igbésí ayé rẹ́ tí ó yorí si ọládojúde kò se léyin bíbá tí ó ba aapon níle ati pé iyá tí ó bí gan-an ti sínwín rí.

Moréniké

Moréniké ni iyàwó Láwúwo. Ó ni àforítì. Ifé àisétàn ló fí bá ọkọ rẹ́ lò. Obìnrin tó bérù ọkọ ni tití tó fí dójú ikú. Ó ya àgàn fún ọdún méjílá gbáko ti kó sì rí ọmọ bi. Inú rẹ́ kò dún sí gbogbo wàhálà tí ọkọ rẹ́ ní bá àwọn aláṣé fá ati ipò àiní tí wọn wà. Ìtará wí pé bóya àwọn le ti ipa owó sogúndogoji kúró nínú òsi ni ó fá á ti o fí gbé owó àwọn òṣisé síle fún àwọn oníjibítì. Ọrò jibítì tó lù ú ní ó gba ẹmí ara rẹ́ sí. Nípaṣé Moréniké ní ọwó àwọn ọtá fí té é Láwúwo.

Wúráolá

Ìyá egbé àwọn òṣìṣé ni, ó sì tún jẹ ḥebón fún Láwúwo. Wúràolá ni ḥòkòwé lò láti dúró fún àwọn olówó tí ó máa ní já fun ètó mèkúnnù. Òun ló gba Láwúwo nímòràn pé kí ó gba owó tí egbé fún un àti pé kí ó dín akitiyan rẹ kù.

Onímògún

Onímògún ni ọba ilú Mògún, òun sì ni Arènijé àti olóri àwọn agbanisisé. Ìgbáyérorún àwọn òṣìṣé kò jẹ ọba yií lógún rárá. Igbáyérorun tére àti ti àwọn ijòyè rẹ ní ó jẹ ḥogún. Ó ló ipo rẹ láti fi ọwó ọlá gbá àwọn òṣìṣé lójú. Òun ló bẹ àwọn ijòye rẹ lówè láti wa nnkan ẹ sítí ọrò àwọn òṣìṣé tí wọn ní béisérè fún èkúnwó àti ètó wọn. Ìyá ló fí ní jẹ àwọn òṣìṣé dípo kí ó gbó àlàyé wọn kí ó sì wa ohùn kan ẹ sítí ibéisérè wọn.

Balógun

Balógun jẹ ọkan pàtákì lára àwọn ijòyè shùgbón ó yàtò sí àwọn yòókù. Bákán náà, ó jẹ olórí tó máa ní rò ti mèkúnnù. Inú rẹ kò dún sí iyà tí wọn fí ní jẹ àwọn òṣìṣé. Ó şàlàyé fún àwọn egbé rẹ pé shúrú ni wọn le fi yánjú ọrò yií. Òun náà ló jẹ ijòyè tí ó fí owo ráñṣé si egbé àwọn òṣìṣé níbi tí wọn tí ní kowó àti gba lóya jọ fún Láwúwo.

Adénìyì

Ó jẹ ọkan nínú àwọn ọmọ egbé òṣìṣé tí ó dúro ti Láwúwo gbágbagbá. Òun àti Àlào ni wón jọ mú owó egbé ló si ilé Láwúwo tí wọn sì kó owó náà fún Moréniké. Ó yí ọkan rẹ padà nígbà tí ó fí ojú kan fótó Láwúwo lódó àwọn ijòyè. ḥòkòwé fi Adéínyì hàn gégé bi ẹni tí ó féràn láti máa fi ‘Yù síi’ bọ ọrò rẹ tí ó bá ní sòrò.

Mátíù Sápélẹ

Mátíù Sápélẹ jẹ Ìsòbò, ọkan nínú àwọn òṣìṣé ni. Ìpèdè Ìsòbò tí ó máa ní lò láti fi sọ Yorùbá rẹ ni ó jẹ kí a dá a mọ nínú eré onítán yií. ḥòkòwé ló ònà isòrò rẹ láti pa àwọn ḥòkàwé lérin-ín.

Ìdòwú

Òdàlè èdá ni Ìdòwú nínú eré onítán yií. Agbèìnbebojé èdá ni. Láti ibèrè itàn ní ó tí ní ṣisé fún àwọn agbanisisé, ó jẹ alátakò fún àwọn òṣìṣé àti láarin egbé òṣìṣé. Òun ló rán àwọn oníjibiti láti ló Moréniké lówó gbà nípaṣé èyíje-èyí-kò-jẹ. Èsù léyìn ibejì ni wón máa ní pe àwọn Ìdòwú, isé èsù yií náà ló ẹ sítí nínú eré-onítán yií.

Ìlò èdè

Oríṣiríṣi ni ọnà èdè tí Oládèjọ ḥòkédijí lò nínú eré-onítán *Réré Rún*, èyí tí o buyì kún itàn náà tó sì sọ ó di àkà-má-leè-mójú kúrò. Ìlò èdè inú iwé yií fihan pé ḥòkédijí gbó èdè, ó sì mọ èdè lò.

Ìlò orin

Orin àló onítán ní Òkédijí fi bérè eré yíí, ohun náà lo tún fi parí rè. Orin tí àwọn osisé ní kó gégé bí orín egbé wọn ni. ‘Èrò tí ní rOjéjé’ orín ikáanú ni. Orin yíí sì ní fi irejé tó ní wáyé láarin àwọn agbanisíshé tó dúró fún aréniјe àti òsisé to dúró fún mèkúnnú hàn. Orin yíí fi ipò tí àwọn òsisé wà àti ohun tí wọn ní la kójá hàn. Orin àló onítán yíí tí ará àló kan jáde ni. Ìyá ọmọ tí ó ní kó orín ikáanu yi ló sí oja ní ojó kan, ó fi eyin tí ọmọ rẹ yóò jé sílè fún un. Nígbà tí àkókò àti jéun tó dípo kí orogún fún ọmọ léyín, ọmọ tirè ló fún léyín, ó sí gbé ewùrà tó kan gógó fún ọmọ yíí, ní ọmọ bá bó síta ló bá ní kórín. Bí a bá wo ìtàn yíí ní àwòfín, àwọn ijòyè ilú ní orogún, ti wọn fi ètò (eyin) àwọn òsisé dún wọn. Àrokò ni ònkòwé fi orin yíí pa.

Ìlò òwe

Ònkòwé ló àwọn orísirísi òwe nínu eré onítán *Réré Rún*. Owe Yorùbá sodo sínu eré onítán *Réré Rún* ni. Ònkòwé lo àwọn owe yíí lópòlopò ìgbà nínu ìwé yíí gégé bí a se ní lo òwe ní ilè Yorùbá. O lé se alábápàdé àwọn òwe yíí ní ojú ewé 25, 26, 27, 13, 25, 29, 30, 31, 34, 38, 39, 40, 59, 83, 84, 109 abbl. Ó tún lo òwe ìgbálódé. Ìsèlè ìgbálódé ló bí wọn, àpèeré:

‘Eni okò gbá nídíi kó ni yóò mú nómbà. (o.i. 30)

Ní ìgbá tí orí Láwúwo ti dàrú tán ti ó bérè sí ní si òwe pa, a rí eléyií ní ipín késàn-án àti ikewáà. Àpèeré:

...eni tí a bá fi orí rẹ fó àgbọn;
Otalénírínwó èrìgì ni yíó forímúlè láìyo. (o.i. 83)
Eni tó bá forítì í tití de òpin,
Àfàímò ni kò fi níi di alàárù. (o.i.93)

5.0 Isọnísókí

Nínu idánilékòqó yíí, a ti se ìtúpalè lámèétó lórí eré onítán *Efúnṣetán Aníwúrà* àti *Réré Rún*. A jíròrò lórí ibùdó ìtàn, àhunpò ìtàn, ifíwàwéédà, kókó ọrò àti ilò èdè gégé bi àwọn ònkòwé se lò wọn nínu eré náà.

6.0. Isé Àmúrelé

1. Se àlàyé lórí isowólo-èdè Ìṣòlá nínu ìwé eré onítán *Efúnṣetán Aníwúrà*
2. Jíròrò lórí ilò òwe nínu eré-onítán *Réré Rún*.
3. Se àgbéyèwò ilò orin nínu ìwé eré onítán *Réré Rún*
4. Jíròrò lórí ònà tí Ìṣòlá gbà lo ifíwàwéédà nínu *Efúnṣetán Aníwúrà*.
5. Sàlàyé àwọn kókó-ọrò tí ònkòwé ménu bà nínu *Efúnṣetán Aníwúrà*

7.0. Àwọn ìwé itókasí fún kíkà

Adébòwálé, O (1999). *Ogbón Ònkowé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Íṣòlá, A. (1970). *Efúnṣetán Aníwúrà*. Ìyálóde Ìbàdàn. Ìbàdàn: University Press Limited.

Íṣòlá, A. (1981). 'Modern Yorùbá Drama'. In Ogunbiyi, Y. (ed). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*. Lagos: Nigeria Magazine.

Íṣòlá A. () Efúnṛoyè Tinúubu

Ògúnbíyì, Y. (1981). Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book, Nigeria Magazine.

Ògúndèjì, P. A. (2001). Eré Oníše Yorùbá. Nínú Àjàyí, B. (Olóótú) (2001). *Ekó Ìjìnlè Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítíréṣò àti Àṣà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ògúndèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External ro Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan

Ògúnsínà, J. A. (1976). *The Development of the Yorùbá Novel*. Ibadan: Gofaamint Press.

Okédijí, O. (1973). *Réré Rún*. Ìbàdàn: Oníbọnòjé Press and Book Industries (Nig.) Ltd.

Ìpin karún-ún Àgbéyèwò eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà*

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ibéèrè Ìsaájú
- 4.0. Idánilékòó
- 4.1. Àgbéyèwò eré-onítàn Alàgbà Jeremáyà
- 5.0. Ìsonísókí
- 6.0. Isé Síše
- 7.0. Àwọn ìwé itókasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Nínú idánilékòó yií, eré-onítàn *Alàgbà Jerémáyà* ni a ó gbéyèwò láti şe àtúpalè eré onítàn Yorùbá tí ó je afédáşefè. A ó gbiyànjú láti tépelé mó àwọn èròjà bíi àhunpò itàn, ifiwàwéđà, ibùdó itàn, kókó-òrò àti ilò èdè.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilékòó yií tán ní àkàyé, o ó le şàlàyé àwọn fóñrán ere-onítàn *Alàgbà Jerémáyà* bíi ibùdó itàn, àhunpò itàn, ifiwàwéđà, kókó-òrò àti ilò èdè inú ìwé náà.

3.0 Ibéèrè Ìsaájú

- (i) Ka eré-onítàn Alàgbà Jeremáyà kí o sì şe şàlàyé ifiwàwèđá nínú rè
- (ii) Sòrò şókí lórí ibáyému eré-onítàn Alàgbà Jeremáyà

4.0 Idánilékòó

4.1 Àgbéyèwò eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà*

Ta ni Oyetúndé Awoyelé?

A bí Oyetúndé Awoyelé ni Agbo-ilé Alásà ni Òpópó Ìrémo ni ilú Ilé-Ifè ni ọdún 1944. Ó lọ sí ilé ekó Saint Peters Anglican School, Ìrémo, Ilé Ifè nibi tí ó ti ka erekó alákòóbèrè. Ó tésiwájú láti ló sí Adventist Modern School, Ilé-Ifè, léyín èyí ni ó lọ sí Adventist Grammar School, Ede. Ọdún 1965 ni ó ka ìwé méwáá já. Ó lọ sí ilé ekó àwọn olùkóni Adéyémí ni Òndó. Ó gba oyé olùkóni nínú ìmò Sáyénsì àti ìmò Èkó ni Yunifásítí Ilé-Ifè ni ọdún 1973. Ó tún gba oyé ìmò ijinlè kejì nínú ìmò Ìṣàkóso àti ètò Èkó (Educational Administration and Planning) ni Yunifásítí ti ilú Benin ni ọdún 1988.

Ó béré işé olùkó àgbà ní ilé-èkó àwọn olùkoni àgbà ti ɿpínlè Ògùn ní ọdún 1979. Gbogbo ibi tí ó ti şisé ni ó ti şe gudugudu méje àti yààyà méfà láti gbé aşà Yorùbá lárugé nínú rekòqdù, eré orí itàgé, ewì àti eré-onítàn kíkó. Ni ọdún 1987 ni Egbé Akékòjó ɿjìnlè Èdè fi oyè Gbásàga dá a lólá torí akitiyan rẹ nínú èkó èdè Yorùbá.

Ibùdó itàn Alàgbà Jeremáyà

Ibùdó itàn tí ònkòwé lò pò díè bii ilé alàgbà Jeremáyà, ilé isìn, ilé awo, ilé Gébúréli, àmò ilé alàgbà Jerémáyà ní ọpòlòpò isèlè inú iwé itàn àròsò afédáşefè yíi ti wáyé.

Àhunpò itàn

Ònà mèta ni Awóyelé pín àhunpò itàn yíi sí, ibèrè, ààrin àti òpin, ipín mókànlá ló wà nínú itàn náà, ipín kín-ín-ní si ipín kékí ni ibèrè àhunpò itàn yíi, ipín keta sí ikésán ni ààrin àhunpò itàn yíi, nígbà tí ipín ikewàá sí ikokànlá jé òpin àhunpò itàn yíi.

Ìbèrè àhunpò itàn

Ipín kínní ni a tí rí òye wí pe wòlií ni Alàgbà Jeremáyà. Alàgbà àti iyàwó rẹ àti iyàwó ọmọ rẹ Olábísí ní gbàdúrà òwúró. Òjìjì la rí Gébúréli àti iyàwó rẹ Rúútu tí wọn ní lé ara wọn wolé Alàgbà lórí ɔrò owó ọbẹ, èyí ló mú idádúró kàñnpá bá àdúra idílé Alàgbà. A tún ri Ifáyémi tí ó rìn sí àṣíkò tí ó sì bá wọn pána ijà yíi nígbà tí ó jéri síi pe wọn kò tímí gbowó osù. ɔrò àifòkàn sí èkó ọmọ Ifáyémi ló bá wá sí ọdò Alàgbà kí ó tó gbó nípa Mánkéélí ọmọ alàgbà tí o tí ló silùú Òyìnbó láti tèsíwájú nínú ekó rẹ, Mánkéélí fi aya sílè, ọdún mèta, àlò ni wọn rí wọn kò rí àbò. Alàgbà Jeremáyà gba Ifáyémi ní ìmòràn pe kí ó fi ọmọ sénú ekóṣé. Ó fi ọmọ rẹ Òjó sénú ekóṣé wòlií. A rí Òjó tí ó ní kóṣé wolií lódò Alàgbà Jeremáyà, ó ní kó àkósori Bíbélí.

Ààrin àhunpò-itàn

Íran keta ni a ti ri wí pé ará Rákéélí iyàwó Alàgbà kò yá, àìsàn náà pò gidi. Ilé iwòsàn ní ó padà gba Rákéélí nítè. Ní írán kérin ni a ti rí òye ohun tí Alàgbà fé dán wò pèlú iyàwó ọmọ rẹ. Níbi ni igbénilókanró ti bérè tóri pe yíyókélé ni Alàgbà Jeremáyà yó wó yàrá iyàwó ọmọ rẹ tí ó si fi ọwó tó Bísí nídií díngí tí ó wà. Èrù ba Bísí şùgbón Alàgbà fi ẹsé Bíbélí kan yó ara rẹ ‘Èmi ni má se bérù’. Ó ni àkókò àdúrà ti tó. A ri Òjó, Bísí àti Alàgbà Jeremáyà ti wọn ní gbàdúrà idákéjé şùgbón tó jé pé ewà ara Bísí ní Alàgbà yajú tí ó ní wo tí ó sì fí ọwó gbárímú. Igbé lè gbàdúrà kò kúrò lènu rẹ. Níbi ni Alàgbà ti ri írán èké fún Bísí pé kò gbodò dá sún lálé ojó náà. Gbegédé gbína, Alàgbà bá Bísí şeré ifé mójú ni. Írán karún-ún ni Ifáyémi ti wá bẹ ọmọ rẹ wò, ó ba Alàgbà tí ní sín, ó sì kí i şùgbón kíkí yíi gbòdì lára Alàgbà, bákan náà ní ɔrò akósori tí Òjó ní kà tí baba rẹ pè ní ògèdè ẹsìn gba ònà òdi lára alàgbà. Àṣírí ohun tí Alàgbà şe ní ikòkò tú síta ni idán kẹfà nígbà tí Bísí sọ fún un wí pé oun ti féra kù. Àkókò yí gán an ni ọmọ alàgbà kó iwé wí pe oun ti şetán láti

darí wá sí ilé. Ni ipín keje ni Alàgbà ti tó àwọn aláwo lọ láti lọ wá ònà àbáyo. Gbogbo ilú tí gbó nípa ohun tí Alàgbà sè ti ilé fí jóná, koda Rákéli iyàwó rẹ tí ó şeşé ti ilé iwòsàn dé ni etí òhun ti kún. Alàgbà lo agbára òògún láti ra Rákéli níyè nígbà tí onítoun ni òun lọ sí ọdò àwọn òbí òun. Ní ídán kejọ ni Sàbitiyú iyá onígari ti fi Alàgbà Jeremáya se ẹléyà nígbà tí ó sin gbésè owó ti Alàgbà jẹ e, ó fí ọrò oyún Bísí bú Alàgbà. Alàgbà ló àṣé fún Sàbitiyù pé kí ó woğbo lọ léyín tí ó tì rá a níyè pélú oògùn.

Ìpári Àhúnpò itàn

Ní ipín kewàá sí ikokánlá ni àsíri ìwà ibajé tí Alàgbà hù ti tú síta. Ojó tí Òjò ní wuye wòlìí kékeré ohun náà ní iyàwó Alàgbà ní dúpè işegun lórí àìsàn, bẹ ní Ifáyemí ní se ayeyé pé ó darapò mó agbo iğbàgbó. Ibi isin yíí ní wọn wà tí wòlìí Móše ní wáàsù lówo ní wọn şàdédé gbó pé ọmọ Alàgbà ti ilú Òyìnbó de. Alàgbà fa iwo àṣé yọ láti lò ó sùgbón Géburéli gbà á mò ón lówo, èyí ta ko iklò àwọn awo, Alàgbà bá ya wèrè, wòlìí gbíyájú láti gbàdúra fún un sùgbon èpa kò bóró mó, ó subúlulè ó sì kú.

Koko-ɔrọ

Kókó-ɔrọ méta tó se pàtakí jú ni a fé gbé yèwò nínú abala yíí:

Àìní ığbékèlé nínú Olórun

Àìní ığbékèlé nínú Olórun ló mú Alàgbà sá tó àwọn aláwo lọ láti se oògún. Ifèdàsèfè hànđe níbí nítorí pé ètè lásán ní Alàgbà fí ní sọ nípa Olórun. Ojoojumó ni Alàgbà ní pariwo bí agbára Olórun ti tóbi tó fún àwọn èniyàn, àmọ òun fúnrarè kò nígbàgbó nínú ohun tí ó ní sọ.

Ìwà idójúti

Bákán náà ni ònkòwé tún ménú ba ìwà eéri tí ó kún ọwó àwọn irànsé Olórun kan lágùjọ. Bí àpèeré, Alàgbà tí ó ní bù ẹnu àté lu àgbèrè şíşé ló lọ bá iyàwó ọmọ rẹ şàgbèrè tití tì iyéñ fí lóyún, àléébù ìwà ni èyí. Ifèdàsèfè miíràn tún jẹ yọ nígbà tí Alàgbà tó ní bù ẹnu àté lu òògún tún ní tójú bọ ilé aláwo nítorí pé ó fẹ bo ẹṣe rẹ mólè. Ìwà idójúti ní ó jẹ fún Alàgbà Jeremáyà nínú şóṣì nígbà tí ọmọ rẹ dé láti ilú Òyìnbó tí inú gbogbo ijọ ní dùn tí ó sì jẹ ibànújẹ fún Alàgbà nítorí asemáše tí ó se, eléyií ló mú Alàgbà dògbọn sí ọrò ara rẹ tì àsírí rẹ sì tú.

Ojú kòkòrò

Ojú kòkòrò jẹ ọkan lára ìwà tí bíbélí tí Alàgbà ní gbé kiri bu ẹnu àté lù. Ìwé mímó kó wa pé ìwọ kò gbòdò sojú kòkòrò sí aya ọmónikéji rẹ, sùgbon Alàgbà Jeremáyà se ojú kokòrò sí iyàwó ọmọ rẹ Bísí ó sì fún un lóyún. Şíşé ohun tó lòdì sí ohun tí a ní sọ àti ìwà àgàbàgebè ló ti Alàgbà Jeremáyà dé ojú ikú.

Ìfiwàwéda

Alàgbà Jeremáyà

Alàgbà Jeremáyà ní olú-èdá ìtàn, ònkòwé se àfihàn rẹ gégé bí òjisé Qlórún, wòlì, o sì tún je adarí ijo, àmọ élétàn àti alágàbàgebè ni. Ojukòkòrò tí ó se sí iyàwó ọmọ rẹ nígbà tí ó lo ètàn işé èké láti wólé tó Bísí, iyàwo ọmọ rẹ nígbà tí aya rẹ Rákéèli dùbúlè àisàn ní ilé ìwòsàn. Alàgbà Jeremáyà hu ìwà ibajé nígbà tí ó fún iyàwó ọmọ rẹ lóyún. Ó gba ilé aláwo lọ láti le bo àṣírí rẹ mólè ṣùgbọn àkàrà tú sí epo nígbà ti Mànkekéli ọmọ rẹ tí ilú Òyinbó de. Ó ya wèrè, o sì kú ikú ẹsin, àwọn aláwo tó fún ní agbára ní wọn padà wá sínku ẹni ti gbogbo ayé mọ si iránṣe Qlórún.

Rákéèli

Iyàwó alàgbà Jeremáyà ni, oun sì ni iyá Mánkéèli. Ó jé iyá ijo, ọmọ léyín Kristi ni pèlú. Àkókò tí ó se àisàn ni Alàgbà dògbọn bá iyàwó ọmọ rẹ sun. oun ni Alàgbà kókó dán oògún wò lára rẹ nígbà tí ó ra áníye pé ki ó má le ránti ọrò oyún Bísí mó.

Gébúréli

Gébúréli jé ọkan lára àwọn ọmọ ijo Alàgbà Jeremáyà. oun ni iyàwó rẹ lé wólé Alàgbà nígbà tí kò fún un lówó ọbè. oun náà ní ó gba ìwo àṣé lówó Alàgbà Jeremáya nígbà tí ó fe ló aṣé yií láti pa Mánkéèli.

Rúútù

Iyàwó Gébúréli ni obìnrin yií. Ònkòwé lò ó gégé bi atúniláshíri obìnrin. Ó n le ọkọ rẹ ká nítorí kò fún-un ní owó ọbè, bẹè ọkọ ti só fún un pé àwọn kò tii gbowó oṣù. Agánigàn obìnrin ni.

Mánkéèli

Ọmobíbí inú Alàgbà Jeremáyà ni. oun ló lọ sí ilú Òyinbó lọ káwé tí ó si fi Olábísí iyàwó rẹ sílè lódò àwọn òbí rẹ. Bábá rẹ húwà agbèrè pèlú iyàwo rẹ ó si di oyún, èyí ló jé kí Alàgbà Jeremáyà pinnu láti pa Mánkéèli nígbà tí ó ri ìwé rẹ gbá wí pé oun ti setán ati padà wá sílē. Orí rẹ kò gba àbòde, bí ó ti ní bò, inú ilé ijósìn ló lọ bá àwọn òbí rẹ tóri ọjọ náà ní idúpé iyá rẹ ní şóqosí lórí iségun àisàn

Sabítiyú

Orúkọ rẹ fí hàn pé élésìn mùsùlùmi níi şe, oun ni Jeremáyà lo àṣé fún, pe kí ó woqbo lọ bíi rámi rami. Aláyojúràn èdá ni, oun ló je kí ó téri gba oun ti kí í şe tirè.

Ifáyémí

Elésìn ibílè ní láti ipilè wá, ọré Alàgbà Jeremáyà ni, ọrò ọmọ rẹ ní ó gbé e dé ọdò Alàgbà. Alàgbà Jeremáyà gbá á nímòràn pé kí ó jé ki Ojó kó èkó wòlì lódò oun. Ẹni tí ó ní finú tán ẹníkejì ni. Bákan náà ni kò gbe èsin rù rárá. Ó nífẹ́ tẹrútomọ.

Ìlò èdè

Oríṣiríṣi ni ọnà èdè tí òṅkòwé lò nínú eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà* eléyìí tí o búyì kún ìtàn náà. Ọna èdè méji peré ni a ó mènu bá níbi, o le ló wo àpeere àwọn ọnà èdè yòókù pélú ìmò tí ó ti ní nípa ọnà èdè.

Àyálò ọrọ/èdè

Òṅkowé yií se àmúlò èdé Gèésì tí ó yá wọ inú èdè Yorùbá. Bàbá Ìsòbò ló fi èdè Gèésì kí Mánkéélì nígbà tó darí de láti ilú Òyìnbo:

Welcome good boy

How are you – Mánkéélì dáhùn pé òun o fine (o.i 86)

Kíló happen dadi (o.i.87)

O God, o Olúwa (o.i. 91)

What's all these Şe nñkan tí mo wáá bá ni Nigeria niyí? Well, e jé kí n lo se arrangement fún burial (o.i. 92).

5.0 Ìṣonísókí

Nínú ídánilékòqó yií, a ti se ìtúpalè lámèétó lórí eré *Alàgbà Jeremáyà* afedásẹfè. A jíròrò lórí ibùdó ìtàn, àhunpò-ìtàn, ifíwàwédà, kókó-òrò àti ilò èdè gégé bi òṅkòwé se lò wọn nínú eré náà.

6.0 Isé Síše

1. Àwọn ọnà wo ni ifèdáṣefè gbà jé jáde nínú *Alàgbà Jeremáyà*?
2. Jíròrò lórí àhunpò ìtàn eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà*.
3. Ṣàlàyé kókó ọrò tí *Alàgbà Jeremáyà* dá lé

7.0 Àwọn ìwé ìtókasí fún kíka

Awóyalé, O. (1983). *Alàgbà Jeremáyà*. Ibadan: Oníbōnoje & Book Industries (Nig.) Ltd.

Ògúnbíyì, Y. (1981). Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book, Nigeria Magazine.

Ògúndèjì, P. A. (2001). Eré Oníše Yorùbá. Nínú Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Ekó Ìjìnlè Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítíréṣò àti Àṣà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ògúndèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External ro Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan

Ògúnshínà, J. A. (1976). *The Development of the Yorùbá Novel*. Ibadan: Gofaamint Press.

MÓDÙ KETA

Módùlù keta	Ìfáàrà sí ìtàn àròsọ Yorùbá I
Ìpín kín-ín-ní	Ìfáàrà sí ìtàn àròsọ Yorùbá
Ìpín kejí	Ìgbénde àti idàgbàsóke ìtàn àròsọ Yorùbá
Ìpín keta	Ìpínsísòrí ìtàn àròsọ Yorùbá
Ìpín kérin	Àfikóra ìtúpalè ìtàn àròsọ: Àgbéyèwò ìtàn àròsọ <i>Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle</i>
Ìpín karùn-ún	Àfikóra ìtúpalè ìtàn àròsọ Àgbéyèwò ìtàn àròsọ <i>Ó Le Kú</i>

Ìpín Kínní - Ìfáàrà sí ìtàn àròsọ Yorùbá

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilékòó
- 4.1. Ohun tí ìtàn àròsọ Yorùbá jé
- 4.2. Ojúwòye àwọn onímò nípa ìtàn àròsọ Yorùbá
- 4.3. Òfin tí ó de kíkó ìtàn àròsọ olórò geere àti àbùdá rẹ
- 4.4. Àwọn èyà ìtàn àròkó Yorùbá
- 4.5. Asótàn àti ọgbón ìsótàn nínú ìtàn àròsọ Yorùbá
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isé àmúrelé
- 7.0. Àwọn iwé ìtókasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Nínú Ìdánilékòó yíí ohun tí yóò jé wá lógún ni àlàyé lórí ohun tí ìtàn àròsọ Yorùbá jé. Á ó se àlàyé lórí ohun tí ìtàn àròsọ túmọ sí. Bákán náà ni a o tún se àgbéyèwò oríkì tí àwón onímò ìṣaájú fún ìtàn aròsọ Yorùbá. Gégé bí a ti şálàyé şájú, ìtàn àròsọ ni yóò jé wá lógún jùlò nínú kóòsi yíí. A ó sòrò lórí; àbùdá ìtàn Yorùbá. A ó se àyèwo ohun tí a lè ri ti a fi lè pé àkósílé kan ni ìtàn àròsọ àpilékó Yorùbá. A ó şálàyé lórí àwọn èyà tabí orisì ìtàn àròsọ Yorùbá tí ó wá láwùjọ. A ó se àfihàn èyà mèta tó wópò ni àwùjọ Yorùbá àwọn ni, Ìtàn àròsọ kúkúrú (Short story), Ìtàn àròkó alábódé (Novellette) ìtàn àròsọ gígùn (Novel). A ó sì ní òye kíkún lórí ọgbón ìsótàn tí a máa ní şàmúlò nínú ìtàn àròkó Yorùbá.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyin tí o bá ka Ìdánilékòó yíí ní àkàyé, o ó ti lè se àlàyé kíkún lórí nnikan wònyí: ohun tí ìtàn àròsọ Yorùbá jé. Wá a sì tún le jíròrò lórí oríkì tí àwón onímò ìṣaájú fún ìtàn àròsọ Yorùbá. O ó lè ní ìmò kíkún lórí

àkòsílè tí á ní pè ni itàn àròsø. O ó sì tún le sàlàyé lórí àbùdá tí ó jẹ àdámò fún àkòsílè tí a ní pè ni itàn àròsø Yorùbá. Wà á tún lè jíròrò lórí àwøn èyà itàn àròsø Yorùbá tó wà. Léyií yóò ràn ó lówó láti ní ìmò kíkún lórí ohun ti itàn àròsø Yorùbá kòkókan dúró fún. Bákán náà ni ó ni òye kíkún lórí ònà tí a lè pín itàn àròsø Yorùbá sí.

3.0 Ibéèrè Isaájú

- (i) Sàlàyé shókí ohun tí o mò nípa itàn àròsø Yorùbá
- (ii) Ònà mélòó ni a lè pín itàn àròsø Yorùbá sí?

4.0 Idánilékòpó

Ìsòrí mèta tí a pín lítíréshò àpilékø Yorùbá sí. Ohun tí itàn àròsø Yorùbá jé. Itàn àròsø, àti eré-onítàn. Itàn àròsø Yorùbá ní èka lítíréshò tí o jẹ itàn gígún, tí ó jẹ àtinúdá, tí a fi ɔrò geere gbé kalè. Itàn àròsø a máa jẹ mọ iñùwàsí èdá sí èdá, èrò ɔkan wọn àti ohun tí wọn ní şe. A máa ní ẹhún itàn nínú. Isèlè oríṣiríṣí a máa kún inú rẹ dénu. Àjèjì ní itàn àròsø jẹ láwújø Yorùbá, torí pé láti ibèrè pèpè ní ewí àti eré-oníṣe tí wà nínú àṣà Yorùbá, ìmò mò-òn-kø, mò-òn -kà ló bí lítíréshò àpilékø tó jẹ orísún fún itàn àròsø. Awọn Òyínbo aláwò fúnfún ní wón kókó bérè kíkó itàn àròsø kí ó tó wa dé àwùjø Yorùba. Ni òde oní, ɔrò lórí, èrò àwọn èníyàn, irísi àwọn èníyàn, itákora àṣà láàrin èdá sí èdá ni àwùjø ni itàn àròsø àpilékø dá lé lórí. Bákán náà ní ɔrò nípa ààbò, ɔràn dídá àtí isé ọtèlémúyé náà máa ní jẹ yó nínú itàn àròsø. Èyí já sí pé àwọn isèlè abáyému àti isèlè ojoojúmó tó ní şelè láyíká wa ló máa ní farahàn nínú itàn àròsø Yorùbá.

4.1 Ojúwòye àwọn onímò nípa ohun ti itàn àròsø jé

Oríṣiríṣí oríkì ni àwon onímø ti fún itàn àròsø. Ògúnsínà (1992) sàpèjúwe itàn àròsø báyíí:

Itàn àròsø jẹ itàn tí a gbé kalè lónà àrà ọtò, tí ó sì gùn ni iye kan. Ó ni ibùdó itàn, eni itàn tí a şèdá àti ifíwàwé ñà èyí tí ònkòwé finú ro nínú òye àti irlònú ɔkàn tirè,

Adébòwálé (1999:75) náà sàlàyé ohun tí itàn àròsø àpilékø Yorùbá jẹ nígbà tó sọ àsøyán pé:

Itàn tí ònkòwé fi inú rò tí ó sì kó sílè fún iga'bádùn àwọn ònkàwé rẹ. Itàn àròsø máa ní dálé isèlè tó lè şelè lójú ayé sùgbòn tí ònkòwé yóò pa láró kí ó tó kó ó sílè. Ònkòwé lè finú ro itàn àròsø ti yóò şe àfihàn àwòrán isèlè ojútáyé tó lè mú kí ònkòwé túbò ronú jínlè nípa ìrirí èdá àti iga'bé ayé èdá lápapò.

Nínú àlàyé àwọn onímò tí a ménú bà lókè yíí, ó hàn wí pé ìtàn àròso jé ìtàn àtínúda tí ó si jé mó ìṣèlè tó le ṣelè, tó ní ṣelè lówó lówó tābi tí yóò ṣelè. Ogbón ínu àti èdè tó jinlè ní òñkòwé yóò fi gbé e kalè lónà tó jonilóju tó sì kóni lékòqó. Léyìn tí a ti mó àwọn òfin to de kíkò ìtàn àròso, ohun tí ó şe pàtakí láti tún mó ni pé àwọn àbùdá kàn wà tí a lè fi dá ìtàn àròso mó. Méfà ní a şe àfàyo rẹ nínú işé yíí:

- i. Ìtàn àròso gbódò jé àkọsílè
- ii. Ìtàn àròso maa ní olúwa
- iii. Ìtàn àròso jé mó kíkò àti kíkà
- iv. Ìtàn àròso gbódò jé àtinúdà
- v. Ìtàn àròso gbódò gún
- vii. Ìtàn àròso maa ní gbódò jé mó ìṣèlè àwùjò

4.3 Ofin káríayé tí ó de kíkò ìtàn àròso ọlórò geere

A ti sọ saajú pé ìtàn àròso ọlórò geere bá awọn Gèésì gòkè odò wọ àwùjò Yorùbá ni. Àwọn Gèésì ló ní ìtàn àròso láti ibérè pèpè, àjèjì ló jé ni àwùjò Yorùbá, ó ní òfin tí àwọn aláwò funfun gbé kalè kí á to le pe àkọsílè kan ní ìtàn àròso àwọn fin kárí ayé tó de kíkò ìtàn àròso nìwònyí:

- i. Ìtàn àròso gbódò jé àkọsílè
- ii. Ìtàn àròso gbódò jé ọrò geere, ọrò geere ni a gbódò fi gbé e kalè láti ibérè dópin
- iii. Ìtàn àròso gbódò jé abáyému
- iv. Ìtàn àròso gbódò gùn díè ó yé kí o ní tó ọro 50,000 sí (70,000) nínú
- v. Ìtàn àròso gbódò le sàpèjúwe ẹdá ìtàn fínní fínní nípa síso irísí, işesí, àti ihùwàsí ẹdá ìtàn náà, ti a óò fi le lé maa fojú inú rí ẹdá ìtàn náà.

Ó yé kí a sọ àsøyán ọrò pé kí í şe gbogbo òfin karí ayé tó de ìtàn àròso ló bá àgbékalè ìtàn àròso Yorùbá mu. Bí àpèeré, òfin àkókó tó sọ pé ọrò geere ni a gbódò fi kó ìtàn àròso ko wólé. Ọpòlopò ìtàn àròso Yorùbá ló maa ní şàmúlò èròjá ewí alohùn bí orin, eṣe Ifá, oríkì àti béké béké ló láti wa kókó ọrò tí wón ní sọ gúnlè nínú ìtàn àròso wọn. Nígbà miíràn gan-an, òñkòwé ìtàn àròso Yorùbá maa ní sèdá ewí àpilékó tí ó bá kókó ọrò rẹ mú tí yóò sì kíí bọ inú ìtàn àròso tó ní kó. Irúfẹ́ ìtàn àròso béké ni Atótó Arére tí Ókédijí kó.

Bí a bá tún wo òfin kérin tí ó sọ pé òñkòwé gbódò şapèjúwe ẹdá-ìtàn fínnífínní, èyí náà le má şe régí pèlú àwọn ìtàn àròso Yorùbá kan. Ní ọpò igbà, Yorùbá ni ètè tí wón ní dá láti şapèjúwe ení, wọn le ki èníyàn, nínú oríkì yíí, a óò ti mó irísí ení náà. Bí Yorùbá bá ki èníyàn ní “òkùnrnn kóróbótó bí ọká” a óò ti mó pé ení yen kúrú, ó sì sanra. Bí wọn bá pé eníkan ni Àdumáadán, èníyàn dúdú ni. Gbogbo ètè işapéjúwe

bí oríkì, àfiwé tààrà àti àfiwé ẹlélòpó yíí ni òñkòwé le múlò láti şapèjúwe ẹdá ìtàn rẹ láifi ọrò şòfò. Ohun tí a fé fayo ni pé àwọn օfin káriayé yíí le bá àwùjo kòjokan yí bí o ti wáyé nínú àgbékale ìtàn àròsọ Yorùbá.

4.4 Àwọn èyà ìtàn àròkọ Yorùbá

Ó yẹ kí a ménú bà á pé àwọn ìtàn àròkọ kàn fara pé ìtàn àròsọ àmό wọn kí í şe ìtàn àròsọ gan-an. Orísírisí ní àwọn ìtàn àròkọ tó wà nínú èdè Yorùbá, gígún wọn ni a fí şe òdiwọn wọ:

- i. Ìtàn àròkọ kúkúrú (Short story)
- ii. Ìtàn àròkọ alábódé (Novellette)
- iii. Ìtàn àròsọ (Novel)

Ìtàn àròkọ kúkúrú (Short story)

Ìtàn àròsọ kúkúrú kí í gún púpò ju ohun tí òñkàwé le kà ní ijókò ẹèkan soso lo gégé bí orúkọ rẹ. Àwọn ẹdá ìtàn inú rẹ ki í pọ bẹè sì ni kókó ìtàn tábí ohun tí ìtàn dá lé lórí kí í pò rárá. Èhun ìtàn rẹ kí í dojúrú, ịṣelè inú rẹ a sì ma jẹ mọ abáyému tábí èyí tí a fi èrò ijinlé ohun ojú inú gbé kalè. Àpekeré àwọn ìtàn kúkúrú bẹè ni ìtàn *ipò kẹtálá ni ipò rẹ* àti “*Ikà ni Ìyá Bólá*” Táiwò Olúnladé kọ.

Ìtàn àròkọ alábódé (Novellette)

Ìtàn àròkọ alábódé gún díè ju ìtàn àròsọ kúkúrú lọ şùgbón kò gún tó ìtàn àròsọ gan-an tí ó jẹ ojúlówọ. Àwọn ẹdá ìtàn inú rẹ a máa pò jú ti ìtàn àròkọ kúkúrú lọ, ọwó àwọn ẹdá ìtàn tó bá le mú ìtàn tèsíwájú níkan ni òñkòwé máá ní lò. Àgbékale ìtàn inú rẹ kí í dojúru rara, àkókò fún kíkà rẹ a máa pò ju tí ìtàn àròsọ kúkúrú lọ. Púpò nínu àwọn ìtàn àròkọ tí ó wa saájú ìtàn àròsọ D.O. Fágúnwà ló wà ni ọwó yíí. Àpekeré irú wọn ni *Eni a sòrò* tí A.K. Ajísafé kọ, *ìtàn Bánwòò Ọmọ Ọrukàn* tí E.A Akíntàn kọ àti *Ogun Àwítéle* tí Adébáyò Fálétí kọ.

Ìtàn àròsọ (Novel)

Ìtàn àròsọ a máa gún tó ọké méta-àbò ọrò (70,000), èyí ni òsùnwòn tí àwọn aláwò fúnfún fí ní pe àkósílè kan ni ìtàn àròsọ tábí pójibélé. Àhùnpọ ìtàn àròsọ máa ní gún ju tí èyà ìtàn àròkọ yòókù lọ. Nínú ìtàn àròsọ, òñkòwé a máa ráyè şe àpèjúwé àwọn ẹdá ìtàn ju tí àwọn ìtàn àròkọ yòókù lọ. Òñkòwé sì máa ní fí ààyè gba àwọn ẹdá ìtàn rẹ láti máa dàgbà sókè bí ìtàn şe ní tèsíwájú. Bákán náà òñkòwé ní şe ekúnréré àlàyé àti iròyìn ịṣelè dáradárá, yóò sì máa lo onírúurú ọgbón láti gbé ìtàn rẹ ró gégé. Ní àwùjo Yorùbá, àpekeré àwọn iwé ìtàn àròsọ ni *Lójó Ọjóhun* láti ọwó Délànò, *Ìtàn Èmi Sègilolá Eléyinjú Egé Elégbérún Ọkọ Lááyé* ti I.B. Thomas Kọ *Ògbójú Odé nínú Igbo Irúmolé* tí D.O. Fágúnwà kọ, *Ká Rìn Ká Pò* láti ọwó Oládéjọ Ókédijí àti *Ó Le Kú* láti ọwó Akínwùmí Ìṣolá. Àròsọ yíí kò jú tí àwọn Gèésì lọ.

Ìpínsísòrí Ìtàn Àròsó Yorùbá

Ônà márùn-ún ni a lè pín àwọn Ìtàn àròsó Yorùbá si, Ìtàn àròsó Fágúnwà, ìtàn àròsó onílànà ìtàn àròsó adálérí ìtàn gidi, ìtàn àròsó ajemáwùjọ àti ìtàn àròsó ajemóràn-dídá.

Ìtàn àròsó Fágúnwá

Ìtàn àròsó Fágúnwà jẹ́ mó àwọn irírí mériíírí eléyí tí àwọn işèlè inú rẹ́ a máa kún fún mériíírí, àwọn işèlè-kò-wópò bí kí èniyàn, ẹranko, òkú, iwin, eyé àti àwọn ẹdá abàmì mírán jọ má şe pò tábí gbé pọ, fẹ́ ara wọn lókọ, láya, kí ẹdá ti òde ayé lọ sí àjùlé ọrún, iwin a máa ná ojà, ejò afayàfà a sì jọba nínú igbo. Ḍòpòlòpò àwọn işèlè àti irírí tí kò jẹ́ mó tí àwùjọ kò lè fojú rí lárùjọ ló máa ní selè níbè. Ibùdó kàyéfi a tún máa kún inu rẹ́ dénu, Ibùdó ìtàn le jẹ́ inú igbó, abé ilé, ojú òfurufú, àjaalè, àjúlé ọrún, òkè, ihò àpáta tábí inú ibú òkun. Fágúnwà náà ní eni àkókó tí ó kọ irúfẹ́ iwé kàyéfi yíí. Ìwé máràrún tí ó kọ; *Ogbójú Odé Nínú Igbó Irúnmolé* (1980), *Igbó Olódùmarè* (1999), *Irèké Onibùdó* (1949), *Irìnkérindò Nínú Igbó Elégbèje* (1954) àti *Àdìítú Olódùmarè* (1961). Ìfòròpàrokò àti isótàn-pàrakò ilò ilànà àló onítàn àti àwòrán ojú inú òun idánilékọjọ tàràrà jẹ́ ara ète tí Fágúnwà fi máa ní gbé ìtàn àròsó rẹ́ kalè.

Ìtàn àròsó Onílànà Fágúnwá

Àwọn ònkòwé tó wà lábẹ́ isòrí yíí kàn şe àfarawé Fágúnwà ni, aláwòkọse ní wọn jé nípa pé wọn şe àmúlò ilànà isowókòtàn Fágúnwà. A le sọ wí pé jíjọ ni wọn jọ kò dàbi ti Fágúnwà gan-an. Àwọn ònkòwé yíí fi Fágúnwà şe àwotà wọn ni, wọn sì sínjẹ́ pẹlú ilànà ìtàn merííírí àti ìtàn alo. Àwọn ònkòwé tó wà lábẹ́ isòrí yíí ni J.O Ògúndélé-Èjìgbèdè *Lónà Isálú Ọrun* àti *Ibú Olókun*; C.L Adeoyé, *Èdá Ọmo Oòduà*, Fátánmí, *Korímalé Nínú Igbó Àdímúlà* àti Owólabí; *Orí Adé Kí i Sùn ta*. Isòrí méta gbòogì ni Ògúnsinà (1992) pín àwọn ìtàn àròsó onílànà Fágúnwà sí. Isòrí kiíní ni àwọn ìtàn onílànà Fágúnwà sí. Ònkòwé Fagúnwà nípa kíkọ ìtàn mériíírí. Lábẹ́ isòrí yíí ni àwọn ònkòwé tí wọn şe isálú ọrun wa. Isòrí kejì ni àwọn ònkòwé tí wọn şe akápò ìtàn ojú ayé àti ìtàn mériíírí fún àgbékalẹ́ ìtàn àròsó wọn, kúyè tí Ọdúnjọ kọ. Isòrí keta ní isé àwọn ònkòwé tó fi ìtàn iwásé, àti ìtàn isènbáyé şe itisé fún ni *Eégún Aláré* tí Láwuyì Ogunniran kọ àti *Èdá Ọmo Oòduà* tí C.L Adeoye kọ.

Ìtàn àròsó adálórí ìtàn gidi

Ìtàn àròsó adálórí ìtàn gidi ni àwọn iwé ìtàn àròsó tí ó jé wí pé ìtàn tí ó ti şelè rí ní agbegbe kan tábí òmííràn ni wọn máa ni dá lé lórí. Ònkòwé kọ ló ní ìtàn yíí fúnra rẹ́, ó kàn pa ìtàn tí ó gbó láró ni, ó ti şe afikún àti àyokúrò kí ó tó gbé e jáde. Iwé ìtàn àròsó ajemötán gidi yíí a máa şe àfihàn àwọn işèlè tí ó ti şelè ní àkókò kan pàtò ní ịgbésí ayé àwọn ẹdá ní àwùjọ ni. Àpẹ́rẹ́ àwọn iwé àti ònkòwé tó şe akitiyan lórí irú èyà ìtàn àròsó yíí ni *Aiyé D'aiye Oyinbo* àti *Lójó Ojóhun* láti ọwọ I. O. Délànò, àti *Ọmo Olókún Eṣin* láti ọwọ Fáléti.

Ìtàn àròsọ ajemóràn-dídá

Àwọn itàn àròsọ ajemóràn-dídá ni àwọn itàn àròsọ tó sọ nípa òràn dídá atí ònà tí wọn ní gbà mú àwọn ọdaran lágùjọ. Àwọn iwé itàn àròsọ yií a maa se ịtopínpín isé àwọn ọdarán lágùjọ atí ònà tí àwọn ọtelémúyé ní gbà láti fi dá wọn lèkun iwà ibàjé lágùjọ. Àwọn àpeçeré iwe tó wà lábẹ́ ịsòrí yií ni *Ajá Ló Lérù*, *Àgbálàgbà Akàn*, *Atótó Aréré*, *Ká Rìn Ká Po* láti ọwo Oládejọ Okédijí: *Ta Ló Pa Omo Oba?*, *Owo Té Amòòkùnsíkà*, *Alòsì Ológo*, *Owó Èjè*, *Ajá Tó N Lépa Ekùn*, *Agbákò Níle Tété*, *Ta Ló Gbíngi Oró* atí *Asenibánidárò*, láti ọwó Kólá Akíntádé; *Ojó Burúkú* atí *Àgékù Ejò* láti ọwó Bísí Adéngbin.

Ìtàn àròsọ ajemó àwùjọ

Ìtàn àròsọ ajemó àwùjọ tábí àdálórí itàn ịṣelè ojoojúmọ lágùjọ. Orísirísi àwọn ịṣelè tí ó ṣelè ní àwùjọ Yorùbá ni ojoojúmọ ni àwọn itàn àrosọ yií maa ní dálé lórí kódà kò pon dandan kí ịṣelè inú re ti ṣelè ri lójú ayé. Àwọn ònkokwe irúfẹ́ iwe itàn àròsọ yií a maa şamúlò kókó ọrò tó je mó ịṣelè àwùjọ Yorùbá bíi ọrò ẹsin, ịṣelú, ifé, ọrò okòwò atí bẹ́ bẹ́ lo. Àpeçeré Ìtàn àròsọ ajemó àwùjọ lórí ọro ḥsélú ni *Baba Rere*, *Orílawè Àdígún* tí Afolábi Olábímtán kọ, *Sàngbá Fó* ti Kólá Akínlàdé kọ, atí *Ótè Nibò* tí Olú Owólabí kọ. Àkíyésí ohun tí ó kù dié tàbí tí ó yé kí àwọn ará ilú kọ ibi ara sí ní ó maa ní jeyo nínú irú itàn àròsọ ajemó ḥsélú yií. Òmíràn a maa je mọ ọrò ẹsin. Irúfẹ́ itàn àròsọ yií kò wó pò rará ni àwùjọ Yorùbá. A rí *Olórunkúlúgo* tí Débọ Awé tó sèsé kọ láti bú ẹnu àté lu iwà ètàn tó wà ní àwùjọ lórí ọro ijọ dídá sílè atí ònà tí àwọn wòllí fí ní tán àwọn ènìyàn je ní àwùjọ nípá fifi dídú pe fúnfún fún àwọn ènìyàn.

Nígbà miíràn, itàn ajemó àwùjọ lè şafihàn onírúurú ohun tó je mọ ibágbépò èdá, ọrò ifé, ọrò ajemó takọ tabo atí bẹ́ bẹ́ lo. Ìtàn àròsọ ajemó ịgbé ayé èdá ní a ti rí *Kékeré Èkùn* tí Afolábi Olábímtán kọ, *Igbi Aye Nyí* atí *Jé Ng Lògbà Tèmi* tí T.A.A Ládélé, *Gbóbaníyì* tí Yémitàn kọ, atí *Ó Le Kú* tí Akínwùmí Íṣòlá kọ.

Ó yé kí a yàn án pé ní ibérè pèpè, àwọn ònkokwé kùnrin ló sakitiyan àtikọ itàn àròsọ. Yorùbá àmó ni òde òní, a ti ri ọpòlòpò iwe itàn àròsọ abáyému tí àwọn obìnrin kọ, èyí je ịgbésé túntún nínú idàgbásókè itàn àròsọ. Àpeçeré itàn yí tí obìnrin kọ *Ìyábò I*, *Ìyábò II*, tí Òsúnwolá Johnson kọ. Adébísí aya Thompson kọ *Bòsún Omo Ọdòfin*, Moróhunmúbò aya Adéríbigbé (2008) kọ *Okété Șe Dandan ni* ti Fadékémi Adágbádá kọ atí *Okùnrin* tí Bólánlé aya Adékéyé (2015).

5.0 Ìṣonísókí

Nínú idánilékọ́yií, a şàlàyé lórí oríkí tí àwọn onímọ fún itàn àròsọ Yorùbá. A wo kókó tí a gbódò kíyésí kí a tó le pe àkósílè kan ni itàn àròsọ Yorùbá. A se àgbéyèwò àwọn èyà itàn àròkọ Yorùbá, a ménuba àwọn èyà itàn àròkọ méta tó wópò ni àwùjọ, àwọn ni, Ìtàn àròkọ kúkúrú

(Short story), Ìtàn àròkọ alábódé (Novellette) àti ìtàn àròsọ (Novel). Bákán náà ni a tún şayèwò àwọn ònà tí a lè pín ìtàn àròsọ Yorùbá sí

6.0 İşé Síşe

1. Sàlàyé lórí ohun tí ìtàn àròsọ àpileko Yorùbá je.
2. Jíròrò lórí bí àwọn ɔfin tó dé kíkọ ìtàn àròsọ ʂe bá ìgbékalè ìtàn àròsọ Yorùbá mú sí
3. Kínni àwọn ɔfin to de kíkọ ìtàn àròsọ?
4. Jíròrò lórí àwọn ẹyà ìtàn àròkọ Yorùbá.
5. Sàlàyé àwọn ònà tí a lè pín ìtàn àròsọ Yorùbá sí.

Àwọn Ìwé Ìtókasi

Adébòwálé, O. (1999). *Ogbón Ònkòwé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone

Ìṣòlá, A. (1998). *The Modern Yorùbá Novel: An Analysis of the Writer's Art*. Ibadán: Heinemann Educational Books.

Ogundéji, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ogúnsínà, B. (1992). *The Development of the Yorùbá Novel 1930 – 1975*. Ilòrin: Gospel Faith Mission Press.

Ogúnsínà, B. (2001) ‘Ídílè àti Ídàgbàsókè Lítíréşò Ápilekọ Yorùbá’ nínú Èkó ɿjìnlè Yorùbá, Èdà Èdè, Lítíréşò àti Àṣà. Bádé Àjáyí (olóótú). Ilòrin: University Press Ltd.

Ogunsina, B. (2002). *Şaájú Fágúnwà*. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin.

Módù Kéta: Ìpín Kejì Ìgbénde àti idàgbàsókè itàn àròsọ Yorùbá

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ibéèrè Ìsaájú
- 4.0. Idánilekòó
 - 4.1 Akitiyan Ìpìlè itàn àròsọ Yorùbá
 - 4.2 Ipa ìwé Ìròyìn ìgbìyànjú àkókó nípa kíkó itàn àròsọ Yorùbá
 - 4.3 Ìwé itàn àròsọ Yorùbá àkókó
 - 4.4 Ìwé itàn àròsọ Fágúnwà àti àwọn onílànà Fágúnwà
 - 4.5 Ìwé itàn àròsọ lóde òni
- 5.0. Ìsonísókí
- 6.0. Isé àmúrelé
- 7.0. Àwọn ìwé itókasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Gégré bí a se şalayé shaájú, itàn àròsọ ní ó je wá lógún nínú kóòsì yií, sùgbọn a ko ni şalàì mènuba akitiyan ipilé itàn àròsọ tí ó je titumò àwọn itàn àròsọ Géési sí èdè Yorùbá àti síse àdàkó àwọn àló-onítàn Yorùbá sile nínú iwé. Ohun tó se pàtakì jù ní pé akitiyan méjééji jọ ní lọ ní ifègbékègbé ni, àwọn gán-an ní a lè pè ní ìgbìyànjú àkókó. A ó tún se àlàyé lórí ipa tí àwọn iwé Ìròyìn àtijó kó lórí idàgbàsókè itàn àròsọ Yorùbá. A ó sòrò lórí akitiyan àtikó àwọn iwé itàn àròsọ méji - *Orò tí kíí pín àti Ìtàn Èmi Omọ Orùkàn*. Léyin èyí ni a ó mènuba orò lórí itàn àròsọ àkókó tí i se *Ìtàn Ìgbésí Ayé Èmi Sègillolá Eléyínjú Egé, Elégbérún Oko Láyé*. A ó tún jíròrò lórí ipà pàtakì tí Fágúnwà kó nínú ìgbénde àti idàgbàsókè itàn àròsọ Yorùbá. Bákán náà ní a o sòrò lórí akitiyán tó rọ mó kíkó itàn àròsọ abágbàmu.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí ó bá ka idánilekòó yií tán, o ó ti lè se àwọn nñkan wòyí o ó le jíròrò lórí àwọn akitiyan tí ó pilé kíkó itàn àròsọ Yorùbá sile. Wà á le se àlàyé akitiyan ipilé itàn àròsọ tí ó je titumò àwọn itàn àròsọ Géési èdè sí èdè Yorùbá àti síse àdàkó àwọn àló-onítàn Yorùbá sile nínú iwé. Ó lé se èkúnréré àlàyé lórí ìgbìyànjú lórí ipa tí àwọn iwé Ìròyìn àtijó kó lórí idàgbàsókè itàn àròsọ Yorùbá. Wà á le se àlàyé kíkún lórí akitiyan àtikó àwọn iwé itàn àròkó méji “*Orò tí kíí pín àti Ìtàn Èmi Omọ Orùkàn*”. Léyin èyí ni a ó mènuba orò lórí itàn àròsọ àkókó tí i se *Ìtàn Ìgbésí Ayé Èmi Sègillolá Eléyínjú Egé, Elégbérún Oko Láyé*. A kò ní sái jíròrò lórí ipà pàtakì tí Fágúnwà kó nínú ìgbénde àti idàgbàsókè itàn àròsọ Yorùbá. Bákán náà ní a o sòrò lórí akitiyán kókó itàn àròsọ abágbàmu.

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Ṣàlàyé ohun tí o mó nípa idàgbàsókè itàn àròsọ Yorùbá
- (ii) Gbìyànjú láti ka àwọn ìwé itàn àròsọ Fágúnwà àti ti òdce òní

4.0 Idánilékò

4.1 Akitiyan ipilè kíkọ itàn àròkọ Yorùbá

Èrí láti inú ìwádií Ògúnshínà (1992) àti (2002) fi hàn pé àtirànmú gangan itàn àròsọ Yorùbá kò sèyìn èékánná àwọn Ajo Oníhínrere tí a mó sí Christian Missionary Society (CMS). Ní àkókó àwọn Òyìnbó aláwò funfun tí wón jé ọmọ Àjo yíí ló sé agbáterù bí Yorùbá sé di kíkọ sílè. Wọn sé èyí kí àwọn ọmoléyìn wọn ti ó bá gba èsin ìgbàgbó nínú Jésù lè máa ka bíbelì. Bákán náà ni wón tún da ilé èkó sílè, arà èròjà tí wón sì kó sínú ìwé kíkà Yorùbá tí wón ní lò ní itàn àló àti àwọn itàn kúkúrú tí èdè gèésì tí a yídà sí èdè Yorùbá.

Gégé bí a ti ménú bà saajú ipa pàtakì ní àwọn òyìnbó aláwò funfun kò nípa ìgbénde àti idàgbàsókè itàn àròsọ Yorùbá. Lára àwọn akitiyan ibéèrè kíkọ itàn àròkọ ni kíkọ àló àti itàn sínú ìwé ìròyìn itàn ‘Ajá tí ó gbé Eegun ha Ènu’ tí ònkòwé Ìwé Ìròyìn fún Àwọn Ègbá àti Yorùbá gbé jáde ní ọdún 1859 ní ó jé ìgbiyánjú àkókó nípa gbígbé àwọn àló onítán jádé nínú àwọn ìwé ìròyìn Yorùbá. Láti ìgbà yíí ní wọn ti bérè sé ní gbé ọkan-ò-jókan irú àwọn àló bẹ́é jáde. Arákùnrin kan tí ó ní jé Herthersett túmò itàn Gírikì kan tí wọn kó ní èdè òyìnbó pèlú àkòlé *The Tales of Aesop* si èdè Yorùbá. Ó pe àkòlé ìwé náà ní Ìwé Pérò Esopu tí ó jáde ní ọdún 1897.

Yàtò sí kíkọ itàn sínú ìwé, ìròyìn, àwọn Àlùfá Àjó CMS tún gbìyànjú láti túmò ìwé itàn àròsọ ajemó-èsin sí Yorùbá. Ní pàtakì, nígbà tó di ọdún 1911 ni Àlùfáà David Hindrer sé àtèjáde Ilòsíwájú Èrò-Mímó. Ìwé yíí jé atúmò itàn àròsọ John Buyan tí àkòlé rẹ ní jé Pilgrims Progress. Itán inú rẹ jé itàn tó jé mó tí ọmoléyìn Jésù. Béé ni síše àdàkọ onítàn sí ní tesíwájú, oríṣiríṣi ní irú àwọn àló onítán tó ní jáde nínú Ìwé Ìròyìn Nígbà tí ọwó bá Dilé. Ìgbìyànjú yíí farahàn púpó ni ọdún 1914, ọpòlòpò àwọn itàn Gèésì tí a túmò sí èdè Yorùbá ló ní jáde nínú ìwé ìròyìn yíí tó sì jé pé Ọgbení I.B. Thomas ní ó máa túmọ àwọn itàn yíí. Ni oṣù keje ọdún 1919 ni itàn Cindarella jáde, bákán náà ní àtèjáde itàn Alli Baba àti Ogójì Olósà nínú oṣù kèsàn-án ọdún 1919, nígbà tó itàn Omobabínrin àti Ọpòlò jáde ní oṣù kìn-ín-ní ọdún 1920. Ìpéníjá níla ni akitiyan àwọn òyìnbó àti ajihínrere yíí jé fún àwọn ọmọ bíbí Yorùbá, èyí ló bí akitiyan àwọn éni-bí-éni àti èèyàn bí èèyàn bi A.K Ajísafé, S.A Adénlé àti E.A Akíntan gbìyànjú láti dá sí itàn àròkọ kíkọ. Lára àwọn akitiyan tó lápeere tí a óò ménú bà ni A.K. Ajísafé.

Akitiyan A.K. Ajísafé nípa síše àkójọ àti àdàkọ àwọn àló onítán se pàtákì. Ní ọdún 1921, ó kọ *Enia Soro*, ni 1921 *Tan 'TOlorun* àti 1923 *Ìwé Ìgbádùn Ayé*. Nígbà tí yóò fi tó ọdún 1925, o ti kọ tó mårùn-ún irú rẹ pèlú àfikún méta. Àwọn ìwé náà ni *ìwé Aiyé Àkámarà*, *Gòngòsú Èdídáré* àti *Kí lẹ Póyìnbó se*. Àwọn ìwé itàn náà dára fún igeria, sùgbòn gégé bí Ògúnsínà (2002) ti sọ kò sí àtinúda òñkòwé níbè rará, Ajísafé kan se àdàkọ àwọn ohun tí a mò télè nínú lítíréṣo alohùn Yorùbá àti lítíréṣo bíbélì ni.

4.2 Ipa ìwé Ìròyìn lórí ìgbìyànjú àkókó nípa kíkọ itàn àròsọ Yorùbá

Àwọn oníwèé ìròyìn kó pa ipa takuntakun nínú kíkọ itàn àròsọ sínú ìwé ìròyìn wọn. Ní nñkan bí ọdún 1915 ni ìwé ìròyìn *Nígbà tí Owó Bá Dilé* bérè sí I gbé itàn àròsọ tí ó pe àkolé rẹ ní “*Orò tí kí I pin*” jáde lósòösé. Èrí láti inú Ògúnsínà (1992) àti 2002) fihàn pé itàn yií je mó ìṣèlè ojú ayé àmò àkójopò rẹ kò lè tilè jáde.

Ìgbìyànjú tí E.A Akíntan tí ó jé olóótú ìwé ìròyìn-*Elétí ofe* se tún jé ìyànjú tó sún ọpón itàn àròsọ kíkọ sítawájú. Ní ojó kérin oṣù kẹjọ ọdún 1926 ni Akíntan bérè sí ní gbé ‘*Itàn Èmi Bánwò Omo Òrukàn*’ jáde nínú ìwé ìròyìn rẹ lósèösé. Bí o tilè jé pe itàn yií súnmó ojú ayé, itàn náà wa sí idánudúró ní ojó kérínlà oṣù késàn-án ọdún 1927 léyìn tí àtejáde rẹ ti wáyé fún odindi ìgbà mókàndínlóbòn. Ní ọdún 1931, E.A. Akíntan gbiyànjú láti parí itàn náà, ó jáde bí itàn àrókọ alábódé. A kò le pe ìwé yií ni itàn-àròsọ; lónà kiíní ìwé yií kò kún tó. Lónà kejì, iṣé láméétó tí Ògúnsínà (2002) se lórí itàn yií fihàn pé itàn náà kò fi gbogbo ara je àtinúdá, ọrò ìwàásù láti inú Bóbéli ló pò jù nínú rẹ. Lónà keta, àgbékalé àwọn èdá itàn kò kún tó nítorí kò sí àfihàn danindanin nípa ḥòpòlòpò àwọn èdá itàn. Àṣejù àti àṣesá pò lórí ifihàn Bánwò, bẹ́ sì ní ìwàásù àti eṣe Bóbéli inú itàn náà kò lónkà. Ju gbogbo rẹ ló, a lè sọ pé iṣé rẹ jé itèsíwájú ibi tí Ajísafé gbé e dé.

4.3 Ìwé itàn Àròsọ Yorùbá Àkókó

Kò sí bí a şe fé perí itàn àròsọ Yorùbá àkókó tí a kò ni perí ìwé ìròyìn Yorùbá. Olóótú ìwé ìròyìn Akéde Èkó, Isaac Babalolá Thomas ló lo itàn àròsọ àkókó ni àlóyé. Isaac Babalolá Thomas bérè sí ní şe àtejáde itàn àtinúdá kan tí ó pé àkolé rẹ ní ‘*Itàn Èmi Sègilolá Eléyinjúegé Elégbérún Oko Láiyé*’ nínú ìwé ìròyìn Akéde Èkó. Ogbón isótàn oniléttà kíkọ ló fi gbé itàn náà kalé lósòösé. Ní Ojó kérin, oṣù keje, ọdún 1929 ló bérè rẹ, ó sì kọ ó parí ní ọdún 1930. Itàn náà je èyí tí ó kó àwọn òñkàwé I.B. Thomas ni èkó, tí ó sì jé àtinúdá póníbélé pèlú èdá itàn, ibùdó itàn, tí ó sì ní àwọn àbùdá miíràn tí a fi le pè é ní ìwé itàn-àròsọ. Itàn náà dá lórí Sègilolá arèwà ọmòbìnrin tí ó fi wàriwàri lo ara rẹ ní ilòkulò tí àbámò wá gbèyìn ọrò fún un. Ìgbésí ayé rẹ kún fún ibànújé àti ikáàánú. Itàn yií

mú awọn òñkòwé lókàn dé ibi pe wọn gba I.B. Thomas níyànjú láti sọ di odidi ìwé kíkà. Ìtàn yií jẹ mọ işèlè ojú ayé àti irírí ohun tí ó ní sélè ní sáà náà ni agbègbè Èkó. Ní idáhùn sí ipè àwọn òñkàwé, Thomas tẹ ìtàn náà jáde ni 1930. Èyí ló sọ ìtàn náà dì ìtàn àròsọ àkókó.

Ipa pàtakì ni ìwé ìtàn àròsọ ‘*Ìtàn Èmi Sègilolá Eléyinjúegé Elégbérún oko láiyé*’ kó nínú igbénde àti idàgbásóke ìtàn àròsọ àpilékọ Yorùbá. Àsheeyorí ìtàn yií ló ta E.A Akíntàn jí to fí parí ìtàn àrosọ tiré náà tí ó sì sọ ọ di ìwé kíkà. Lára àwọn òñkòwé tí akitiyan I.B. Thomas ta nídíi ni O.A. Sóbándé àti Akíntúndé Sówúnmì O.A Sóbándé gbé ìtàn àròsọ ‘*Aiye Joké Arógbódárà, Obínrin Táa Fi ní Sépè Obínrin* jáde nínú ìwé iròyìn ‘Akéde Èkó’, nígbà tí Akíntúndé Sówúnmí sì tẹ ìtàn *Àyòká Féláyò* jáde ní ọdún 1948.

4.4 Ìwé Ìtàn Àròsọ Fágúnwà

Léyìn ọdún méjọ tí ìtàn àròsọ Yorùbá àkókó jáde ní D.O. Fágúnwà tó gbé ìwé ìtàn àròsọ rẹ jáde. Àkolé ìtàn náà ni *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle*. Ọdún 1938 ni D. O. Fágúnwà gbé ìtàn àròsọ yií jáde. Ètò idíje ti omidan Palmer ṣe agbáteru rẹ láàrin àwọn òñkòwé ìtàn alátinúdá ní ọdún 1936 ni Fágúnwà kọ ìwé náà fún, ìwé yií ní ó sì gba ipò kínní. Àwon Àjò Ajíhìnrere C.M.S ló ra ẹdà ìwé náà ni ogún póun, tí wọn sì ṣe àtèjáde rẹ ni ọdún 1938. Àwọn işèlè mériiyíírí ti inú àló onítàn, irírí ayé láwùjọ, ọdẹ shíṣe ní Igbó Irúnmöle, ighbó ibèrù jojo, mú kí ìtàn inú rẹ yàtọ gédégédé sí irú èyi tí a ti ní kà télè. Bí á bá fí ojú òfin kári ayé wò ó, ìwé ìtàn àròsọ Fágúnwà yií kò bá işèlè ojú ayé mu sùgbọn ó bá ilànà isótàn àbáláyé Yorùbá mu. Ó jẹ itéwógbà nítorí pé léyìn àseyorí ìtàn àròsọ yií, Fágúnwà tún kọ oríṣi ìwé ìtàn àròsọ mérin miíràn. Àwọn ìwé náà ni *Igbó Olódùmarè, Ìrèké Oníbùdó, Ìrìnkèrindò Nínú Igbó Elégbèje*, àti *Àdùítú Olódùmarè*.

Ìtésíwájú kékeré kọ ni àseyorí Fágúnwà lórí ìwé ìtàn àròsọ *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle* mu bá ìtàn àròsọ àpilékọ Yorùbá. Ọpò nínú àwọn òñkòwé ló télè ilànà isowókòwé onítàn àròsọ ti Fágúnwà. Àwọn àbùdá isowókòwé yií ni pé èníyàn, eranko, òkú, iwin, eyé àti àwọn ẹdá abàmì miíràn jọ má a ní ẹfí. Ibùdó ìtàn le jẹ inú ighbó, abé ilé, ojú òfurufú, àjaalé, àjúlé ɔrún, tàbí inú ibú òkun. Àwọn òñkòwé tó wo àwòkóse Fágúnwà nípa kíkọ ìwé ìtàn àròsọ wọn ni a ti rí J. O. Ogundélé Lagbondókò, *Ibú Olókún* (1956); C. L. Adéoyè (1966); *Èdá Omọ Oòduà*; Omoyájowó (1957), *Ìtàn Odeníyà Omọ Odéléru Nínú Igbó Erigí*, Fátáñmi, *Korímalé Nínú Igbó Ádímúlà* àti Olú Owólabí, *Oriade Kíi Sùn ta*.

A tún rí àwọn òñkòwé kan ti wọn kán ṣe àmúlò ilànà Fágúnwà díè bí ẹdá nínú ìtàn àròsọ wọn. Àwọn bíí J.F. Ọdúnjọ tí ó kọ *Kúyè*, Láwuyì Ogúnníráñ *Eegún Aláré*, àti Oyèdélé tí ó kọ *Aiyé Ree* àti *Iwo Ni*.

4.5 Ìwé ìtàn àròsọ abáyému

Léhin àṣeyorí Fágúnwà àti àwọn ḥònkòwé tó gbe isé won ka ilànà ìṣowókòwé re, àwọn Egbé Àgbà-ò-tán, àti Olùfẹ́ Èdè Yorùbá tití kan Èka tó ní mójú tó Ètò Èkó ní ilé isé ijọba pè fún ìtàn àròsọ tí yóò bá iga à mu bii ìtàn àròsọ abáyému àkókó irú èyí ti I.B. Thomas kọ. Lójú tiwon ó yé kí a síwó kíkọ ìtàn mériiiíírí. Ìdáhùn sí ipé yíí ló bí isé Olóyè Isaac Délaní, Àdékúyò Fálétí, Femi Jébódà àti bẹ́ẹ́ bẹ́ẹ́ lo. Olóyè I. O. Délànò ló kókọ bérè àyípadà yíí nígbà tí ó kọ ìtàn àròsọ Aiyé Daiyé Òyinbó àti *Lójó-o-johun* ní ọdún 1955, Adékúyò Fálétí kọ *Omọ Olókún Esin*, Femi Jébódà sì kọ *Olówólayémọ̀*. Oládéjọ Òkédijí kọ *Àjà Ló Lérù* àti *Àgbàlagbá Akàn Kólá Akínlàdé* sì kọ *Owó Èjè*, *Owó tẹ Amòkùn sìkà*, *Ta ló pa ọmọ ọba* àti bẹ́ẹ́ bẹ́ẹ́ lo. Àwọn ìtàn àròsọ àwọn ḥònkòwé méjì tó gbèyin si je mọ iwà ọdaran àti bi àwọn otelémúyé tí ó je ti ijọba àti ti aládàkó nkó se ní wagbò dékun fún àwọn apanilékún àti ọdaràn. Báyií o, ọpòlòpò ìtàn àròsọ tó ní şafihàn işélẹ́ àwùjọ ló ti wà lórí àté.

5.0 Isónísókí

Nínú idánilékòdó yíí a şàlàyé akitiyan ịpìlè kíkọ ìtàn àròkọ Yorùbá. A wo ipa ìwé iròyìn àti ti àwọn Ajíhìnrere. A se àgbéyewò ìtàn àròsọ Fágúnwà àti àwọn onílànà Fágúnwà. A sì tún ménú ba akitiyan kíkọ ìtàn àròsọ tití di òde òní.

6.0 Isé Àmúrelé

- (1) Şàlàyé ohun tí ó mọ lorí akitiyan ịpìlè lórí ìtàn àròsọ Yorùbá.
- (2) Jíròrò lorí ipa tí àwọn ìwé iròyìn àtijọ kó lórí igaéndé àti idàgbásókè ìtàn àròsọ Yorùbá.
- (3) Se alàyé lóri igaénde àti idàgbásókè ìtàn àròsọ Yorùbá.

7.0 Àwọn Ìwé Ìtòkásí

Adébòwálé, O. (1999). *Ogbón Ònkòwé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone

Bamigboye A. (2007). The Novels of D.O. Fágúnwà. Lagos: Nelson.

Ìṣòlá, A. (1998). *The Modern Yorùbá Novel: An Analysis of the Writer's Art*. Ìbàdán: Heinemann Educational Books.

Ogundesi, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ogúnsínà, B. (1992). *The Development of the Yorùbá Novel 1930 – 1975*. Ilòrin: Gospel Faith Mission Press.

Ogúnsínà, B. (2001) ‘Ídilè àti Ídàgbàsókè Lítírèṣò Àpilekò Yorùbá’ nínú Èkó *Ijìnlè Yorùbá, Èdà Èdè, Lítírèṣò àti Àṣà*. Bádé Àjáyí (olóòtú). Ilòrin: University Press Ltd.

Ogunsina, B. (20020) *Saájú Fágúnwà*. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages.

Ogunsina, B. (2006). *Sociology of the Yorùbá Novel*. Ilorin: Integrity Publication.

ÌPÍN KÉTA

Àkóónú

- | | |
|-----|---------------------------------------|
| 1.0 | Ìfáàrà |
| 2.0 | Èròìgbà |
| 3.0 | Ìbéèrè Ìṣaájú |
| 4.0 | Ìdánilékòó |
| 4.1 | Ohun tí ọgbón ìsótàn jé |
| 4.2 | Kín ni ọgbón ìsótàn? |
| 4.3 | Àgbéyèwò ọgbón ìsótàn nínú ìtàn àròsò |
| 5.0 | Ìṣonísókí |
| 6.0 | Ìṣé síṣe |
| 7.0 | Àwọn ìwé ìtàn ìtókasí fún kíkà |

1.0 Ìfáàrà

Ohun tí iddánilékòó yíí dá le lórí ni ọgbón ìsótàn nínú àwọn ìtàn Yorùbá. A óò se àlàyé lórí ọnà tí asótàn le gbà mú ìtàn sọ nínú àhunpò-ìtàn tí ó ní kọ. A ó se àyèwò onírúurú ọgbón ìsótàn tí ó jẹ yọ nínú ìtàn àròsò pèlú àpẹere. O ó sì ni òye kíkún lórí àwọn ọgbón ìsótàn tí a máa ní şàmúlò nínú ìtàn àròsò Yorùbá.

2.0 Èròìgbà

Léyìn tí ó bá àti Àfojúsùn idánilékòó yíí ni àkàyé o ó ti le se àlàyé kíkún lórí ohun tí ọgbón ìsótàn jé. O ó sì le jíròrò lórí onírúurú asótàn tí òñkòwé le mú lò kanínú ìtàn àròsò. Bákan náà ni oó le da àwọn ọgbón ìsótàn yíí mó nínú ìtàn aròsò.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

- (i) Jíròrò lórí oríṣiríṣíí ọgbón ìsótàn tí òñkòwé şàmúlò nínú ìtàn àròsò kan tí o ti kà rí
- (ii) Şàlàyé kíkún nípa onírúurú asótàn tí òñkòwé ìtàn àròsò lè lò fún àgbékalè ìtàn rè

4.0 Ìdánilékòó

Ọgbón ìsótàn inú ìwé ìtàn àròsò Yorùbá

Ọgbón ìsótàn ni gbogbo ète, ọnà, àti ọkan-ò-jòkan àrà tí òñkòtàn lò láti gbé ìtàn náà kalè nínú èyí tó máa sọ ìtàn náà di àkàmáleémójukúrò, àkàtúnkà, àkàdùn àti àkàgbádùn fún àwọn òñkàwé ìtàn náà. Ohun tó máa ní mú kí òñkàwé gbádùn láti máa kàwe òñkòwé kan ní àkàtúnkà àti lóòrèkóòrè ni a mò sí ọgbón ìsótàn.

Òkan pàtakì ni èyí nínú isé-qnà aláwòmò lítiréṣo tí òñkòwé itàn àròsò gbódò gbájumó kí ó sì ri pé kò méhé. Kò sí bí kókó-òrò ti lè dára tó, bí òñkòwé bá kùnà láti se àmúlò ọgbón isótàn tó tònà, itàn àròsò rè lè má jé isé tí ó fé rán an. Ète tàbí ọgbón isótàn tí òñkòwé lò mágá ní jé kí itàn àròsò joni lójú, ká sì gbádùn rè. Òhun ni ó ní mú kí iséle inú iwe itàn àròsò ò bá iséle ojú-ayé mu. Nípasè rè náà sì ni òñkawé yóò ti lè di ìgbékálè iséle inú itàn mú shinsin. Orísiírisí ọgbón ni òñkötàn lè ta láti so iséle pò mó ara wọn nínú itàn rè láti mú kí àgbékálè itàn náà dára, kí ó sì múná dóko.

Àwọn onímò tí ó shíshé lórí ọgbón isótàn pò níye, lára wọn ni a ti rí Bámgbósé (1974), Ìṣòlá (1978), Ògúnshínà (1978), Adébòwálé (1999), Òpádòtun (2001), Olúránkinshé (2002), Bólárìnwá (2011), Oláshéhindé (2011), Adékúnlé (2013), Oládòkun (2013) àti bẹè bẹè lọ. Ó hàn nínú isé àwọn onímò pé orísi àsótán méjì ni òñkòwé lè mú lo nínú itàn rè, ojú-mi-ló-ṣe àti asótàn arínúróde. Isé Adébòwálé (1999: 80-93) náà kín èrò yíí léyìn nígbà tí ó shàlàyé pé:

Orísi ọgbón itàn méjì pàtakì tí òñkòwé ti lè yan ọkan láàyò fún kíkòitàn-àròsò ni ọgbón itàn ojú-mi-ló-ṣe àti ọgbón isótàn arínúróde. ...Orísiírisí ọgbón itàn miíràn ni òñkòwé lè lò láti gbé itàn rè kalè léyìn tí ó bá ti yan ọkan láàyò láàárín asótàn ojú-mi-ló-ṣe àti asótàn arínúróde. Irú ọgbón bẹè ni ọgbón-isótàn oníléta, ọgbón-isótàn àlá, ọgbón-itàn-nínú-itàn, isoníshókí, ìgbékálè ajemọ íran, àpèjúwe àti ọgbón pípadàséyìn.

Àkíyésí wa nípa isé onímò yíí ni pé, èdá tí òñkòwé yàn láti fi itàn sí lènu lè jé ọkan nínú àwọn èdá itàn tí ohun gbogbo ti yóò ma sọ se ojú rè iyen asótàn ojú-mi-ló-ṣe tàbí kí ó jé èdá kan tó ta kété sí itan, tí kí í se èdá itàn rará iyen asótàn arínúróde. Asótàn tí òñkòwé bá yàn ní yóò sọ bóyá ọgbón-isótàn ojú-mi-ló-ṣe ní ó lò tàbí ọgbón isótàn arínúróde. Adébòwálé (1999: 80-93) fi kún pé, asótàn yòówù tí òñkòwé yàn nínú méjèèji, òñkòwé tún ní àñfààní láti mú onírúurú ọgbón isótàn yòókù lò fún ìgbékálè itàn rè.

Èrò Adékúnlé (2013: 262) náà kín èrò onímò òkè yíí léyìn nígbà tí ó se àlákálè àwọn ọgbón isótàn tí onisé-qnà aláwòmò lítiréṣo lè múlò báyíí: ọgbón isótàn-arínú-róde, ọgbón isótàn oníléta, ọgbón isótàn ọrò-àdásò, amúni-rántí iséle tó kojá, ó-ṣojú-mi-kòró/ojúmiló-ṣe, àgbàṣo/isòrògbèsì, itàn-nínú-itàn, fi iséle hàn bí íran, alálàá, iyosílè, iwayásù àti bẹè bẹè lọ.

Àgbéyewò Ọgbón Isótàn Inú Itàn Àròsò Yorùbá

Àwọn ọgbón isótàn tí a rí tóka sí ni nínú itàn àròsò Yorùbá ni a ò yèwò báyíí.

Ọgbón Ìsòtàn Ojú-mi-lóše

Ọgbón ìsòtàn yií géhé bí orúkọ rẹ “ojú mi lóše” fi hàn pé ojú asòtàn ni ohun gbogbo tó hàn nínú ìtàn şe. Nígbà tí onisé ọnà lítirésò bá lo irú ilànà àgbékalè yií, ònkòwé gan an yóò dúró géhé bí akópa, olú èdá ìtàn ni yóò jé, yóò wá máa ròyìn ìshéle nínú ìtàn. Ọnà méjì ni asòtàn yóò gbà máa sọ ìtàn, ikinní kí ó máa sọ ìtàn ara rẹ nínú ìshéle, ikejì ni kí ó sọ ìtàn igaésí ayé èdá ìtàn mìíràn tí ó mò dádadáa. Ọrò arópò-orúkọ àti ọrò arópò-afarajorúkọ **mo; mi;a; n; èmi; àwa; wa** ni ònkòwe yóò máa lò, èyí ni yóò sì tóka pé ojú èdá ìtàn tí ó ní sòrò ni gbogbo ìshéle şe àti pé òun náà ní kópa nínú ìtàn.

Irú ọgbón yií máa ní jé kí asòtàn dàbí eni dojú kọ ònkàwé. Ònkàwé yóò wá máa rí asòtàn bí eni tí ó ní bá òun sòrò lójúkojú, èyí yóò sì mú kí ìtàn àràsọ dàbí ojú ayé. Àléébù ọgbón ìsòtàn yií ni pé, asòtàn kò ní fi béké sòrò nípa ara rẹ, béké kò ní ànfàaní láti mọ èrò ọkàn èdá ìtàn àfi bí wón bá sọ ọ fúnra wọn. Tí a bá wo gbogbo ìwe Fágúnwà pátá, ó férè má sì ìwe rẹ tí kò ti şàmúlò ọgbón ìsòtàn yií láti orí ògbójú-ọdẹ nínú igbó irúnmolè dórí Àdítú Olódùmarè. Ọpò nínú àwọn onisé ọnà lítirésò ìtàn àràsọ ló ní şe àmúlò irú ọgbón ìsòtàn yií.

Àfihàn bí èyí şe hàn nínú isé àwọn onisé ọnà lítirésò:

Ònkòwé, Isaac Délànà (1953) şe àmúlò ọgbón ìsòtàn yií nínú igaékalè Aiye D'ayé Òyìnbo. Bí àpéteré, Àsàbí şe àfihàn ara rẹ, ó ní:
 "Láárín ni èmi Àşabí wà, àbúrò mi njé Adékànbí, ègbón wa Obafunké ló kú. Àwa méjì tí a kù wá da ọmolójú bàbá àti iyá wa. ...ó kún mi lójú nísisiyí ti mo dàgbà, tí mo ni ọjó lórí, tí èmi náa şe abiyamọ pé bàbá mi, ... (o.i 2)

Àpéteré mìíràn tún hàn nínú Ayé Daye òyìnbo báyíí:

Mo la enu n kò lè pádé mó mo békérè lójú baálè bí Àinà ni ó puró mó mi lójú rẹ. Mo bi í, mo tún bì í, ta ni olúwa rẹ, okó mi, Babalolá mi? Sibésibè kò dákùn. Mo súnmo ọ, mo fi ọwó pa orí rẹ pípá ni, mo já ewú kànànkán tí ó wá láarin irun rẹ, mo fi ọwó pa á lára, mo şe gbogbo ohun tí mo lè şe sibé kò dákùn. (o.i 48)

Nínú àyolò òkè wònyí, a falà sí idí àwọn ọrò arópò-orúkọ enì kìn-ín-ní ní ipò ẹyo (mo, mi), enì kejì ní ipò ẹyo (wa) àti ọrò arópò-afarajorúkọ enì kìn-ín-ní ní ipò ẹyo(èmi) àti ní ipò ọpò (àwa) tí ó fi hàn pé ònkòwé (Délànọ) náà ni asòtàn nínú iwé yií, òun ni ó si ní sọ gbogbo ìshéle bí eni tí ó mò nípa ìtàn tí àwọn ìshéle inú ìtàn si şe ojú rẹ pàtó.

Àmúlò ọgbón ìsòtàn ojú-mi-lóše tún wáyé nínú Ogún Ọmọdé tí Akínwùmí (1990) kọ báyíí:

... Kí wọn ó tóo mó ohun tó şelè, mo ti gbé iyán kékeré kan, mo ní jẹun. Mo gbó tí wón békérè sí í rérìn-ín ní ilé wa.

Bí mo ti jẹun tán ni mo rí iyá mi tí ó wọlé pèlú ọré lówó. Ó ní kí n nìṣó nílē. Mo dì mó iyá àgbà, mo sì n sunkún èké. Ýá àgbà gba ọré lówó iyá mi, ó ní kí n māa bá a lọ sílē àti pé kò gbodò nà mi. Ýá mi wá n bi mi pé ta ló bá mi wí. (O.I. 9)

Òrò arópò-orúkọ ẹnì kìn-ín-ní ní ipò eyo tí a falà sí nídií jé ara ọnà tí a fi mó pé ọgbón isótàn ojú-mi-lóše ní ònkòwé lò láti gbé èrò rẹ kalè láyè yíí. Èyí náà tún fi hàn pé ọkan nínú ẹdá itàn ni ònkòwé. Àpẹẹrẹ mííràn tí a tún rí tóka sí nínú Ogun Ọmọdé lo báyíí:

Bí ó ti di ojó Ajé kan báyíí ni aago tún bérè sí í lù, mó n gbó: wá! wá! wá jẹgbà! Ibhànújé pátá gbáà ni aago yíí māa ní jé fún àwa ọmọ ilé-iwé. Ká má puro, èmi kí í fẹé lọ sí ilé-iwérará.... Mo bérù tísà ju Ṣàngò lọ. Bí Olórun ni wón rí lójú wa. Ó tilè pé kí n tóó mó pé ènìyàn gidi ni wón. Ání n ò mó pé tísà māa ní tò. (O.I 47)

Àyolò òkè yíí náà fi idí èrò wa mülè nípa ọgbón isótàn ojúmi-lóše. Èyí sì tún túmò sí pé ònkòwé kò ta kété sí itàn. Òrò arópò-afajorúkọ ‘emi’, ‘àwa’ ‘wa’ àti ọrò arópò-orúkọ ‘n’, ‘mo’, àti ‘mi’ tí ó hàn nínú àwọn àyolò òkè wònyí fi èrò pé ọkan nínú àwọn akópà ni ònkòwé (Akínwùmí) jé, bí bẹè kọ, kò níí māa se àmúlò wọn. Bákan náà ni isèlè inú iwé itàn àròsọ yíí sún mó ònkòwé bí isèlè ojú ayé gan-an. Bí ó tilè jé pé, ịgbà èwe ni ònkòwé fi hàn, ó kọ itàn yíí bí eni tí ó rántí bí ó se lo ịgbà èwe rẹ ní ilé-iwé àti ní abà Lápàdé kí ó tó kúrò lọ sí Ìkéréku tí ó ti lọ ka iwé gíga.

A tún rí àpẹẹrẹ ilò ọgbón isótàn yíí nínú isé-ọnà Fágúnwà (1950) nígbà tí ó nípa ara léycin ijá oun àti Àgbákò nínú iwé itàn àròsọ Ògbójú Ọdẹ nínú Igbó Irúnmálè, ó ní:

... mo bá ara mi lórí àga nílá kan, mo tóbí púpò, iyé sì bò mi lára. Bí mo ti tóbí tó nñì, kí í se gbogbo ara mi ló tóbí sí i, sùgbón ikùn mi tóbí ní iwòn ịgbà méjìlá, orí mi sì tóbí ní iwòn ịgbà mérìndínlógún. Orùn mi kò tóbipúpò... Nígbà tí ó pé ebi bérè sí í pa mi; bí mo sì ti ní ronú ọnà tí mo lè gbà rí oúnjé ni mo wo iwájú tí mo rí tí àkàṣù ẹkọ méjì pèlú ọbè ẹran (O.I. 15).

Àpẹẹrẹ mííràn hàn nínú iwé itàn àròsọ Fágúnwà tí ó pe àkólé rẹ ní *Igbó Olódùmarè*, asótàn (Fagúnwà) ní;

...kí a tó se èyí, èmi àti Eniasé-pèlẹ lọ wo Òjòlá-ibínú níbi tí ó kú sí, nígbà tí a sì wo ifun rẹ, a bá àdó méjì ọkan jé ti wúrà ọkan sì jé ti fàdákà. Igbà tí mo da orí témi tí ó jé wúrà kọ ilè... oun náà ni mo bá sì fi di olówó.

Àyolò òkè yíí fi hàn pé ònkòwé jé ọkan lára àwọn ẹdá itàn. Ọkan nínú ọnà méjì tí Adébòwálé (1998: 80-81) tóka sí pé onisé ọnà lítiréṣò lè gbà lo ọgbón isótàn ojú-mi-lóše ni kí asótàn māa sòrò tábí sọ itàn ohun tí ó

ṣelè si, èyí náà ni Fágúnwà (1950) lò láàyè yií. A ríí pé òñkòwé se ìròyìn ohun tí ó ṣelè sí i fún àwọn òñkàwé bí ení pé ó dojú kọ wón ni. Ilò àwọn ɔrò arópò-orúkọ àti ɔrò arópò-afarajorúkọ tí a falà sí nídií ló fi èyí mülè nínú ìtàn àròsọ yií.

Ogbón Ìsótàn Arínúróde

Ogbón ìsótàn yií máá n̄ lo ɔrò arópò orúkọ ení kéta nípò eyo láti s̄o ìtàn, èyí yóò fún èdá ìtàn tí a fi ɔrò sí lénu ní ànàfààní láti rí gbogbo ìṣèlè tó bá ṣelè. Èyí férè jé ɔgbón ìsótàn tó wópò jùlò nínú ìwé ìtàn àròsọ Yorùbá. Irúfẹ́ ɔgbón ìsótàn yií ni òñkòwé ti ma n̄ m̄o gbogbo ohun tó n̄ ṣelè nínú ìtàn gégé bí orúkọ r̄e ti s̄o; ojú òñkòwé a máá kálé kákó, a sì máá rínú rí òdé **nítórí tí kò** sí ohunkóhun tó máá şókùnkùn síí. Òñkòwé kíí bá wọn kópa nínú ìtàn nígbà ta ba n̄ lo irúfẹ́ ɔgbón ìsótàn yií, yóò ta kété síta ni. Àikópa r̄e yií ni ó jé kí ó r̄ojuṇ fún-un láti lè wà níbí gbogbo, nígbà gbogbo, àti láṣìkò gbogbo nínú ìtàn.

Bí oníṣé ọnà lítiréṣò tó lo ɔgbón ìsótàn arínúróde bá kọ ìtàn dé ààyè kan, ó lè şoro fún un láti tèsíwájú nínú ohun tí ó n̄ s̄o, èrò ọkàn èdá r̄e ni ó sábàá máá fa èyí. Asótàn mò pé èrò le kópa lórí ìṣèlè, èyí ni yóò mú kí oníṣé ọnà lítiréṣò/ òñkòwé mu asótàn l̄o sí ọkàn èdá ìtàn kan tí yóò sì s̄o ohun tó wà lókan ohun tó wà lókàn r̄e fún wa. Ọrò arópò-orúkọ tàbi ɔrò arópò-afarajorúkọ ẹníkéta bíí **ó**, **wòn**, **àwọn** ni a óò ma bá pàdé nínú àgbékalè ìṣèlè inú ìtàn. Gbogbo ohun tó ṣelè láàrin èdá ìtàn àti èrò ọkàn wọn ni òñkòwé yóò s̄o fún òñkàwé r̄e.

Ogbón ìsótàn arínúróde jé ọkan nínú àwọn ɔgbón ìsótàn tí Olábímtán (2005) se àmúlò r̄e láti gbé ìṣèlè kalè nínú ìwé ìtàn àròsọ Kékeré Ekùn. A rí àpèeré ní ojú ìwé 2 báyíí:

Iṣé àgbè ni iṣé won. Lóòótó àwondié wà tí ńwón máá n̄se iṣé bí àgbèdè tábí iṣé aperé-híhun àti bẹ́è bẹ́è l̄o; àbò-iṣé ni nwón máá n̄ fi irú iṣé báyíí se, nwón a sì máá se wòn léhin tí nwón bá ti dé láti oko ni... (Kékeré Ekùn, O.I. 2)

Àpèeré miíràn tún hàn nínú ìwé ìtàn àròsọ yií kan náà nígbà tí òñkòwé n̄ sòrò nípa Folárin tí ó şèşè mú tité dùùrù wò inú şóp̄òsi ní Ilókò. Ó ní; Bí o bá n̄tē dùùrù, a máá ju orí ... àwọn ijo a sì máá wò ó pèlú ìyanu. Ní ìgbàmíràn ohùn tirè náá a máá bo ohùn dùùrù mólè... Lójó tí nwón gbé e dé, kitikiti na àwọn èníà ñsáré... (Kékeré Ekùn, O.I. 60)

Àwọn ɔrò arópò-orúkọ ẹníkéta bíí ‘ó’, ‘wòn’ tí òñkòwé lò àti ɔrò arópò-afarajorúkọ bíí ‘àwọn’ ti asótàn mú lò nínú àyòlò òkè wònyí fi hàn pé asótàn kí í se ara èdá ìtàn náà, ó n̄ tóka sí àwọn èdá ìtàn láti ìtan ni.

Okédijí (1981) náà se àmúlò ɔgbón ìsótàn arínúróde nínú ìwé ìtàn àròsọ *Atótó Arére* nígbà tí òñkòwé n̄ şàlàyé èrò ọkàn Àlàbá tí Adájó s̄o sí èwò nítorí erù olè tí ó rà lówó Sàmíù láì mò tí ó sì kó s̄i şóybù. Asótàn s̄o èrò

òkàn Àlàbá, bẹ́è ni ó tún sọ ohun tí àwọn ẹléwòn tí Àlàbá bá nínú ẹwòn fi ojú rẹ́ rí báyíí:

Àbí Olórun kì í sì í şe nñkan kan ni?... Ó fowó lérán, Ó ní wòran ayé, Ó ní wo ọmọ èniyàn bí wón ti ní ré ara wọn jẹ?... Àbí ní tòótó sì ni òún jẹbi? Wí pé òún náà yẹ kó wádíí ọjá tí òun ní tà, kí òun rí i pé ọjá òdodo ni? Wí pé òní kó ni Sàmínù ti ní bá òunbò, ó yẹ kí òun ti mò ón gégé bí i alálsòótó èniyàn? Şùgbón, şebí bí èniyàn bá ti di àlàájì, a máa pa ìsekúše tí ni?... Sàmínù ló jalè, kì í şe òun Àlàbá. Èwo wá ni àkóbá tòun? (O.I. 111-112)

Èrò ọkàn Àlàbá ní asòtàn ní gbé jáde láàyè yií. Ònkòwé ní ànfààní láti şe èyí nítorí ọgbón ìsòtàn arínúróde tí ó lò láti gbé ịṣelè inú itàn rẹ kalè.

Bákan náà ni ọgbón ìsòtàn yií fi ààyè gba kí asòtàn láti máa wólé wòde télé ẹdá itàn bí ó tilè jẹ pé òun náà kì í şe akópa. Èyí ló fún asòtàn ní ànfààní láti télé Àlàbá wọ inú ẹwòn tí ó fi mọ ohun tí àwọn ẹléwòn tí ó bá níbè şe fún un. Asòtàn ní:

Ìyà ò tó yà! Ní ojo tó wèwòn, awon ẹléwòn tó bá níbè lu wábiwósí sí i lára, wón ni awon ní kí i káàbò ni. Pásapasa ni wón ná áń, tí àanú ara rẹ şe é, tí kò sì rí ẹye şáánú òun. Léhìn èyí, òun náà di onílé, ó sì yan ọré oríshirişi láàrin awon ẹléwòn yòókù.

...Ó pupa fòò, ó rẹwà, ó sì le dánnu púpò. Ojoojúmó ní í máa ròhìn bí òun ti şe é pàniyàn. Ó ní òun ti pàniyàn tó méjìlá, ọlópàá kankan kò sì mú òun rí, O ní eékéfà tí òun wèwòn niyí; ... (O.I 112

Àgbékalè àwọn ọrò bí asòtàn tí sọ ó yií fi hàn pé ó rí ohun tí ó şelè sí Àlàbá lògbà ẹwòn láì jẹ pé òhun náà wà léwòn. Ọgbón ìsòtàn arínúróde tí ònkòwé lò ló mú kí èyí rorùn láti şe, ọgbón ìsòtàn yií náà ló sì mú u rorùn fún àwọn ònkàwé láti mọ bí ohun gbogbo ti şe lọ sí lògbà ẹwòn.

Bákan náà, nínú ìwé itàn àròsó Eégún Aláré, dúró ní òkèèrè láti ròyìn ịṣelè nílé-lóko bí ẹni wà níbè. Ó ròyìn ịṣelè irinàjò Ojélàdé àkókó àti ileeji bí ẹni tí ó télé e kiri. Ọgbón ìsòtàn yií mú un rorùn fún un láti sọ ohun tí ó şelè sí Òní tí àgbàrá ọjò gbé lọ sí odò nílá, bẹ́è ni ó sì sọ ihà tí Baálè llú Ojélàdé kọ sí àşeyorí rẹ nígbà tí ó padà sí llú rẹ àti bí ó şe di oníshòwò nílá. Àpéere;

...Baálè náà sì gúnwà lórí ité rẹ pèlú... Ojélàdé ló kó pèşà díè kí ó tó fo orin kan bẹ́ e... àwọn onibàtá fi llú sí i, àwọn ọmọ-lehìn rẹ jó díè kí nwón tó padà sí ijókòó. Léhìn ijó yi ni nwón wó kéréé: léhìn kéréé wíwó, ni nwón ta òkítì; léhìn òkítì, nwón di òyìnbo, ọlópà, ekùn tí ó n gun ilé àti igi ọdán kiri...

Asòtàn ló ròyìn işèlè wéléwélé bí i pé ó wà níbè ni, bẹ́è ló hàn pé kò kópa nínú işèlè nítorí ọrò arópò orúkò ẹníkéta ni ó lò. Ogbón isòtàn arínúróde yií ní ó tún hàn nígbà tí asòtàn ní se àlàyé nípa bí Ìyádùnní atí Ọjèlàdé se padà dé láti ìrin àjò tí wón wá Ọjè Lárinnaáká lọ ní ojú ìwé báyíí:

Nígbátí nwon jeun tan, nwón kò mo igaà tí oorun mú won lọ lójúkannáà tí nwón joko sí, ibè ni nwón sì jò wón sí tití tí ilè fi mó, nígbátí nwón jí won tití tí oorun sá ndà wón láàmú. Nígbátí ilè mó, Dáṣofúnjó békérè bí àjò ti rí lówó Iyadunni sì dáhùn pé kò rí i rárá; bẹ́è ni ó bá kēnubø iròhìn ohun tí ojú won rí...

Nínú àyolò òkè yií, asòtàn ló ní sọ ọrò nípa àwọn ẹdá itàn fún àwọn ònkàwé, ilò ọrò-arópò ẹníkéta ‘wọn’ tí ònkòwé lò fi hàn pé asòtàn kí í se ara àwọn tí ó ní sọ ọro nípa rè.

Ogbón Isòtàn Onílétà

Yàtò sí lílo àwọn ogbón isòtàn méjì tí a ti se àlàyé pèlú àpeçeré lókè yií, ònkòwé tún ní lo Ogbón isòtàn onílétà. Ònkòwé a máa se àmúlò létà nínú itàn àràsòláti fi èrò ọkàn ẹdá itàn kan lórí kókó-ọrò kan hàn sí ònkàwé. Ónà méjì ni ònkòwé lè gba se èyí, yálà kí o fi gbogbo ìwé itàn àràsò náà se létà tábí kí àwọn ẹdá itàn nínú ìwé náà kọ létà sí ara won. Ilànà fífi odidi ìwé itàn àràsò kọ létà ni I.B Thomas lò nínú Ìtàn Èmi Sègilolá Eléyinjú Egé Elégbérún Oko Láyé.

Àfihàn bí ònkòwé se lo Ogbón isòtàn onílétà láti gbé itàn kalé nínú ìwé itàn àràsò Èmi Sègilolá Eléyinjú Egé nígbà tí ó ní kọ itàn tí ó fẹ sọ bii létà sí ìwé iròyìn Akéde Èkó. Ó ní;

Sí oníwéé Iròyìn

Akéde Èkó

Ògbéni oníwéé Iròyìn, mo júbà o.

Èmi yóò máa şopé lówó rẹ tití ọjó ayé mi yòókù, bí ìwọ bá lè máa gbà mí láàyè lóṣòqòsé nínú ìwé iròyìn rẹ iyebíye tí a ní pè ní ‘Akéde Èkó’ kí èni “Sègilolá Eléyinjú Egé” tí mo fẹ tó bii Egbeérún ọkùnrin lókọ nínú ayé mi lè máa se ipítàn ịgbésí ayé mi náà fún gbogbo àgbáyé kà nínú ìwé iròyìn Akéde Èkó....

Èmi yóò dá ọwó ìwé mi dúró níhìn-ín ni kíkọ tití di ọsè tó ní bò.

Èmi ni tiyín,

SÈGILOLÁ ELÉYINJÚ EGÉ

Ilànà bí a ti ní kọ létà ránṣé sí ara wa gan-an ni I.B. Thomas tèlé láti fi işèlè inú itàn àràsò rẹ kalé. Ònkòwé náà ni asòtàn tó kọ işèlè sínú létà fún àwọn oníwéé Iròyìn láti bá gbé e jáde.

A tún rí itókasí ilò irú ọgbón ìsótàn yíí nínú iwé itàn àròsọ *Orílawè Àdígún* tí Olábímtán, kọ. Ònkòwé lo ọgbón ìsótàn yíí láti sọ èrò ọkàn Filí iyàwó Lawè fún Alága egbé Nínálówó nípa ọkọ rẹ tí wón fi sí àtimólé. Èyí wà ní ojú iwé 129 báyíí;

'Alága, Olóyè,

Láti ilé ni mo ti kọ iwé yíí wá ní èrò pé àwọn ọṣìṣé yín lè kò fún mi láti rí yin.

Èmi ni iyàwó Lawè Ewéjé tí ẹ fí sí ìtímólé láìṣè.

Mo mò iwà ọkọ mi; mo mò pé kò jalè, kò pàniyàn, kò sì ba ilú jé.

Bí ó bá jé òótó ni pé òfim ni ẹ ní tèlé ẹ ohun gbogbo nínú Egbé yín, ilé-ejó ni ó yé kí ẹ mú ọkọ mi lọ. Àìṣe bẹ́è iwà ika, iwà kò-sí-eni-le-mú-mi ni ẹ ní hù, bẹ́è kò sí eni tí Olórún kò lè mú. Mo mò péeyin náà ní iyàwó, ẹ sì ní ọmo. E fi òrò náà ro ara yín wò.... Kò bá yín dá sí ɔrò ilú; isé rẹ ni ó ní ẹ. E jòwó o. (O.I. 129)

Ònkòwé fé kí èrò Filí wà nínú itan kí ònkàwé lè mo ipa tí iyàwó Lawè kó nínú ɔrò tí ó ẹlè sí ọkọ rẹ, ó sì lo ọgbón ìsótàn yíí láti gbé e kalè lónà àrà. Èyí náà tún fi bí àwọn olósèlú ẹ maa ní agbára lò hàn.

Nínú iwé itàn àròsọ *Kékeré Ekùn*, a rí àmúlò ọgbón ìsótàn oníléta láti gbé èrò ọkàn ẹdá itàn kan kalè. Ràímì ni ó rán Álábí kí ó bá òun kọ létà sí àbúrò òun ní Abéòkuta, létà náà lọ báyíí:

Àbúrò mi ọwón,

Inú mi dùn láti kòwé kékeré yì si ọ, mo sì rò pé yió ba ọ ni Alafia ati ara lile gẹgẹ bi emi naa ti wa nihin.

Ohun ti o mu mi kowé yi ni pe ara mi ko da, bi ara mi ba si fuyé ng o yoju si ọ titi ojo mèta. Aida ara náà ni nyø mi lenu o, sugbọn iba lasan ni. E maa jaiya o, ẹ sì ẹ gbọ? Ko s'ewu o.

Kí o ba mi ki gbogbo ile, ba mi ki iyawo rẹ Ajike, ki gbogbo àwọn ɔré rẹ patapata ati ɔré rẹ ti o ba ọ wa ki mi ni ijeéló...

Emi ni,

Tiré ni-tooto,

Raimi Ewedogbọn.

(O.I. 74-75)

Ọgbón//Gbígbé Ìtàn kalè bii Ìtàn Ìsótàn Eré Onisé

Ète yíí jẹ mó kí ònkòwé maa gbé itàn kalè bí eni tí ó ní ẹ eré. Olábímtán (1987) ẹ se àmúlò ọgbón ìsótàn yíí nínú iwé itàn àròsọ Orílawè Àdígún nigbà tí Sàlimónù ní fi ɔrò lu ọkan nínú àwọn jàndukú egbé Nínálówó lenu wò, ònkòwé fi ilànà ìsòrò-ñ-gbèsì ẹ se àgbékálè itákuroṣo tó wáyé láàrin àwọn ẹdá-itàn, Sàlimónù ní:

'Jomijòkè'

'Hèé ọ, ọgá'

'Mo fé rí ọ'

'E máa wò mí báyíí'
 'Orò àtátà mà ni mo fé sọ'
 'Mbí e mò p'emi ì í sòrò àwàdà'
 'S'órèé rẹ ni Liásù?'
 'Èwo? Şe Ajágbemólè?'
 'Èwo l'Ajágbemólè nínú Liásù?'
 'Èyí tó n̄ şolópàá n̄'nú wọn ni. Tàbí Liásù wo lẹ fẹ?
 Bóyá Liásù Akogisíná tégún-tégún, ọkọ Sàlá? (O.I. 99)

Bí eni pé èdá itàn méjì n̄ bá ara wọn sòrò bí eni kọ eré-onítàn ní ọgbón ìsòtàn tí ònkòwé lò láayé yií. Ìsòrò-ñgbési tàbí itákúròsọ ní àgbékale ọrò láarin Sàlimónù àti ọkan nínú àwọn Jàndùkú ẹgbé Nínálowó. A tún rí àpéeré miíràn tóka sí nígbà tí Filì, iyàwó Lawè lọ sí ọdò Alága Egbé Nínálowó báyíí:

'Arábìnrin, wòn bá o kọ ìwé yií ni àbí ìwọ fúnraré ló kọ ó?
 'Èmi ni mo kọ o'
 'Ìwọ ni iyàwó Lawè?'
 'Béè ni, baba.'
 'O mà gò o. Ìwọ ò lágbà nílé ni?'
 'Tí mo fí wá rí yin nítorí ọkọ mi?'
 'Wòn ò kó o ni tàbí o ò gba erekọ? Irú ìwé tó yẹ kí o kọ sí èmi nìyí?...

Òkédijí náà gbé ìsèlè kalè bí ìran nínú *Àjà ló lẹrù* nígbà tí Lápàdé rán Dàda nísé óní:

'Dàda wá lọ sí Òkè Olúòkun, kí o bá mi pe Tàfá àbúrò Násírù wá. Sé o mọ ilé wọn?
 'Dàda ní, 'Mo mọbè sà, àbí Tàfá Ìgiripá kó?
 'Lápàdé ní, "un náà gan-an ni. Mo tutó sílè o, wá tètè lọ. Sọ pé mo n̄ retí rẹ kíakíá o."
 'Mo gbó sà
 'Gba owó yií dání. Fún un kó fí wọ taksi bò. Mo dijú o'
 'Mo gbó sà'
 'Wá, má tíi lọ... (O.I.19)

Àgbékale yií jé kí ònkòwé máa fí ojú inú wo ipò tí Dàda àti eni tí ó ran nísé wà ní àkókò tí ìsòrò-ñ-gbési yií n̄ wáyé, ó dàbí eni n̄ wo ìran ni.

Ọgbón Ìsòtàn Àlá Lílá

Ọgbón ìsòtàn miíràn tí ònkòwé itàn àròsọ lè lò ni àlá lílá. Irúfẹ ọgbón ìsòtàn yií ni ònkòwé máa n̄ şàmúlò nínú işé-ónà aláwòmò lítírésò láti taní lólobó nípa ìsèlè tí ó fé şelè lójó iwajú. Ní ọpò ìgbà, àlá tí èdá itàn inú ìwé itàn àròsọ bá lá sábà ma n̄ şe nínú ìwé náà. Láti ló ọgbón ìsòtàn àlá nínú itàn àròsọ, ònkòwé lè mú èdá itàn kan sun kí ó sì máa lálàá nípa kókó-òrò kan. Bí èyí bá ti wá wáyé, ònkòwé lè şe àmúlò ọgbón arínúróde láti máa sọ àlá tí èdá itàn yií lá nínú itàn tàbí kí ó jé èdá itàn tí

ó lálàá náà ni yóò sọ àlá rẹ èyí túmò sí pé ọgbón ìsòtàn ojúmi-lóše ní ònkòwé yóò fi gbé e kalè nìyen.

Fágúnwà ní àwọn onímò tóka pé ó kókó lo ọgbón ìsòtàn àlá nínú ìtàn àròsọ Yorùbá, ọpò àwọn onisé ọnà lítírésho ní wón sì ti şe àmúlò ọgbón ìsòtàn yií. Lára wọn ni J.O. Ògúndélé tí ó lò ó nínú ìwé ìtàn àròsọ re “*Ibú Olókun*”. Ọrògodogànyin lá àlá pé Àjà gbé òun lọ, Àjà sì gbé e lọ nínú ìwé náà. Àpécheré ilò àlá bí ọgbón ìsòtàn hàn nínú ìwé “*Aiye Daiye Oyinbo*” tí I.O. Delanq kọ báyíí:

Lí ojú ala mi mo ri Abóderin, ọdẹ-erin, ti ngbe itosi ile wa. Mo kunlé, mo ki i, o ki mi, o wipe: “Aşabi ḥogò”. Mo nlọ. Mo de ikorita ti o lọ adugbo ọmọ iya ọlobatala. Mo tẹṣe duro sí, mo wo ẹhin, mo tun ri Abóderin, ng ko mọ pe o ntéle mi lati ḥekon: igba na gun pupọ loju mi loju iran na, o tilé fere to odidi ojo kan. Ala ma go o. Abóderin, ng ko mọ pe e ntéle mi lati ḥekon”. O ni: “Béni”. A si nwo ara wa. Abóderin ni: “Ya si ọtun ki o ma lọ tara” Mo şe bẹ. Mo nlọ tara, emi ati on na. A nlọ, Igbari o şe mo fẹ Abóderin ku o ku emi nikanshoso. Igbari o şe mo tun de ikorita mèta ti ndamu alejo-ng ko mọ ibi ti ng ba ya si. Yalaki ng ma lọ tara ni tabi ki ng ya si ọtun tabi si osi. Bi mo nṣiyemeji bayi mo tun ri Abóderin lehin mi, o fi ọwọ şe apejuwe pe ki ng sa ma lọ tara. Mo si n lọ to iwọn ibusọ mèdogun loju iran na... (O.I. 12)

Ònkòwé lo àlá láti sọ ohun tí yóò şelè ní igañí ayé Àşàbí lójó iwájú. Ohun tí ḥédá-ìtàn yií rí lójú àlá wá sí ìmúşé ní kété tí ó jí sójú ayé. Ìrìn-àjò ní ḥédá-ìtàn tí pàdé Abóderin lójú oorun şùgbón nínú ìrìn-àjò igañí yewó ni ó ti pàdé rẹ lójú ayé. Ó wá jé iyálénu pé àwọn òwe àti ijìnlè ḥorò tí Abóderin sọ fun lójú àlá náà ni ó sọ fún un nígbà tí baba rẹ rán an kí ó lọ pe Abóderin wá lójú ayé.

Li ale ojọ na ni mo sun, mo la ala kan. Mo ri baba mi Balogun, o roju si mi, mo ki i, o dahun dię bayi, mo sunmọ, mo ni: “Baba kini şe ti e şe bẹ si mi?” O ni: Kokoro ti o jẹ ẹfọ, iwònba ni eweko idara mọ”. Mo ni itumọ owe yi? O tun dahun pe: “Banu sọ ma ba enia sọ, enia ko si mọ, aiye d’eke”. Mo fẹ tun bere itumọ owe na ni mo taji, eru ba mi gidigidi. Mo ranti owe yi ti Abóderin, ọdẹ-erin, pa fun mi nigbati mo wa ni wundia... (O.I. 91)

Ònkòwé lo àlá láyè yií láti şe àfihàn àjọsọ ḥorò láàrin òkú ọrun (Balógun) àti Àşàbí ọmọ rẹ. Àsotelè nípa ojó iwájú ni ònkòwé lo àlá fún, béké ni ó tún lò ó láti sín ḥédá ìtàn ni gbéré ipákó.

Fágúnwà náà şe àmúlò àlá nínú ìtàn àròsọ *Irèké Onibùdó* báyíí:

Lati ojọ ti mo ti ri i nkò tun fi oju ba a mo di bi mo ti nsoró yi şugbọn mo nri loju ala ng o si sọ bi mo ti şe nba a pade loju ala mi.

Lékinni, mo ri i gégé bi o ti ri gan lojo ti mo ri i lona oko, ṣugbọn kò mu ọpa lqwó mo si ri iyé ni apa rẹ. O sunmọ mi, o gbe mi le ejika rẹ o si bérési fò lq. Nigbati o pẹ o gbe mi lq si oke tobé ti mo bérési rò wípe mo ti koja sakani ibiti aiye wa ati wípe mo ti nsunmọ agbegbe ode orun. Nigbati o şe, o duro si ofurufu emi na wa ni ejika rẹ, o ni ki nwo ilé mo si wo o, o bere ohun ti mo ri, mo si wifun u pe nko ri nkankan ati wípe gbogbo ilé ri bakanna loju mi. Léhinna o ki ọwó bọ apo rẹ nigbati o si ma fa ọwó yọ o mu digi ti nwọn ma nfi si oju o fi i si oju mi o tun wi fun mi ki nwo ilé mo si wo o nigba yi mo ri gbogbo aiye porogodo mo si wi fun u pe gbogbo aiye ni mo ri, o si wa bi mi ni gbolahun ọrọ kan bayii o ni, "Iwó ọmọ mi, njé nkan le tobi to bayi ki ó má ni alakoso?...(O.I. 7)

Ònkòwé fé kí ohun tí òun ní lókan láti sọ rínlè lókan ònkàwé, kí wón si gbà á gbó pélú èrí tó sún mó kí ó dàbí i pé Elédùmarè ló ráñṣé yíí sí won. Èyí yóò nira láti şe bí ó bá jé èdá-ìtàn kan ni ònkòwé fí òrò sí lénu. Ìdí niyí tí ó fí gbé işèlè tí kò le şe lójú ayé wá sí inú àlá kí èrò rẹ le wá sí ìmúşé. Ohun tí kò şe é şe kó şelè lójú ayé ni ònkòwé gbé kale nípasè lílo àlá.

Ogbón Ìsótàn nínú Ìtàn

Ìtàn nínú Ìtàn jé ọkan pàtákì nínú ogbón Ìsótàn tí ònkòwé Ìtàn àrosó máa ní şàmúlò. Gégé bí orúkọ rẹ ti sọ, inú irúfẹ ọgbón Ìsótàn yíí ni a ti máa ní bá kí èdá-ìtàn kan máa sọ Ìtàn miíràn láti fi alàyé ọrò rẹ mülè; Ìtàn yíí lè jé ti ìwáşé, orírun, ilú, èèwò tàbí idí abájọ. Nínú irú ọgbón Ìsótàn yíí, ònkòwé yóò mú kí èdá-ìtàn kan máa sọ Ìtàn miíràn láàrin Ìtàn tí ó ní sọ lówó.

Ó férè má sí ìwe Fágúnwà kan ti a kò ní şe alábàápàdé ọgbón Ìsótàn Ìtàn yíí níbè. Ìwe *Ògbójú-ọdẹ nínú igbó irúnmolè* fún àpẹçeré, ó dé Ìkórítá kan, Àkàrà-oògùn bérè si ní sọ Ìtàn bí wón şe bí àwọn ògbójú ọdẹ kòòkan nínú èyí tó jé kó wá yé wa yékéyéké idí abálájọ tí ọkòòkan wọn şe ní hùwà bí wón şe ní hùwà àti şe bí wón şe ní şe. Nínú ìwe *Ògbójú-ọdẹ nínú Igbó Irúnmolè* bákan náà, a rí bàbá tí áwọn Ògbójú-ọdẹ lọ bá ní òkè Ìrágbiji tó ní sọ Ìtàn Ilé àti Olórun, Ìtan Àjántálá ọmọ fún wọn (O.I. 72-82).

Láwuyì Ògúnníran náà lo ọgbón Ìsótàn nínú Ìtan nínú ìwé Eégún Aláré, ó sọ Ìtan Ológbùró ní ojú ìwé 44 sí 47, bákan náà ló sọ Ìtàn lórí bí èkú eégún ti şe nílè ayé nígbà tí Òjéladé békèrè lqwó Dúdúyemí pé kí ó sọ ẹni tí ó kó ru èkú eégún, tàbí tani eégún àkókó ní ilé ayé:

....

Ológbójò l'ó kó ru èkú eégún
Èsà Ògbín, ará Ògbójò
Oun l'Èsà Ògbín
Mo gb'ágọ mo tà'dí réke
Mo jó ranin-ranin nínú aṣo lóbala,

Àwọn l'omo Ológbìn-molè,
 Òmọ Oníké èyin-gedé
 Èèkàn fibi gbóoró bólé
 Tí míté lónà t'Èsà
 Iké mi kò jọ t'Òya
 È máše gbé mi f'Òya

....

Òmọ oníké èyin-gedé.
 Eégún di méfa lóde Ògbin-Ilé
 Kí ló ñe tóbìnrin ò m'awo-ó ñe?
 Pààkà di méfà nígbálè
 Èkú ñe méfa mo lò ó gbó
 È waṣo eégun
 (O.I. 53-58)

Àwọn eléégún ló ní pèsà láti bá ara wọn sòrò, ìtàn tí ó bí eégún sáyé àti
 ení tí ó kókó ru èkú eégun ni ó hàn nínú àyolò òkè yíí. Ìtàn yíí wà láarin
 ìtàn ni, kí ñe òhun gangan ni ìtan ti ìwé ìtàn aròsò yíí dá lé sùgbón ó mú
 kí ìtàn dùn, kí ó sì jọ ojú ayé tààrà.

Ogbón Ìsótàn Ìpadàséyìn

Irúfẹ́ ogbón ìsótàn yíí ni òñkòwé ti máa ní lò láti dí àlàfo láarin ìtàn nígbà
 miíràn. Òñkòwé tó lo irú ogbón ìsótàn yíí yóò jálu ìtàn ní àárín tàbí kí ó
 móómò fo àwọn ìṣèlè kan láti lè fi ìtàn náà ñe awúrúju fún àwọn
 òñkàwé. Iwájú ni òñkòwé yóò ti padà séyìn láti sọ ohun tó ñelè ñáájú
 àkokò tàbí ìṣèlè náà nínú èyí tó máa jé kí ohun tó ñókùnkùn sí òñkàwé
 wá fara hàn. Nínú irú ogbón ìsótàn yíí, òñkòwé lè dá ìtàn dúró láarin kan
 láti pe àkíyésí òñkàwé sí ìṣèlè kan tó ti koja séyìn sùgbón tí òñkòtàn ko
 fi àyè sílè láti gbé e kalè nígbà náà. Ogbón ìsótàn yíí yóò mú kí òñkàwé
 rí àrídájú òrò tí kò bá dojúrú nígbà tí ó ñka ìtàn náà lò.

Ogbón ìsótàn yíí ni Akínlàdé, lò nínú ìwé ìtàn àròsò *Owó Èjè*. Òñkòwé
 kò jé kí a mọ idí tí ẹmu tí bàba Wálé fún Súlè ìgbirà mu fí sekú pa á, tí
 bàba Wálé tí wón jíjò mu ẹmu náà ko sì kú ni tiré. Èyin ò reyin ni ó ñèse
 wá hàn nínú ìtàn pé bàba Wálé wọ inú ilé lò mu aporó kíákíá, ó sì bi
 gbogbo ẹmu àti májèlé sí ilé ìgbònsé kí oró májèlé tó wólé sí i lára.
 Òñkòwé fi hàn pé Súlè (Ìgbirà) kú láarin ìtàn sùgbón kò jé kí a mọ ohun
 tó sekú pa á kíákíá. Ìparí ìtàn náà ni òñkòwé ñèse tí jé ká mọ pé ẹmu tí
 bàba Wálé fí májèlé sí tó mu ló sekú pa á.

Ògúnníran (2006) náà ñe àmúlò ogbón ìsótàn yíí láti fi bí Òjélàdé àti
 Dúdúyémítí lágbara tó hàn nínú ifigagbága láarin wọn ní ojú ìwé 41 sí
 42 báyíí:

B'ijó bá yá, a ó fi bàtá dárayá
 Èmi Eégún Aláré, a-bi-koko létí aşò;
 Èmi Òjélàdé, òmọ Ìyádùnńní;

Mo jó n'Ilé-Igbón, nwón kó mi l'órin;
 Mo jó l'Ákésán, nwón 'o kégàn mi;
 Mo tún jó dé 'bi nwón gbé fún mi lómọ.
Ó dìgbà èkinní, mo gbágò mo r'Óyó,
 Aláàfin ní nwón ó gb'agò lówó mi;
 Mo l'ágba Ìmàle kò sí filà k'ó tó-ó kewú,
 Mo ní kò s'enìà tí ó gb'agò lówó mi;
 (O.I 41-42)

Ònkòwé lo ọgbón pípadàséyìn láti sọ isé ribiribi tí Òjélàdé ti şe gégé bí akínkanjú ọjè àti eléégún tó lágbára tí ó sì ní irírí látarí pé ó ní sişé tàbí pèṣà kiri ilú.

Àpekeré ilò Ọgbón Ìsòtàn Pípadàséyìn náà hàn nínú isé-onà aláwòmó lítírésò Òkédijí (1987) iyen iwé itàn àròsò Àjà ló lérù. Ọgbón ìsòtàn yíí je yø nígbà tí Lápàdé ní bëèrè ɔrò lówó Tiámíyù nípa Tóláni tí wón jí gbé;

...Kólá ní, ‘Áà, ọgá Tiámíyù! E fé şofofó! E gbàgbé bí wón ti şe Gòkè tó dale níjósí! Sé e ti gbàgbé ni? E má mà fohùn o. E má mà fikú şiré o, nítorí ọdàlè ni wón ó kà yín kún o’.

Lápàdé réntí pé òun kà nípa éni kan tí ní jé Gòkè tí wón kó sọ pé ó sònù, nínú iwé iròyìn. Ó tó ọsè méjì léyìn tí wón kó lò ó nínú iwé-iròyìn kí wón tóó wá rí òkú rè gbé nínú odò Ògùnpa ní ojó kan báyíí tí àgbàrá kún inú rè... (O.I. 86)

Isé pàtakì tí àwọn onímò sọ pé àwọn ònkòtàn maa ní lo ọgbón ìsòtàn pípadàséyìn fún nínú itàn àròsò náà ni ònkòwé lò ó láti şe. Ìşelè nípa ɔrò Gòkè tó je yø láayè yíí fi bí àwọn ọdaràn tí àwọn Tiámíyù ní sişé fún ti lágbara tó mülè. Èyí sì şe alàyé kíkún fún wa nípa aburú ọwó àwọn ọdaràn wònyí. Àpekeré míràn hàn nígbà tí Lápàdé ní sòrò nípa owó ifà tó rí lápò Tiámíyù, ó ní:

Lápàdé bú sérin-ín, ó ní. ‘iwòyí àná ni kmo rí owó tùùlùtuulu kan tó tó báyíí náà he nínú iga, n ò tilè tì kà á wò ká tóó sòpè n óò ná an... (O.I. 83)

Ònkàwé kò mọ iga tó Lápàdé rí owó he nínú igbó şùgbón ònkòwé fi hàn gégé bi ohun tí ó ti şelè kojá nínú itàn.

Ọgbón Ìsòtàn Ìpadà-síwájú

Ódikeyì Ọgbón Ìsòtàn Ìpadaséyìn ni èyí jé, irúfè ọgbón ìsòtàn yíí ni ònkòtàn maa ní lò láti sòrò nípa ohun tí ó şe é şe kí ó şelè lójó iwájú. Ọgbón yíí maa ní mú kí ònkàwé maa retí kí ohun tí ònkòtàn kó wá sí imúşé. Àpekeré èyí wá nínú iwé itàn àròsò Àjà ló lérù báyíí;

... Nígbà tí Délé àti Tiámíyù bá dé, ọwó á lè ká wọn. Bí wón bá sì wá dé lókòkan, a jé pé orí wọn ló ta kò wón yen, pé Ọlórún ló bá wa mú wọn yen. Bí wón bá dé pò, ìwo kojú sí èyí tó bá sún mó ọ, èmi náà ó sì mú èyí tó bá wà lódò tèmi. Wón ò níí fura rára tí wón ó fí wolé. Bí wón bá ti wolé ní ojú wọn óò rí nñkan... (O.I. 80)

Ìpalèmọ ohun tí Lápàdé àti Tàfá yóò şe fún Délé àti Tiámíyù ni ònkokwé gbé kalè. Ọgbón ịsötàn yií fún ònkokwé ní ànfaàní látí mo ịṣelè tí yóò wáyé lójó ịwájú, bí wón ti pète rẹ náà ni ó sì şe wáyé.

Fágúnwà (2005) lo ọgbón ịsötàn pípadàsíwájú nígbà tí ẹníkan fún àwọn akọni ní ịgò oògùn aporó fún lílò nígbà tí wón bá dé ilú àwọn ejò. Onítòhún sọ fún wọn pé "...Tí ẹ bá dé ilú agánnigàn obìnrin, ẹ má wo ọdọ wọn o...". Àpèrè wà nínú ịwé ịtàn àròsọ *Igbó Olódùmarè*.

Ìlànà bí a ti ní kọ létà ránsé sí ara wag an-an ni I.B. Thomas télé láti fi ịṣelè inú ịtàn àròsọ rẹ kalè. ònkokwé náà ni asötàn tó kọ iṣlè sínú létà fún àwọn oníwéé Ịròyìn láti bá gbé e jáde. Ọgbón ịsötàn yií ni I.B. Thomas (1992) lò nínú ịwé ịtàn àròsọ yií láti ibèrè dé ḥopin.

A tún rí ịtókasí ilò irú ọgbón ịsötàn yií nínú ịwé ịtàn àròsọ *Orílawè Àdígún* tí Olábimtán, A. (1987). ònkokwé lo ọgbón ịsötàn yidí láti sọ èrò ọkàn Fílí iyàwó lawè fún Alága ẹgbé Nínálowó nípa ọkọ rẹ tí wón fi sí àtyimólé. Èyí wà ní ojú ịwé 129 báyií;

‘Alága Olóyè,

Látí ilé ni mo ti kọ ịwé yií wá ní èrò pé àwọn ọsìşé yimn lè kò fún mi láti rí yín.

Èmi ni iyàwó Lawè Ewéjé tí ẹ fi sí ịtímólé láisè.

Mo mò ịwà ọkọ mi; mo mò pé kò jalè, kò pàniyàn, kò sì ba ilú jé. Bí ó bá jé òótó ni pé օfin ni ẹ ní télé şe ohun gbogbo nínú Egbé yín, ilé-ejó ni ó yé kí ẹ mú ọkọ mi lọ. Àìṣè bẹè idwà ikà, idwà kò-sí-eni-le-mú-mi ni ẹ ní hù, bẹè kò sí eni tí Ọlórún kò lè mú. Mo mò péeyin náà ní iyàwó, ẹ sì ní ọmọ. Ẹ fí օrò náà ro ara yín wò... Kò bá dá sí օrò ilú; isé rẹ ni ó ní şe. Ẹ jòwó o.

Ọgbón ịsötàn Àdásosínú

Èyí ni ọgbón ịsötàn tí ònkokwé yóò ti lo asötàn arínúróde láti gbé èrò ọkàn ẹdá ịtàn jáde. Ọgbón ịsötàn yií fara jọ ịdánikàn-sòrò sínú nínú èyí tí ònkokwé yóò ti gbiyànjú láti kan èrò ọkan ẹdá-ịtàn. Asötàn arínúróde ló lè ní ànfaàní jù lọ láti lo irú ọgbón ịsötàn yií nítorí ohun gbogbo ló lágbara láti mo nípa rẹ nínú ịtàn géhé bí a ti sọ şájú. Bí ẹdá-ịtàn şe ní ro օrò lókan ni ònkokwé yóò gbé èrò náà jáde nínú ịtàn rẹ. Èyí şe é şe nítorí ònkokwé náà fúnra rẹ ló kúkú ní fí օrò sí ọkàn tàbí ẹnu ẹdá-ịtàn kòkèn.

A rí ìlò ọgbón ịsọtàn yií nínú *Aiye D'aiye Oyinbo* nígbà tí Balógun bàbá Àṣàbí sọ fún Àṣàbí àti iyá rẹ pé Babalolá ni òun fé kí Àṣàbí fé lókọ. Ḍòrò yií kò té Àṣàbí lórùn ó sì ná dá Ḍòrò sọ nínú ilé, óní:

Èmi? Èmi Àṣàbí, awéléwà obìnrin: ọpelengé şubu lu awo, awo ko fo: ...mo mọ işe şe, mo mọ oja ta, egbé mi kan ko lèwa to mi ambotori ko lèwa ju mi, iya ma pø o. Niti emi ng ko ni Babalola fi şe... Kí a ma ri, agbedø, ki ng ni Babalola l'okø laiye mi, o dorodì.

Nitoto baba nla rẹ je Baalé Ojuşongo gègebi itan tí sọ fun wa, şugbọn baba rẹ ko bikita fun oye ilu, ko bikita fun ohunkohun ju ki o ma tu awọn obinrin jẹ nidi egungun rẹ, Şe oṣibayı ni ng o fi şewo ni kutukutu mi? Oṣi bayi ni ng joko ti?... (O.I. 7-8)

Ó hàn nínú àyølo òkè yií pé Àṣàbí n şasò, békè ni ó n béèrè ibéèrè lóríṣíríṣi tí kò sì retí kí ẹnikéni dáhùn àwọn ibeere náà nítorí èrò ọkàn rẹ sí Ḍòrò tí bàbá rẹ sọ ni.

Àpejeré àmúlò ọgbón ịsọtàn yií náà wà ní ìwé itàn àròsø *Atótó Arére* tí Òkédijí (1981) kọ. A rí èyí nígbà ti Àlábá n ronú lórí Ḍòrò Sítù tó wà lésè kan ayé ẹsè kan Ḍòrun látarí şíşá tí ọkan nínú àwọn ọdẹ tó n sọ báñkì şá a ládàá nígbà tí wọn lọ ji àpótí owó ní báñkí. Àlábá n dá Ḍòrò sọ lókàn ara rẹ báyí:

... Ta ni àwọn ọlópàá mú? Ta ni wón sì mú? Abí iró sì ni wón n pa, kí àwọn tí ó ʂisé yií ganan lè rò pé kò séwu mó, kí wón wáá yojú sóde? Kí ọwó àwọn ọlópàá lè tè àwọn ọdaràn gidi? Ta ni kò mọ irú ọgbón békè? Wón dẹ tákúté, wón ò fi erùpè bò ó. Abí wón sì mòómò mú àwọn kan şá, kí wón tóó máa bá ìwádií lọ lábélè?...

(O.I.146)

5.0 Isònísókí

Nínú idánilekọ́ yíí a ti şàlàyé ohun tí ọgbón ịsọtàn jé. A tún şàfihàn bí àwọn ọgbón ịsọtàn yií ti n jẹ yø nínú itàn àròsø, a sì fi àpejeré gbe ọkòòkan lésè.

6.0 İşé Síşe

- i. Şàlàyé ohun tí ọgbón ịsọtàn jé
- ii. Jíròrò lórí iyátò tó wà nínú ọgbón ịsọtàn ojú-mi-ló-şé àti aríhìn-ín-ró-hùn-ún.
- iii. Mú ìwé itàn àròsø kan tí ó wù ó, kí o sì şe àdámò àwọn ọgbón ịsọtàn tó jé jáde nínú rẹ.
- iv. Şàlàyé àñfààní tó wà nínú lílo asòtàn arínúróde
- v. Sòrò lórí onírúurú ọnà tí òñkòwé le gbà mú ọgbón ịsọtàn onílétà lò.

7.0 Àwọn ìwé ìtókasí

- Adébòwálé, O. (1999). *Ogbón Oñkàwé Alátinúdá*. Lagos, The Capstone Publishers.
- Adékúnlé, C.T (2013). Ilànà Ìtúpalè Lítírèṣò Yorùbá nínú ÈGIN: Jóna Akadá ní Èdè Yorùbá. Fol. III, o.i 252-266.
- Agbájé, J.B (1985). "Ogbón Ìsòtàn Nínú Àwọn Ìtàn Áròsó Odújo". M.A Thesis, Department of African Languages, OAU, Ile-Ifé
- Akínwùmí, I. (1990). *Ogún Omódé*. Ìbàdàn, University Press.
- Bámgbósé, A (1974). *Writing A Novel*. London, Mcthuen
- Delano, I.O (1955). *Lójó Ojóun*. London, Thomas Nelson & Son.
- Fágúnwà, D.O (2005). *Ògbójú Odé Nínú Igbó Irúnmalè*. Ìbàdàn, Nelson Publishers Limited.
- Fágúnwà, D.O (2005). *Ìrèké Oníbùdó*. Ìbàdàn, Nelson Publishers Limited.
- Ìṣòlá (1998). The Modern Yoruba Novel: An Analysis of Writers' Arts. Ibadan, Heinemann Educational Books.
- Ògúnníran, L. (2006). *Eégún Aláré*. Lagos, Macmillan Nigeria Publishes Ltd.
- Ògúnṣínà, J. A (1992). *The Development of the Yorùbá Novel 1930-1975*. Ìbàdàn, Gospel Faith Mission.
- Ògúnṣínà, J. A (1988). "Ònkòwé Yorùbá àti Ìdàgbàsókè Orílè-Èdè Nàjíríà nínú Ifé Annals of the Institute of Cultural Studies, Ilé-Ifé: OAU
- Òkédijí, O. (1987). *Àgbàlagbà Akàn*. Ìbàdàn, Longman Nig. Ltd.
- Òkédijí, O. (1969). *Àjà Ló Leriù*. Ìbàdàn, Longman Nig. Ltd.
- Olábímtan, A. (2005). *Kékeré Ekùn*. Lagos, Macmillan Nigeria Publishes Ltd.
- Olábímtan, A. (1987). *Orílawè Ádìgún*. Lagos, Macmillan Nigeria Publishes Ltd.

**Ìpín kérin Àfikóra ìtúpalè ìtàn àròsọ: Àgbéyèwò ìtàn àròsọ
Ògbójú Odẹ Nínú Ìgbó Irúnmolè**

Àkóónú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0. Ibéèrè Ìshaájú
- 3.1. Àgbéyèwò ìtàn àròsọ *Ògbójú Odẹ Nínú Ìgbó Irúnmolè* ti D.O.
Fágúnwà kọ
- 4.0. Ìsonísókí
- 5.0. Isé Síše
- 6.0. Àwọn ìwé ìtókasí fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Nínú idánilékọ yií ní a ó tí şe àyèwò ìwé ìtàn àròsọ *Ògbójú Odẹ nínú Ìgbó Irúnmolè*. Ohun tí a ó tepele mó nínú idánilékòjó yií láti le sí ojú inú akékòjó sí síše ìtúpalè iwé ìtàn àròsọ, bákan náà ni a ó tún şe àyèwò ìsowókòwé Fágúnwà.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilékòjó yií tán ní àkàyé, o ó le jíròrò lórí àwọn fónrán ìwé ìtàn àròsọ *Ògbójú Odẹ Nínú Ìgbó Irúnmolè* wònyíí: ògbón ìsótàn, iħun ìtàn, ibùdó ìtàn, ifiwaŵédà, kókó ɔrò àti ilò èdè nínú inú ìwé náà.

3.0 Ibéèrè Ìshaájú

- (i) Şe àfiwé ìwé ìtàn àròsọ Fágúnwà pèlú ìwé ìtàn àròsọ onílànà Fágúnwà kan
- (ii) Jíròrò lórí àwọn kókó tí Fágúnwà fúnkamó nínú ìtàn àròsọ *Ògbójú Odẹ Nínú Ìgbó Irúnmolè*

4.0 Idánilékòjó

- 4.1 Àgbéyèwò ìtàn àròsọ àpilékọ *Ògbójú Odẹ Nínú Ìgbó Irúnmolè*
Fágúnwà kọ

Tání Daniel Olórúnfémí Fágúnwà?

Géhé bí Bámgbósé (2007) şe fi yé wa a bí olóògbé Daniel Olórúnfémí Fágúnwà ní ọdún 1903 ni ilú Òkè-Ìgbó ní ipìnlé Ondo. Joshuá Akíntunde ni orúkọ bàbà rẹ nígbà tí iyá rẹ ní jẹ Rachael Osúnyomi. Inú èsin ibílè ní wọn bi í sí kí àwọn òbi rẹ tó gba èsin ọmóléyìn Jésù. Oròwolé ni orúkọ èsin ibílè rẹ kí ó to yíí sí Olórúnfémí.

Ó bèrè ẹkọ alákóbèrè rẹ ní St Luke's School, Òkè-Igbó láàrin ọdún 1916-1924. Ó sísé olùkó ní ilé-èkó tó ti parí yíí ni ọdún 1925. Ni ọdún 1926, ó wọ ilé-èkóṣé olùkó St. Andrew's College, Ḳoyó ó sì kékòqó gboyè ní ọdún 1929. Ó sísé olùkó ní St. Andrew's Practising School, Ḳoyó láàrin ọdún 1930 sí 1939.

Ó mágá ní lo àkókò isinmi rẹ lódò Katikíìsì Oládiméjì ni ilú Modákéké. Nínú àwọn irú akókò isinmi yíí ní ó se alábápadé iyàwó rẹ. Ni àkókò yíí iyàwó jẹ ọmọ ẹgbé akorin nígbà ti Fágúnwà jẹ atedùùrù. Bábá rẹ jáde láyé ní ọdún 1939.

Ó sísé olùkó ni àwọn ilé ẹkó bii St Patrick's School, Ḳwò 1940 – 1942; CMS Grammar School, Lagos, 1943; Girls School ní Benin, 1945-1946, Igbóbí College, Lagos, 1946-1948. Ó rín irìnàjò ló sí òkè òkún ni oríle èdè Britain láàrin ọdún 1946-1948. Ó tún sísé olùkóní ní Government Teacher Training, Ibadan láàrin ọdún 1948 -1950. Ó tún se irìnàjò pada sí ilú Britain pèlú èròñgbà wí pé òun yóò gba oyè àkókó, sùgbón ó darí wálé ní ọdún 1955 láiti parí ẹkọ rẹ, ó sì wá di Alákoso Ètò Èkó ní abé Ìjọba Ìwò Oòrùn ni èka itèwéjáde, tí ó si wá ní ààyè yíí tití di ọdún 1959.

Ó gba àmi eyé Margaret Wrong Prize nítorí àwọn iwé tí ó ti kọ. Ó jẹ oyè ilú ní ilú Òkè-Igbó ní ọdún 1956. Ní ọdún 1959 ni ọbabínrin ilú òyìnbo fi oyè M.B.E (Member of British Empire) da a lólá nítorí àwọn işe akínkajú tí ó ti se. Àjo ilé işe itèwé Heinemann Educational Books Ltd ní ó ní ba sísé titi ti ọlójọ fi dẹ ní ọjó kejìlá ọdún 1963.

Ogbón ịsọtàn

Ogbón ịsọtàn ojúmilóše

Àsọtàn ojú mi ló se ni Fágúnwà mú lò nínú kíkọ itàn yíí sílè. Àsọtàn ni o ní ròyìn gbogbo ịsèlè inú itàn. Arópò orúkọ enì kínní tàbí ọrò-àrópò afarajórúkọ enì kínní ni òníkòwé lò láti gbé itàn rẹ kálè nínú ọgbón ịsọtàn yíí. Wo àpẹerẹ tí ó wà nísàlè yíí kí o si tún fa ọpò àpẹerẹ jáde fúnra rẹ

“Emi pèlú jókò le orí àga mi, mo fehin ti gbègbèrègbè, mo ní gbádùn ara mi, kò pé púpò ti mo jóko yíí ni mo ri ti ọkùnrin arúgbó kan wólé tó mi wa, ó jóko, mo gbe aga fún u...” (o.i. 2)

Ogbón ịsọtàn Apàlópadídún

Fágúnwà se àmúlò ọgbón ịsọtan àló pípa nínú agbékale itàn inú iwé *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmolè*. Àwọn itàn kan wà tí ó farajọ itàn inú àló; àwọn ẹdá itán mériiírí inú itàn yíí bí iwin ẹranko, òkú, ní wón ní hùwà tàbí sòrò bí èniyàn. A tún se àkíyési pe ọnà idánilékòqó eléyì tí ó wúlò fún àwọn ọmódé náà tún súyọ nínú iwé *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmolè*. Àpẹerẹ ní itàn ‘Ajántálá ọmọ’ tí ó farapé itàn inú àló.

Ọgbón ịsótàn ịtàn ninú ịtàn

Ọgbon ịsótán ịtàn yií ni èyí tí Fágúnwà múlò nínú ịtàn àròsọ rẹ láti fi sọ ịtàn kan pàtó tí ó fẹ sọ fún àwọn ònkàwé rẹ şùgbón tí ó şe àmúlò àwọn ịtàn keékééké miíràn láti kín órọ rẹ lése. Irú ọgbón yií a máa mú kí ịtàn aròsọ gùn síwájú sí ni. Nínú ịwé *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmolè*, Ìrágbèje sọ ịtàn kíniun kan fún àwọn akoni ọdẹ méje tí wọn şe àbèwò sí ọdò rẹ ní òkè Lángbòdó, bákan náà ni ịtàn Okùnrin kan tí o ní lọ sí idále. Àgbékalè ịtàn yií wà fún láti kọ àwọn ònkàwé lékòdó ni.

Ọgbón ịsótàn onílétà

Ilò léta kíkọ wà lára ọgbón ịsótàn tí Fágúnwà fi gbé ịtàn *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmolè* kalè. Àpẹerẹ èyí hànđe nínú lęta tí ọba òkè Lángbòdó kọ sí ọba ilú àwọn akoni ọdẹ méje (o.i. 99).

Àhunpò ịtàn

Àhunpò ịtàn *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmolè* jẹ àfihàn àhunpò-ịtàn àbáláyé Yorùbá. Àpẹerẹ àhunpò ịtàn àló àpagbè tí Fágúnwà fi hún ịtàn inú ịwé *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmolè* níwòyíí:

- i. Alábápàdé olùsötàn
- ii. Irínàjò Akàrà-Ogún sí igbó Irúnmolè
- iii. Isèlè inú igbó Irúnmolè
- iv. Isèlè irírí Akàrà-Ogún lówó Lámorín
- v. Awọn èrò Òke Lángbòdó
- vi. Isèlè ilé Ìrágbèje ni ile Olójuméje
- vii. Irìnajò padà sílé.

Gbogbo àwọn işelè yií ló le dá dúró fúnra wọn, işelè irìnajò Akàrà-Ogún ní igbà àkókó kò papò mó işelè atí irírí rẹ nínú irínàjò sí Òke Lańgbòdó. A tún şe àkíyèsí pé ilànà síso ịtàn lábalalábala tí àwọn apàló máa ní lò ni Fágúnwà náà télér nínú àgbékalè ịtàn inú *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmolè*.

Ìrànlówó ọjiji àti işelè kóngé

Àwọn işelè yií a máa şelè lójiji, páapáa jùlò nígbà tí kò bá fẹ sí ọnà abáyọ fún olú ẹdá ịtàn mò, işelè ọjiji tàbí kóngé yóó şelè. Bi a ba wo bi iyá Akàrà-Ogun şe yọ sí i léyìn ikú omobínrin tó ní rán lówó télẹ, iyá rẹ bá a sòrò, ó sì fún ní àkàrà dídùn kan jẹ, léyìn èyí ní iyá rẹ fún ni òkúta fúnfún kan pé kí ó sọ ọ sínú ihò bí òun ba ti lọ tán, èyí ní yóò jé kí ó pàdé ọdẹ miíràn tó ti şinà sínú igbó típẹ. Irú àwọn işelè ọjiji àti kóngé yií a máa túbò jẹ kí ịtàn ó gùn síwájú si ni. Yíyọ tí iyá Akàrà-Ogún yọ sí í ló tún jé kí ịtàn tésiwájú kí ó sì má dópin.

Ibùdó ịtàn

Àwọn ibùdó ịtàn inú ịwé *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmolè* jẹ àwọn àpẹerẹ ibùdó ịtàn inú àló àpagbè. Ọpòlòpò àwọn işelè inú àló ní ó jẹ wí pe inú igbó ni wọn tí máa ní wáyé. Orísiríṣi àwọn işelè kàyéfi àti mériíliri

ní ó máa ní kún inú àlò àpagbè. Béè gégé ló rí nínú ìtàn inú ìwé yíí. Nínú ìtàn yíí ni a tí ri Olórí-Igbó àti àwọn ẹmèwà rẹ tí wọn fẹ se ipàdé ṣùgbọn ti ịgbéṣe Àkàrà-Ogún jé kó níra fún wọn láti se béké. A rí Aládé-Igbó ẹbóra ti máa gbé inú ọgán, bíbápàdé Àgbákò nínú igbó àti béké béké lo.

Ifiwàwèdá

Fágúnwà se àmúlò àwọn ẹdá ìtàn tí ó jé ènìyàn, ìwín, apákan iwin àti ènìyàn, apákan ẹranko àti ènìyàn, ẹranko.

Ènìyàn: Àkàrà-Ogun, Lámorin abbl.

Iwín: Àgbákò, Tèmbèlèkú, Ìdàrúdàpò, Olórí-Igbó, Àròni iwin ẹlésè kan, Kúrembete, iyàwó Kákó abbl

Apákan iwín apá Kan ènìyàn: - Iragbeje,

Apákan ẹranko apá Kan ènìyàn: Ògònìgò ọba Eye

Eránko: Ewúré, ekùn, kòlòkòlò, Kìnìún abbl

Ìlò orúkọ alárokò

Orúkọ alárokò ni Fágúnwà sábà máa ní fún àwọn ẹdá ìtàn rẹ ní ibámu pélú ihùwàsí wọn. Fún àpéeré Àkàrà-Òògùn jé orúkọ alárokò, òun ni olú ẹdá ìtàn. Ní ojú ewe kókàndínláàdóta (o.i. 49) olú ẹdá ìtan jérì sí orúkọ rẹ ‘Àkàrà-Ògun ni mi nítoto, bí orúkọ mi ti ri náà ni emi papa ri: oṣo kò lè je mi, ajé kò lè pa mi lara, elébologún kò si le ri mi gbe se’. Bóyá nítorí pé Àkàrà-Ògun níkan soso nìyá rẹ pa ọmọ mésàn kú nínú ilé ló jé kí Fágúnwà fún ni orúkọ yíí. Bákan náà ni orúkọ àwọn akoni ọdẹ méje tí ó lọ sí Òkè Láñgbondó. Aràmàndà - ọkùnrin tí ó jé wí pé bi ịsèdá rẹ tí ri bí inà bá ní jó, otútú ni yóò máa mu òun. Ònkòwé jérì sí eléyií ni ojú ewé karúnlélógójì (o.i. 65) ‘Mo ti pa a, e wa wo o, nkò tílè mò pe mo ja rara, afi otutu dię ti o npa mi’

Ìtàn sókí nípa ẹdá ìtàn

Ìtàn sóki tún jé ara ọnà tí Fágúnwà máa ní lò láti şàlàyé àwọn ẹdá ìtàn rẹ, a máa se eléyií láti jé kí a mo irú ènìyàn ti ẹdá ìtàn béké jé, àti kí a le ní òye kíkún nípa ịsèdá wọn. Àpéeré irú àwọn ẹdá ìtàn báyíí ni ìtàn tí Àkàrà-Ogun sọ fún Fágúnwà ní ibèrè ìtàn yíí, ibè ní a tí mò wí pé ajé paraku ni iyá rẹ àti pé ọmọ mésàn tí ó wa níle ní akókò tó wà láyé ní ó pa kú ọkan. Ìtàn yíí náà ló jé kí a mo wí pé iyàwó mérin ni bàbá òun ni àti pe ewu ní bẹ nínú kíkó obínrin jọ. Ìyá Àkàrà-Ogun ló pa àwọn iyàwó méta yóòku àti ọmọ méjọ. Inú ìtàn yíí náà ni a ti mo wí pé bi bàbá Àkàrà-Ògun ti ni oògùn tó apá rẹ kò ká iyá Àkàrà-Òògùn.

Àpèjúwe

Ònkòwé a tún máa se àpèjúwe irísi àti àyiká àwọn ẹdá ìtàn rẹ ni ẹkúnréré tàbí lérèfè. Ìsàpèjúwe Ègbín nínú ìwé yíí ló jé ká mò wí pé ìwà ọbùn Ègbín pọ gidi ni tó fi jé pé àwọn akoni yíí béké é pé kí ó máa lọ kúrò lódò wọn ni.

Kókó ọrọ

Ìgbàgbó àti ìgbékèlé nínú Olórun.

Ònkòwé fé kí á mò wí pé láisí ìgbàgbó àti ìgbékèlé nínú Olórun, gbogbo ìgbìyànjú èdá le já sí àsán. Iforítí, jíjé akíkánjú àti alágbará lásán kò tó fún kíkésejárí nínu iṣòro. Àpeṣeré yíí farahàn níbi ibápàde àwọn akoni méje àti Àgbákò léyìn ti Èfoiyé tì húwà tako ofin Sokotí Alágbedé Òrun nígbà tí ó ta ọfà kẹjọ sí Àgbákò ti Sokoti sì bínu sí i, ó fún Àgbákò ní agbára láti ọrun wa, o si da gbogbo wọn lójú rú. Àkàrà-Oògun sọ pé ‘Nígbàti ó pé diè mo ke pe Olórun Ó si gbó’ (o.i. 66).

Iforítí

Iforítí se pàtaki nínú gbogbo ìgbìyànjú èdá láyé, iforítí ló jé kí Àkàrà-Òògun jé akíkanjú Ọdẹ. Iforítí náà ló tún farahàn nínú ìrìnàjò àwọn akoni méje pèlú ìrírí wọn, gbogbo won kọ ni wọn padà délé nítori àiníforítí. Iforítí ni wọn fi ségun Àgbákò Okúnrin nínú ìrìnàjò wọn bákan-náà ni ti Wèrè-Òrun. Ònkòwé tún se àfihan àwọn ìtàn tí ó jé mó iforítí nínú ìtàn yíí. Fún àpeṣeré, itàn tí iyá Àkàrà-Ogun sọ fún un nígbà tí ó jáde sí láti inú ilè wá. (o.i.40)’

Ifé

Orò ifé láàrin olólufé tí wọn jé akọ àti abo jeyọ nínú iwé ìtàn yíí. Àpeṣeré ni ifé Kàkó àti iyàwó rẹ, pamínkú, tó jé iwin tí ó padà yorí sí ikú fún iyàwó yíí.

Orò nípa ifé ètàn jeyọ nínú iwé ìtàn àròsọ yíí, ifé ètàn tó wà láàrin ọba ilú kan àti àyò iyàwó rẹ tó fẹ gba àbòdè fún un. Orí ló yọ ọba yíí tóri ìrànlówó Àkàrà-Ogun.

Èsàn

Èsàn ò gbóogùn géhé bi àwọn àgbálàgbà nílè Yorùbá ti sọ, Àkàrà-Ogun tó jé olú-èdá ìtàn rí èsàn gbà bí àánu, ìrànlówó àti ojúrere, eléyií rí bẹẹ torípe Àkàrà-Ogun gbékèlé Olórun fún ìrànlówó.

Èsàn tí akópa kòókan rí gbà ló jé ka mó wí pé isé ọwó káluku wọn náà ni ó jé orísún èsàn tí wọn rí gbà.

Ilò èdè

Orísirísi ni àwọn ọnà èdè tí Fágúnwà se àmúlò nínú iwé *Ògbójú Ọdẹ Nínú Igbó Irúnmöle*. Àpeṣeré àwọn irú ọnà èdè yíí ni Àfiwé tààrà àti àfiwé eéléjoo, ifòròdárà, àwítúnwí àti àsorégèé

Afiwé

Àfiwé ni ọnà èdè tí ó máa fi ohun kan wé èkejì. Ó ma ní jé ki èniyàn ni òye lórí ohun tí à ní júwé rẹ. Ònkòwé féràn láti máa fi ohun kan wé èkejì kí ohun tí a tóka si le yé àwọn ònkòwé dáradára ni. Afíwé méji ló wa, àfiwé táàrà àti àfiwé eéléjoo.

Àfiwé tààrà

Àfiwé táàrà ní èyí ti a ti lo ọrò atóka *bí i*. Fágúnwà ló ọnà èdè yí láti yàwòrán inú sí àwọn ọ̀nkòwé rẹ lókàn ní, kí àlàyé ohun tí ó ní sọ yé ni yékéyéké. E jẹ kí a wo àwọn àpeṣerẹ wonyí:

tí ara wọn kò balè bi ewe oju omi (o.i.1)
 mo fa ojúro bi eni ti ebi n pa (o.i.1)
 mò n pòsé bi eni ti iyà n jẹ (o.i.1)
 mo di ẹnu dudu bi omo òdò tí o fọ àwo ounjẹ tí kò lè sọ fún ni.

Àfiwé-éléléjò

Ọnà èdè yí ní a fí ní yàwòrán láti fi se àfidípò níkan méjì tí ó ní àwòmò kan náà. A má ní sọ wí pé ohun àkókọ yen gán-an ni èkeji ni, a ó fi ìrísí àti isési ọkan wọ èkeji. A kií lo ọrò atókùn ‘bi i’ nínú rẹ. Àpeṣerẹ láti inú ìwé ìtàn àròsọ ni.

O lé tún se àwári àwọn àpeṣere mímàrà.

ìtàn tí n ó sọ yíi, ilù ògídigbo ni (o.i.1)

Iforòdárà

Ìfòròdárà ni ọnà èdè tí a ti le fí eyo ọrò kan tábí ọpò ọrò dárà. Níbí ni a ti máa ní yí ohùn po lórí àwọn ọrò kan tí wón ní sípèlì kan náà kí wón le fún wa ní ìtumò ọtòòtò. A lè fa àbala tábí fónrán kan yó láti ara ọrò láti dárà. Fífi ọrò dárà ni ki a yí ohùn orí ọrò po, kí irú iyípo bẹ́ kó yórí sí ìtumò túntún tábí ìtumò ọtò. Àpeṣerẹ láti inú ìwé ìtàn àròsọ yíi (o.i 63)
Yíyé ní í yẹ eyelé... yíyé ni kí ó yẹ Kákó lónù dandan.

Sílébù ‘yẹ’ nínú eyelé ni a fi dárà

Àwítúnwí

Àwítúnwí je ọnà èdè kan pàtákí tí ó je wí pé á ní sọ ohun kan náà ní ọpò ìgbà. Àwítúnwí ní ọnà èdè tí a tí ní tún fóníímù sílébù ọrò, odídí ọrò, akùdé gbólóhùn àtí odidi gbólóhùn wí nínú lítíréshò Yorùbá. Ilò àwítúnwí a máa je kí ohun tí ọ̀nkòwé ní wí tábí kókó ọrò tó fẹ kọ mú àwọn ọ̀nkàwé lókàn kí ó sì yé wọn yékéyéké nípa ìtēnumó. Oríṣiríṣì ní àwítúnwí tó wà, àwítúnwí odídí gbólóhùn, akùdé gbólóhùn, àwítúnwí ìtumò tábí èrò, àwítúnwí eléyọ ọrò. Àpeṣerẹ àwítúnwí eléyọ ọrò nínú ìwé *Ogbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle* níyí.

Àjé kéké lánàá, omo kú lónùí, tani kò mò pé àjé ànà ló pa omo je! (o.i. 35)

Àjé àti ọmọ ní àwítúnwí tí a se níbi láti lè sọ àṣoyán ọrò lórí iró tí ọkúnrín kan pa mọ Akàrà-Òògùn lórí gbogbo ohun tí ọba ilú wọn ti se fún un gẹgẹ bi ilara. Akàrà-Òògùn ni a fí wé àjé nígbà tí a fí ajá ọba wé ọmọ.

Bí ọmọdẹ ni aso bí àgbà, kó ní lè ní àkísà bi àgbà (o.i.50).

Àsorégèé

Àsorégè ní kí a pón nñkan, kí a bù kún mó ọrò tábí ịṣèlè kan kojá bí ó ti yé. A má n̄ fẹ ọrò lójú kojá ibi tí ọrò náà mọ lónà tí yóò múní lókàn. Ọnà èdè ayàwòrán ni àsodùn jé, a tún le pè e ní àpánpo, èyí tó túmò sí pé kí a só nñkan ju bi o ṣe ri tábí kí a dín bí o ṣe tó kù. A māa n̄ sáábà ròyìn ịṣèlè tábí ṣàpèjúwe nñkan ju bí ó ṣe rí lọ. Fágúnwà gégé bi áfèdèsònà féràn láti má lo àsodun ọrò lónà ti ó n̄ gbà bu ẹwà kún iṣé ọnà rẹ.

Nígbà tí a rí ọkúnrin yí àìyà wa já nítorí ori mérin ni ó ni: ọkan dabi ori enia o koju si ila orun; ekeji dabí ori kiniun ti o ba ni ibuba on koju si iọ orun; ẹketa dabi ori ejo nla ti o nyọ ẹnu ti o si npo oro jade eyini n̄ wo iha gusu' ẹkerín tí o si dabi ori eja oloro ẹnu ẹniti ina nla tin jade nwo apa ariwa. Oniruru ejo ni o yi orun okunrin yipo, opolopo akeke si fi ejika rẹ ṣe ile, bení irun bo o lara bi aso. Awọn oyin ati agbón ni ọké aimoye nfo yi kakiri on a si ma fi ọwọ pa wọn bi o ba ti nrin lọ... (o.i. 59)

5.0 Ìṣonísókí

Nínú ìdánilékò yíí, a sàlàyé lórí àwọn èròjà ìtúpalè ìtàn àràsọ Yorùbá. Ìwé *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle* ní a lò láti ṣe iṣé lámèétó lórí àwọn kókó èròjà ìtúpalè yíí. A sàlàyé lórí Ibudó ìtàn, àhunpò ìtàn, koko ọrọ, ifiwàwèdà, Ogbón isótàn àti Ìlò èdè gégé bí wọn ṣe ṣe pàtákì nínú ìtàn àràsọ Yorùbá.

6.0 Isé Síṣe

1. Jíròròrò lórí ifiwàwèdà nínú ìwé *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle*
2. Sàlàyé lórí àwọn kókó ọrò tó súyọ nínú ìwé *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle*
3. Sàlàyé ọnà ti Fágúnwà gbà fi èdè dárà nínú ìwé ìtàn àràsọ *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle*.

7.0 Àwọn ìwé ìtókasí fún kíkà

Fágúnwà, D.O. (1950). *Ògbójú Odẹ Nínú Igbó Irúnmöle*. Lagos: Thomas Nelson (Nigeria) Ltd.

Bambose, A. (2007). *The Novels of D.O. Fágúnwà*. Lagos: Nelson.

Ogunsina, B. (2006). *Sociology of the Yorùbá Novel: An Introduction*. Ilorin: Integrity publications.

Adebowale O. Adeleke, D.A and Adejumò A.G. (2016). *Òtun Ìmò Nínú Ìtàn Àràsọ D.O. Fágúnwà*. Lagos: Capstone Publication.

**Ìpin karùn – ún Àfikóra Ìtúpalè itàn àròsọ: Àgbéyèwó ìwé
itàn àròsọ *O Le Kú***

Akóponú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0. Ibéèrè Iṣaájú
- 4.0. Idánilekọ́
- 4.1. Àgbéyèwó ìwé itàn àròsọ *O Le Kú* tí Akínwùmi Ìṣòlà kọ
- 5.0. Ìsonísókí
- 6.0. Isé àmúrelé
- 7.0. Awọn ìwé ìtókasí fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Nínú idánilekọ́ yií, a ó tèsíwájú nípa síse àgbéyèwò ìwé itàn àròsọ Yorùbá, ìwé itàn àròsọ *O Le Kú* ni a ó túpalè ní abala yií.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka idánilekọ́ yií tán dáradára, o ó le jíròrò lórí àwọn fóínrán, ìwé itàn àròsọ *O Le Kú* bíi ọgbón ìsòtàn, àhunpò itàn, ibùdó itàn, ifiwàwèdà, kókó àti ilò èdè inú itàn àròsọ náà.

Ìpín Kinní: Ta ni Akínwúmí Ìṣòlá?

Ojó kérinlélóngún, osù kejilá, ọdún 1935 ní àkòsílè fihàn pe a bí Israel Abódúnrìn Akínwúmí Orójídé-Ìṣòlá ni abúlé Lábòdé ní ẹba Arúlógun ní irlú Ibàdàn. Samuel Orójídé Ìṣòlá ni bàbá rẹ ní je, nígbà tí iyá rẹ ní je Reeca Adédoyin Ìṣòlá. Àkókò ọdún kérésimesì ní a bí Orójídé Ìṣòla èrèdí orúkọ rẹ Bódúnrìn níyí. Onígbàgbó ijo Elétò ni àwọn òbí rẹ. Ó bérè èkó alákòqùbérè ní Methodist Primary School, Lábòdé ní ọdún 1945-1946, ó sì lọ parí rẹ ní Methodist Primary School, Agodi, Ibàdàn ní ọdún 1947-51. Ó tèsíwájú nínú èkó imò nígbà tí ó lọ fún èkóshé olùkóni onípò keta ní Methodist Teacher Training College, Ifákì-Èkìtì ní ààrin ọdún 1953 -54. Ó lọ fún èkóshé olùkóni onípòkejì ní Wesley College Ibàdàn, tí ó sì gba ìwé èrí olùkóni onípò keji ní ààrin ọdún 1957 sí 1958. Ó kékòqó ni ilé èkó College of Arts, Science and Technology, Ibàdàn ní ààrin ọdún 1961-62 níbi tí ó ti gba ìwé èrí GCE, AL. Ní ọdún 1963 sí 1967 ni ó kékòqó gboyè nínú èdè Faransé ní Yunifásítì Ibàdán. Ó tún kékòqó gboyè Diploma nínú imò èda-edè (Linguistics) ní Yunifásítì Ibàdán. Àkókó tí ó wà ní Yunifásítì Ibàdàn ní ó kọ ìwé eré oníse ajémotàn rẹ àkókó, *Efúnsetan Aníwúrà* fún idíje kan ní ọdun 1966 tí ó sì gba ipò kínní. Ó gba oyé ijìnlè éléèkejì (M.A) nínú èdè Yorùbá ní Yunifásítì Èkó. Ọdún 1978 ní ó kékòqó gbóyè ọmòwé nínú èdè Yorùbá ní

Yunifásítì Ibàdán. Ó di ọjògbọn nínú èdè Yorùbá ni Yunifásítì Ilé-Ifè, tí a mò sí Yunifásítì Obáfémí Awólówò báyíí.

Isé olükóni ní ó yàn láayo. Ó béré isé olükóni ni Methodist Primary School, Olódó ní ọdún 1952 gégé bi tíṣà kékeré. Ó ṣisé ní ilé iwé ijo Elétò ní Ìgbogílà, ní Ègbádò láàrin 1955-56. Ó lo Ilé-èkó ijo Mòda (Modern School) ni ààrin ọdún 1958-1959). Wesley College Elékùrò, Ibàdàn gégé bi olùdánilékò kékeré ní 1960, 1962, àti 1963. Ó dí olükó-àgbà ní Yunifásítì Èkó àti Yunifásítì Ilé-Ifè ní ọdún 1983. Akéwì ni Ìṣòlá, onítàn àràsò ni bẹ́è ló jẹ́ òñkòwé onítàn. Àwọn iwé rẹ́ lórí ewì, eré onítàn àti itàn àràsò pò lórí àtẹ. Àgbà òñkòwé ni, ó dájú pe bí Onírèṣé kò bá fíngbá mọ èyí tó ti fín kalè kò le parún láéláé ní ọro Ìṣòlá. Ilúmòyká ọjògbọn onímò yií dágberé fáyé pé ó dìgbà ó ẹ se ní ọjó àbàméta, ọjó kétàdínlogún, oṣù kejì, ọdún 2018.

Ogbón ịsọtàn/Asọtàn Arínúróde

Asọtàn arínúróde ní Ìṣòlá mú lò nínú Ó Le Kú. Gbogbo ohun tí ó șelè nínú itàn àràsò náà ni asọtàn ní ri. Bí ó ti ní wo ihín ló ní wo ọhún.

Àmúlò Ewì

Ìṣòlá tún máa ní şàmúlò ewì láti gbé itàn rẹ́ kalè. Àpeere èyí hànđe nínú ewì tí Àjàní kọ fún àwọn olòlùfẹ́ rẹ́ métèèta tí ó bá pàdé nínú ịrìnàjò ayé rẹ́.

Òñkòwé lo ọgbón ịsọtàn orín kíkọ láti jé kí itàn náà dùn láti kà, kí itúmọ rẹ́ lé yé òñkàwé dáradára. Àpeere ni orín Fela Aníkúlápó tí wón kókó kọ ní ibérè itàn náà:

*Mi ò fe o
Mi ò fe, rará
Mi ò fe o (o.i.2)*

*Kòkòkòrò t'ó jẹfó jàre èfó
Íwọn l'ewéko o daraa mọ
Àjàní t'ó ni Àsáké Jàre Àsáké
Íwọn l'omidan-an súnwọn-on mọ*

Ogbón gbígbé Ịsèlè kalè bi ịran Eré

Ìṣòlá tún şàmúlò ọgbón ịsọtàn gbígbé ịsèlè kalè gégé bí ịran nínú Ó Le Kú. Ní ọpò ighbà, ọpòlopò àwọn ịsèlè bẹ́è ni yóò dá bi ẹni ní wo fíimù nígbà tí a bá ní ka wọn. Àpeere èyí wáyé níbi ijá tó wáyé ní ayẹyé àpèjé tí Ajayí àti Ijadùolá tí gba Ṣadé sílè lówó àwọn Sójá tó fẹ́ ré e je.

Ogbón ọrínkínniwi ịròyìn/Àpèjúwe ịsèlè

Ogbón ịsọtàn yií ló jẹ́ kí òñkòwé le şàlàyé àwọn ịsèlè inú iwé náà lékún réré. Òñkòwé ẹ́kúnré àlàyé lórí imúra Lólá àti Àjàní, irú aso tí wón wò àti bi aso náà ti yewọn tó nígbà tí wọn fẹ́ lọ sílē sinimá (o.i. 28) A

tún ri àpéere irú ọgbón yíí nínú àlàyé òñkòwé nípa ijà tó sèlè láárín Àjàní, Ìjàdùolá, Fúnmi àti àwọn sójà lorí ọrọ Sadé níbi asè igbéyàwó ti wọn lọ. Òñkòwé se àlàyé lékúnrére bi àwọn Àjàni se fí ìyá pá àwọn sójà lóri ní oju agbo ní ojó náà. Ọgbón yíí je kí ó dábi pé ènìyàn ní wo ìṣèlè náà bí sinimá ni.

Ọgbọn isòtàn igbénilókàn sókè

Bí òñkòwé tí ní sọ itàn kò jé ki àwọn òñkàwé rẹ kó mó àyorísí itàn náà tí ó tún fi gbénu lé itàn miíràn. Àpéere; nígbà tí Àjàni àti Lolá lọ wo fiimu tí Àṣàké náà si lọ sí ibè pèlú, Àjàni rò wí pé Àṣàké tí rí àwọn ni šùgbọn kò fi èyí hàn sí Lolá ti ó tún fí ní ba sọ ọrò miíràn. Nírú ìṣèlè báyíí òñkòwé yóò má a tara láti le mọ irú igbésè tí Àṣàké yóò gbé léyìn tí ó ti rí Àjàni pèlú obìnrin miíràn.

Àhunpò itàn

Ní ihin, a ó se àgbéyèwò ètò síseñtélè ìṣèlè àti igbénilókànsóke pápọ nígbà tí a ó wo ibèrè, àarin àti òpin àhúnpò itàn.

Ní ibèrè iwé yíí, a rí Àjàni, Àṣàké, Rópò àti àwọn miíràn ni gbòngàn Trenchard níbi ti Fèlá Aníkúlápó tí ní fí oríṣiríṣi orín dá wọn lára yá. A rí i bí Àjàni àti Àṣàké, iyàwó àfésónà rẹ se ní jó ni ojú agbo àti bi Àjàni se ní mu ọti àti bi o se ní fa sìgá láti fi se fáájí. A tún ri òye bí Àjàní àti Àṣàké se ní rín káákiri inú ọgbà tí wón si ní pàdé àwọn ọdómòkúnrin àti ọdómòbínrin, tí wón so mọ ara wón típétípé nínú ọgba ilé iwé. Àjàni àti Àṣàké sòrò lórí ọnà tí wón yóò fi tètè se igbéyàwó wọn. A rí òye bí Àjàni se ní ta ọgbón àlùmòkórójín láti rí i pé Àṣàké sún tí òun ní ojó náà, èyí ti Àṣàké gán-an fúnra rẹ gbàwolé šùgbọn tí ó ní ro ti àwọn òbi rẹ nílē. Ni òwúrò ojó kejì bàbá kékeré ti ji ó sì ti mọ wí pé Àṣàké kò sún ilé. Ó ní fí ejó Àṣàké sún ìyá rẹ tí ìyá sí ní wá ọnà láti bo àsírí Àṣàké èyi' tó mú bàbá kékeré bu ìyá. Àjàni ní ronú lóri bí igbéyàwó òun àti Àṣàké yóò se tètè yá. Orí irònú yíí ni Ìjàolá ọré rẹ dé bá a. Ìjàolá kó Àjàni ni oríṣiríṣi ọnà àlùmòkórójí ti yóò lò láti lè jé kí igbéyàwó wọn yá.

Àjàní tún se alábápàdé omobínrin kan tí orúkọ rẹ ní jé Lolá Àjásá. Ọrọ ifé Lolá àti Àjàni wọ, ó sí ní fẹ àwọn méjééji pèlú iró pípa fún wọn. Òkótó iró Àjàni tú nígbà tí Lolá mọ wí pé ó ní fẹ Àṣàké àti pé Àṣàké ti lóyún fún ún. Èyí ló mú kí Lolá kó jálé láti fẹ Àjàní gége bi ọkọ. Àjàni setán láti fẹ Àṣàké šùgbọn bàbá kékeré kó gbà, ó ba ipínnu wọn jé. Àkókò yíí ni Àjàni se alábápàdé Sadé ti wọn sì bérè sí ní ba ifé wọn lọ. Wọn gbà láti fẹ ara wọn, wọn se igbéyàwó alárínrin ní àlápé ojó. Ibi tí Àjàni tí ní dúpẹ lóywó àwọn ọré rẹ tó wá síbi igbéyàwó ní ó ti gbọ wí pé Àṣàké wà ní ilé iwòsàn nítorí oògùn ti ó gbéjé torí pe Àjàni kó fẹ sílē gége bi aya.

Níbi tí ó tí ní sáre lọ láti lọ wo Àṣàké ní ilé ìwòsàn ni ó ti şe àgbàkò ikú òjíjí nígbà tí àwọn màálù jánà mó móntò rẹ lénu. Àṣàké ti ó torí rẹ kú kò kú mó. Àṣàké atí Ṣadé jọ sìnkú Àjàní ní.

Ibùdó Ìtàn

Ilú Ibàdán ní ibùdó Ìtàn àròsó yíí. Ogbà Yunifásítì Ibàdàn atí àwọn ibùdó ìgbafé kan ní Ibàdàn ni àwọn isèlè kan nínú Ìtàn náà ti wáyé. Orúkọ àdúgbó tí ó wà ni ilú Ibàdán náà sì jẹ yọ jántireré nínú Ìtàn yíí. Ònkòwé dárúkọ àwọn àdúgbò bí Òréméjì, Yemetu, èyí fí hàn wá pé ilú Ibàdàn ní ibùdó Ìtàn iwé *Ó Le Kú*.

Ifiwàwéda

Ifiwàwéda ni gbígbé ìwà tí ẹdá Ìtàn kòòkan hù nínú Ìtàn wò ó lórùn. Àwọn ẹdá Ìtàn pàtakì tí a ó jírorò lé lóri ni Àjàní, Àṣàké, Ìjaolá, Lolá, Bódé, Àjásá, Dotún, Bábá kékeré (Délékè) atí Ṣadé. Gbogbo àwọn akópa yíí ní wọn kó ipa tó jojú nínú idagbásókè Ìtàn àròsó *Ó Le Kú*.

Àjàní

Omọ ilé ẹkó gíga yunifásítì ni Àjàní jé, ó ní ọpolo pípé şùgbon ó féràn obínrin kíkó èyí ti ó sábà maa ní kò o sínú wàhálà. Gégé bí àwọn akín egbé rẹ lágbo àríyá, a maa mú ọtí, a maa mu sìgá, a sì maa wo sinimá. Àjáni ní àfésónà kan tí orúkọ rẹ ní jẹ Àṣàké, wọn jọ féràn ara wọn, wọn si pinnu atí fẹ ara wọn şùgbon ìmòràn yíí yé. Léyín tí irètí atífẹ Àṣàké gégé bí iyàwó ti sáki, Àjàní kóunu ifé sí Lola ní ilé ẹkó wọn. Ifé àárin wọn kò lọ tití torí pé gbàrà tí Lolá ti kéfin pé Àjàní atí Àṣàké ní fera ní ó ti fi àáké kóri pé òun kò şe mọ. Ṣáde ni omidan tí Àjàní pada wá se igbéyàwó pélú rẹ ni igbèyín tí ó si di iyàwó ni ọdèdè rẹ.

Àṣàké

Àṣàké ni ó jé iyàwó àfésónà Àjàní. Wọn ni ifé ara wọn púpò. Àṣàké sèsè pári ilé-ẹkó H.S.C. o sì ti şe idánwò láti wó ilé ẹkó Yunifásítì, ọmobínrin to rẹwà ní Àṣàké.

Bábá kékeré tí ó jé àbúrò bábá rẹ ni ó jé alátakò sí èrò Àṣàké láti fẹ Àjàní torí pé ó fẹ kí ó parí ẹkó yunifásítì náà kí ó tó ní ọkọ. Nítorí igbogún ti bábá kékeré, Àjàní já Àṣàké sile, ó si ló fẹ Lolá. Ó şe oyún tí ó ní fún Àjàní, Àjàní sì bérè sí fẹ élòmíràn. Gbígbó ti Àṣàké gbó wí pé Àjàní fẹ şe igbéyàwó pélú élòmíràn, şe ló gbé májélé je, şùgbón orí kó o yọ ní ilé ìwòsàn. Ònkòwé gbé Àṣàké kalè bí ojó, kò lè dá ipinnu şe. Ibi tí wọn bá ti tì í sí ló ní tè sí. Iwà àiní igboyà rẹ atí àilè kojú ipènijà lò mú fẹ gbémí ara rẹ

Ìjaolá

Ìjaolá ni ọré tí ó súnmó Àjàní jú lọ nínú Ìtàn yíí, wọn jọ wá ní ilé ìwé kan náà ni. Òun ni ó maa ní gba Àjàní ni ìmòràn pàápàá jùlọ ọrò tí ó bá ti jẹ mó ọrò obínrin. Ìjaolá jẹ olórò Àjàní nínú Ìtàn àròsó yíí.

Lolá

Lolá ni ọdومọbínrin ti Àjàní bá padé léyìn tí o fi Àṣàké sílè, ilé ẹkó gíga Yunifásítì ni ó wà, ó je akékòdó tó şesè wólédún kínní. Dótún ni olólufé Lolá téle rí kí ó to békó mo Àjàní lójiji. Ní igabhìn, ifé àràrín Àjàní àti Lolá dópin nígbà tí Lolá gbó wí pé Àjàní ti fún Àṣàké lóyún. Elénu méjì ni Lolá, ifé àdàbà ló ní bá Dótun se. Kò ni àròjinlè rará.

Bòdé

Egbon Àjàní ni Bòdé, ó máa ní se àbèwò sí ọdò àbúrò rẹ Àjàní lèkèkan. Bòdé ló ba Àjàní jíròrò lórí ọrò olóbínrin dé tí ó sì gba orúkó Àṣàké àti Lolá láti ló yé é wo ní ọdò aládúrà fún itósónà. Bòdé náà ló tún gba Àjàní ní ìmòràn láti fé Sadé. Bòdé je ẹnìkan tó nífẹé mòlébí rẹ. Ire ni ó sì ní wá fún Àjàní.

Dótún

Dótún ni ó je olólufé Lolá téle ni ibérè ki Lolá to se alábápàdé Àjàní. Gbígbà ti Àjàní gba Lolá mo Dótún lówó dún ún púpó, iyá Lolá páapáá fé ki Lolá fé Dótún sùgbọn Lolá kó jálè. Dótun je ẹni ti ó ní nífẹé tókàntókàn. Bákan náà ni ó si lémií idárijì, idí níyí tí ó fi le fé Lolá padà léyìn àṣiṣe tí Lolá ti se nípa fífé Àjàní.

Bàbá kékeré (Délékè)

Àbúrò bàbá tó bí Àṣàké ni Délékè je, ọdò rẹ ni Àṣàké ní gbé. Bàbá kékeré yií ni kò fowó sí ètò igabhéyàwó Àjàní àti Àṣàké tóri pé ó fé kí Àṣàké ká ilé ẹkó Yunifásítì já náà. Ohùn tí bàbá Àṣàké ti fí sílè ní bàbá kékeré gún lé pé ó di igabhéyàwó tó Àṣàké bá parí ẹkó Yunifásítì kí ó tó le ní ọkó. Baba burukú ni Baba kékeré Asinilónà ni pèlú èké àti àgàbàgebè ló fí si Àṣàké lónà ti ó sì da òpó rẹ rú nípa ti ọrò igabhéyàwó.

Sadé

Sadé ni ó padà wá dí iyawó ilé Àjàní léyìn tí ó ti ná igabhárá tó ní náà igaboro lórí ọrò iyawó wíwá. Olúkoni ni ni Òkè Àdó, ó je arèwà obínrin, kó káwé púpó sùgbọn ó ti ilé rere wá. Óun àti Àjàní jo se igabhéyàwó alárínrin sùgbọn ikú ọjiji nípaše ijámbá móto kó je kí ayò igabhéyàwó yií kalé. Qmò dáadáa tó ó gbékó ni Sadé. Kò sí àgàbàgebè kankan lówó rẹ kí ikú tó pín òun àti Àjàní níyà.

Kókó ọrò

İgbéyàwó àti ohun tó rò mó ọn

Orísirísi ni iṣòro tó ọdókúnrin le dójú kó tàbí se alábápàdé nígbà tó wọn bá ní wa iyawó. Obínrin méta ọtòòtò ni Àjàní ní irírí pèlú kí ó to fẹ Sadé ní iyawó. Ifé ánkóbínrin púpó tó Àjáni ni tún fá àkóbá fún ún. Gbàrà tó Lolá gbó wí pé Àṣàké tó lóyún fún Àjání ní o ti pinu pé òun kò fẹ Àjàní mo.

Ewu tó wà nínú kí òbí lé mó ọmọ

Kókó miíràn ni wí pé kò yé kí àwọn òbí le láleju mọ ọmọ, páapáa ọmọbinrin kí wọn máa ba sì ẹṣe gbé. Bàbá kékeré ni ó fa gbogbo wàhálà tí ó ba Àṣàké nínú ìtàn yíí. Bàbá kékeré ní ó tako láarin kí Àṣàké kó tètè lókọ, afi bí ó bá parí iwé rẹ ní ilé èkó gíga Yunífásítì. Èyí ló sokúnfa ipínàyà Àṣàké àti Ajàní tí ó jẹ kí Àṣàké sé oyún inú rẹ tó ní fún Ajàní. Ajàní sè àìsàn torí ìṣèlè yíí kí ó to wá sè alábápàdé Șadé tí ó padà fé sílē.

Ifé

Kókó miíràn tí ó hànđe ni òrò ifé láarin ọkùnrin àti obìnrin. Obìnrin métà ọtòọtò ni Ajàní bá lo ifé nínú ìtàn àròsọ yíí. Ìṣòlá jé kí á mọ pé ifé àìsètàn wa, bẹ́è náà sì ni ifé ètàn wa, Ifé ètàn ni ti àárín Ajàní àti Lọlá. A óò tún şakíyèsí pé ònkòwé fihàn pé ifé a máa gbòdì nígbà miíràn. Àmọ ju gbogbo rẹ lọ Ìṣòlá şafihàn oríṣííríṣíí ète tí àwọn ọkùnrin fi máa ní mú ọmọbinrin ti won bá ní fẹ mólè. Lára irú ète yíí ni ewí kíkọ làti fa obìnrin móra àti òrò àpónlé àti ọgbón inú lílò.

Àyànmó: Kókó miíràn tí a tún le fàyo nínú *Ó Le Kú* ni Àyànmó. Ikú Ajàní fi hàn gedegbe pe Àyànmó kò gbóògùn. Ajàní ní sáré wakò torí pé ó gbó pé Àṣàké fẹ para rẹ, Àṣàké kò kú mó, Ajàní ló dèrò ọrun.

Ìkòlura

Ìkòlura tún wáyé nínú *Ó Le Kú*. Èyí sì jẹ ọkan lára olúborí kókó òrò tí Ìṣòlá ní fi ìtàn yíí sọ. Ìkòlura àṣà ìgbéyàwó àtijó àti ti òde òní. Bàbá Kékeré lo dúró fún àṣà òde òní. Irin àṣà méjèèjì kòlura, bí o tilè jé pe baba kékeré borí ti Àṣàké, àkóbá ñlá ni èyí jé fún Àṣàké, ìrìnàjò ayé Àṣàké sì di Olàdojúdé nítorí pe Baba Kékeré ko fààyè gbà á.

Ìlò èdè

Onírúurú ọnà ni Akínwùmi Ìṣòlá gbà mú èdè lò nínú *Ó Le Kú*. A óò gbiyànjú àtiwo díè nínú wọn.

Àfiwé táárà

Àfiwé táárá ni fífí ohun méjì tí ó jọra wé ara wọn, nípa lílo àtòkún **bí** gégé bi wúnrén tí o fi ijọra bẹ́è hàn.

...ojú lógún pón **bíí** iná (o.i 9)

Èyí ní àlàyé ònkòwé lórí ipò ti bàbá kékeré wà nígbà tí ó ní bá Àṣàké wí nítorí pé Àṣàké kò sun ilé mójú.

Ó rojú koko **bí** eni a só pa (o.i. 31)

Àfiwé yíí ní şalayé bí inú Àṣàké sè bájé tó nígbà tí ó rí létà tí Sadé kọ sí Ajàní.

...orí rẹ wá pé bí orí alájọ Sómolú (o.i.1)

Ajání ni ònkòwé tóka sí níbi láti şakàwé ipò tí ó wa léyín tí ó pári igò sitáótú kan tán.

Àfiwé elélo

Èyí ni fífi ohun méjì wé ara won ni ọnà èro. Èyí ní kí á gbé àbùdá nñkan kan wó nñkan mísiràn. Nínú èébú ti bàbá kékeré bú Àsáké lórí wí pé kò sún ilé jé àpéeré àfiwé elélo

À ngb'òròmòdiè lówó ikú (i.o. 9)
Àsáké ni a fi wé òròmòdiè

Àsorégèé

Àsorégè ní kí a pón ohun kan jú bí ó şe selè lọ lónà tí ó fi hàn wí pé a ti bù kún ohun ti à ní sọ jú bi o ti ri gán-an lọ. Àpéeré láti inu ìwé itàn àràsọ yíí

Tòmòdè tágba a ri hangogó bi ajá òle. (o.i. 2)

Ísápéjúwe bí àwọn akékòọ şe rí ní àkókò idánwò.

Àyálò Èdè

Ilò àyálò èdè kún inú itàn àràsọ yíí dénu. Ìdí ni pé ibùdó tí itàn náà ti wáyé jé ọgbà Yunifásítì. Èdè gèésì wópò níbè nítorí náà a múlò èdè gèésì tí a yálò pò níbè.

Èdè Ọgbà

Àmúlò èdè ọgbà náà tún jé ọkan lára ọnà ìmédèlò nínú itàn àràsọ *Ó Lé Kú*. Bí àpéeré, nígbà tí Àsáké rí àwọn ọkùnrin àti obinrin tí wón so móra, tí ó bí Àjàní pé kí ni wón ní şe, Àjàní dáhùn pé “wón ní mufẹe”. Èdè ọgba ni èyí jé. Bákán náà ni a rí àwọn ‘pyrate’ nínú ìwé náà tí wón ní so èdè ọgbà sí ara won. Ní ikáàdá a şakíyèsí pé àmúlò èdè inú *Ó Le Kú* jinlè, ó sì bú ẹwà kún itàn àràsọ náà.

5.0 Ísònísókí

Nínú idánilékò yíí, a ti şe itúpalè itàn àrodsø *Ó Le Kú*. A şàlàyé lórí ibudó itàn, àhunpø itàn, kókó ọrø, ifíwàwéda, ọgbón isótàn àti Ilo ede gégé bí wón şe şe pàtákì fún itàn àràsø Yorùbá.

6.0 Isé Àmúrelé

1. Şe örínkínniwín àlàyé lórí kókó ọrøtó jé yø nínú *Ó Le Kú*.
2. Sàlàyé lórí àwọn ọnà èdè tí òñkòwé ló láti şe àgbékalè itàn àràsø *Ó Le Kú*
3. Jíròrò lórí àhúnpo itàn àràsø *Ó Le Kú*.
4. Yiiri àwọn ọnà tí Akínwùmí Íṣòlá gbà fiwawéda-itàn inú *Ó Le Kú*
5. Síró lórí àrokò tí Íṣòlá fi Ó Le Kú pa sí àwùjo

7.0 Àwọn ìwé itókasí fún kíkà

Ìṣòlá, A. (1975). *Ó Le Kú*. Ibadan: University Press Limited.

Ìṣòlá, A. (1998). *The Modern Yorùbá Novel: An Analysis of the writer's art*. Ibadan: Heineman Educational Books Nigeria Plc.